

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ AÇISINDAN
MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİ

Fatma BAYHAN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Dini Çeşitlilik Problemi Açısından Mevlânâ Düşüncesi " adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../..

Fatma BAYHAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Dini Çeşitlilik Problemi Açısından Mevlânâ Düşüncesi

Fatma BAYHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Günümüz dünyasında, küreselleşmenin de etkisiyle farklı insanların kültür ve inançlarıyla etkileşim içinde olmak daha kolay bir hale gelmiştir. Bu durum ise, insanların birbirleriyle etkileşimi sırasında sahip oldukları dini inançlara ilişkin birbirlerine ne şekilde yaklaşacakları ve birbirlerini ne şekilde değerlendirecekleri noktasında bazı soruları ortaya çıkarmaktadır. Bu konunun bilimsel alanda tartışılması, din felsefesinin önemli problemlerinden biri olan "Dini Çeşitlilik" konusunun ortaya çıkmasında da etkili olmuştur.

Bu çalışmada; Mevlânâ olarak anılan tasavvuf geleneği sufilerinden olan Mevlânâ Celâleddin Muhammed el Belhi el Rumi'nin bir din felsefesi problemi olan "Dini Çeşitlilik Problemi" açısından farklı inançlara yaklaşımı değerlendirilmektedir. Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde "Dini Çeşitlilik" konusuna ilişkin kavramsal çerçeve oluşturularak dinin tanımı yapılmış, dinlerin çeşitliliği yönünden dünya üzerinde bulunan farklı dinlere değinilmiştir. Sonrasında din felsefesi alanının önemli konularından biri olan "Dini Çeşitlilik Problemi" ve alt başlıkları altında *Dini Dışlayıcılık*, *Dini Kapsayıcılık* ve *Dini Çoğulculuk* konuları incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin kısaca hayatı ve eserleri, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve politik yapısı incelenerek, ardından onun din ve Tanrı anlayışı değerlendirilmektedir. Sonrasında, Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin dinlerin çeşitliliğine yönelik yaklaşımının genel olarak ne yönde olduğuna ilişkin bazı araştırmacıların düşüncelerine değinilerek, "Dini Çeşitlilik" konusu itibari ile Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin farklı inançlara

yönelik yaklaşımının yanı sıra onun hakikat ve kurtuluşa yönelik düşünceleri analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler ile Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin *dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk* yaklaşımlarından hangisine daha yakın olduğu eserlerinin incelenmesi sonucunda çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, din, tasavvuf, dini çeşitlilik, dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk.

ABSTRACT
Master's Thesis
Mawlana's Thought In Respect of Religious Diversity
Fatma BAYHAN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion Sciences
Philosophy and Religion Sciences Program

In today's world, it has become easier to interact with the culture and religions of different people with the effect of globalization. This raises some questions about how people will approach and evaluate each other's religious beliefs during their interaction. The discussion on this issue in the scientific field is also effective emergence of "Religious Diversity" which is one of the important problems of religion philosophy.

In this thesis; Mawlana Jalal Al Din Muhammad el-Belhi el Rumi, one of the sufis of the Sufi tradition known as Mawlana, was evaluated in terms of the "Religious Diversity Problem", which is a religion philosophy problem. Our thesis consist of two parts. In the first part, the conceptual framework of "Religious Diversity" was defined and religion was defined and then different religions in the World were mentioned in terms of diversity of religions. After then, "Religious Diversity Problem", which is one of the important topics in the philosophy of religion *Religious Exclusivism*, *Religious Inclusivism* and *Religious Pluralism* were examined as subheading of "Religious Diversity Problem."

In the second part of thesis; Mawlana Jalal Al Din Rumi's life and works, socio-cultural and political structure of the period he lived in were analyzed and his understanding of religion and God were evaluated. After then, some researchers' opinions about Mawlana Jalal Al Din Rumi's approach towards the diversity of religions were mentioned in terms of "Religious Diversity", Mawlana Jalal Al Din Rumi's approach towards different beliefs as well as his thoughts on truth and salvation were analyzed. With these evaluations, Mawlana Jalal Al Din

Rumi's approach to *Exclusivism*, *Inclusivism* and *Pluralism* were tried to be analyzed as a result of this works.

Keywords: Mawlana, religion, sufism, religious diversity, exclusivism, inclusivism and pluralism.

DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ AÇISINDAN MEVLÂNÂ DÜŞÜNCEİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM DİNİ ÇEŞİTLİLİK OLGUSU

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.2. DİNİN TANIMI VE DİNLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ	8
1.2.1. Dinin Tanımı	8
1.2.2. Dinlerin Çeşitliliği ve Sınıflandırılmaları	12
1.2.2.1. İlahi Dinler	14
1.2.2.2. Hint ve Doğu Asya Dinleri	18
1.2.2.3. Diğer Dinler	21
1.2.2.4. Yeni Dini Hareketler	24
1.2.2.5. Dinsizlik	26
1.3. DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ	27
1.3.1. Dini Dışlayıcılık	30
1.3.2. Dini Kapsayıcılık	32
1.3.3. Dini Çoğulculuk	33
1.4. DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİN UZLAŞTIRILMASI İMKANI	37

İKİNCİ BÖLÜM
DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ AÇISINDAN MEVLÂNÂ
DÜŞÜNCESİ

2.1. MEVLÂNÂ’NIN HAYATI VE ESERLERİ	42
2.2. YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL VE POLİTİK YAPISI	46
2.3. MEVLÂNÂ’NIN TANRI VE DİN ANLAYIŞI	50
2.4. DİNİ ÇEŞİTLİLİK VE MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİ	57
2.4.1. Mevlânâ’nın Farklı Dinlere Ve Mensuplarına Bakışı	63
2.4.2. Mevlânâ’da Diğer İnançlara Yönelik Hakikat ve Kurtuluş Düşüncesi	77
2.4.3. Farklı Din Mensuplarıyla Etkileşim Ve İletişim Boyutu	98
2.5. NE OLURSAN OL YİNE GEL !	105
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	107

KISALTMALAR

Çev.	Çeviren
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization.
vb.	Ve benzeri
Ed.	Editör
Der.	Derleyen

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu Ve Sınırları

XIII. yüzyılda yaşamış olan Mevlânâ Celâleddin Rumi, eser ve fikirleri ile kendi dönemi içerisindeki etkisi ve tanınırlığının yanı sıra ayrıca, çağını aşarak evrensel bir ilgiye sahip olmuş, özgün bir konuma ulaşmış bir düşündürdür. Çeşitli düşünceler arasında bir sentez oluşturabilme özelliğine sahip olarak yaşadığı dönemin ötesine geçebilmiş, düşünceleri ve düşüncelerini aktarma biçimiyle insanları etkilemiştir. Konuları ele alış ve anlatım biçimiyle farklı duruşunun yanı sıra, hoşgörü barındıran düşünceleriyle insanların sevgisini kazanmıştır. Edebi ve tasavvufi alanların dışında, dini ve sosyal düşünceleri ile de Mevlânâ dikkat çeken bir düşünür olmuştur. Bir çok konu hakkındaki düşüncelerini ön plana çıkaran hakkındaki çok sayıda çalışmanın yanı sıra, 2007 yılının UNESCO tarafından "Mevlânâ Yılı" olarak ilan edilmesi ve onun daha iyi tanınması yönünde çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi, Mevlânâ'nın aslında kendi kültürünün dışında başka kültürlerle ve insanlara da ulaşabildiğini ve onları etkilediğini gösterir nitelikte olmuştur. Eserleri yurtdışında çok satan listelerine girmiş ve satış rekorları kırmıştır. Kendisine ait olduğuna dair şüpheler olsa da kendisine atfedilen "*Gel, gel, ne olursan ol yine gel. İster kafir, ister mecusi, ister puta tapan ol yine gel. Bizim dergahımız, ümitsizlik dergahı değildir. Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel.*" yönündeki yüksek derecede hoşgörü barındıran, davet içeren cümleler bu konuda önemli bir role sahip olmuş, yukarıda bahsedildiği üzere farklı inanç ve kültürlerden insanların bu davete icabet etmesi yönünde neticeler ortaya çıkmıştır. Bahsedildiği üzere Mevlânâ, tüm bu yönleriyle akademik çalışmaların da önemli bir konusunu oluşturmuş ve bir düşünür olarak çeşitli konulara yönelik düşünceleri, konulara yaklaşımı, onları ne şekilde algıladığı, anlamlandırdığı ve yorumladığı merak edilmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Bilindiği üzere; insanoğlu kendi seçimlerinin dışında bir kültürün ve toplumun içerisinde gözlerini dünyaya açar. Dünyaya geldiğinde belirli şartlar ve özelliklere sahip halihazırda bir çevre mevcuttur. İnsanın her anlamda şekillenmesinde büyük etki sahibi olan faktörlerden biri de çevre faktörüdür. İnsanın hayatını sürdürdüğü bu çevre ve toplum içinde inanılan dini inanç, büyük oran ile kişinin seçeceği inanç üzerinde de etkili olmaktadır. Söz gelimi İsrail'de doğan bir kişi büyük ihtimal ile Yahudilik

inancı yönünde tercihini kullanacaktır. Çünkü bahsedildiği üzere insanoğlu içinde doğduğu çevreyi seçemediği gibi onun mevcut çevrede var olan inancı benimseme ihtimali yüksektir. Zaman içerisinde toplumunun sahip olduğu mevcut inanç kişiye en doğru inanç olarak gözükebilecektir.

Diğer taraftan, insanoğlu bir yönüyle çevre faktörü ile şekillenirken diğer yönüyle de kendisiyle ilgili derin düşündüğünde, hayatına ve dünyaya yönelik bazı sorular sorabilmektedir. Hayatın anlamına ve evrene yönelik zaman zaman sorduğu bu çeşitli sorular ile bir çok konu ile ilgili zihin yorabilmektedir. Hemen hemen her insanın aklına gelen ve üzerinde zihin yorduğu şeylerden biri; büyük ihtimal ile çevre faktörü kaynaklı benimsemiş olduğu kendi dini inancı olurken, diğeri ise; dünya üzerinde farklı toplum, kültür ve inançlarla karşılaştıkça, onların varlıklarını öğrenip tanıdıkça, dünya üzerindeki diğer inançlar olmaktadır. Bilindiği gibi her inanç farklı hakikat iddialarını savunabilmektedir. Dünya üzerinde bu kadar farklı inancın neden var olduğu, var olan bu çeşitli inançların hangisi ya da hangilerinin hakikati yansıttığı ve bu inanç müntesiplerinin ölüm sonrası hayatta kurtuluşa erip ermeyecekleri noktasında akıbetlerinin ne olacağı hususu, her insanın sorgulayacağı bir konu olacaktır. Ya da hakikati yansıtmaya adına tüm inançlar eşit midir? İnançların çeşitli olması yaratıcının takdiri dahilindeyse farklı inanç müntesiplerinin kurtuluşa ermeyecekleri iddiası yaratıcının adaleti noktasında ne ifade etmektedir? gibi sorular daha derinlemesine düşünen her insanın aklına gelebilecek sorulardan bazılarıdır. Bu sorulara ve cevaplarına ilişkin, din felsefesinin problemlerinden biri olan "Dini Çeşitlilik" konusu hem felsefi hem de teolojik anlamda son dönemde daha çok üzerinde durulan din felsefesinin konularından biri olmuştur. Genel anlamda, bu konu "Dini Dışlayıcılık, Dini Kapsayıcılık ve Dini Çoğulculuk" olarak üç ayrı alt başlık altında incelenmektedir.

Bugün Batı'da dini çeşitlilik konusu ve daha özel olarak ise dini çoğulculuk konusu ile ilgili Mevlânâ'nın düşünceleri analiz edilmiş, yazılan hemen her eserde Mevlânâ'ya atıfta bulunulmuştur. Bunun yanı sıra ülkemizde de dini çeşitlilik konusu ile ilgili, farklı inançlara yönelik hoşgörüsü ile oldukça dikkat çekmiş olan Mevlânâ'ya yönelik çeşitli çalışmalar yapılarak onun yaklaşımının ne yönde olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Mevlânâ gibi sufi, düşünür, alim gibi niteliklere sahip, düşünceleri ve ortaya koyduklarıyla tarihten günümüze etkisini gösteren bu büyük

şahsiyetin yaşadığı dönemde hangi düşünceleri ifade ettiği, insanlara düşünceleriyle ne aktarmaya çalıştığı önem kazanmaktadır.

Bu tezde, Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin, bir din felsefesi problemi olan dini çeşitlilik konusu çerçevesinde farklı inançlara yaklaşımı çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Çalışmamızda dini çeşitlilik konusunun din felsefesindeki yeri, Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin dinlerin çeşitli olmasını ne şekilde değerlendirdiği, diğer din mensuplarına yaklaşımı, onlarla iletişimi, ayrıca hakikat ve kurtuluşa yönelik düşünceleri, öncelikli olarak eserleri temel alınarak kendi ifadeleri üzerinden analiz edilmiştir. Sonuç olarak; dışlayıcı ve çoğulcu yaklaşımdan öte "*Kapsayıcı Yaklaşım*" ın Mevlânâ'nın düşüncesine daha yakın olduğu neticesine varılmaktadır.

b. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, inançların çok boyutlu ve çeşitli olması karşısında Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin farklı inançlara yaklaşımını, bu inançları hakikat ve kurtuluş boyutuyla ne şekilde değerlendirdiğini, bu konulardaki genel mesajlarının ne olduğunu onun eserlerini göz önünde bulundurarak analiz etmek ve açıklamaktır. Amacımız Mevlânâ'nın bu konuda yaklaşımının gerçek yönleriyle ortaya koyulabilmesi olmuştur. Böylelikle Mevlânâ'nın konuya ilişkin yaklaşım ve düşünceleri hakkında fikir sahibi olunabilecektir. Çalışma, Mevlânâ'nın farklı dinlere yaklaşımının, din felsefesinin problemi olan dini çeşitlilik konusu ile ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir.

c. Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi

Mevlânâ'nın eserlerini incelediğimizde onun kendi düşüncelerini, genel başlıklar altında toplamadığını görmekteyiz. Mevlânâ bir sosyal bilimci olmadığı için, eserlerini bu kaygıyla ortaya koymamış, konulara göre başlıklar halinde sunmamıştır. Şiirlerinin bulunduğu eserleri olduğu gibi, düzyazı biçiminde yazılmış eserleri de vardır. Eserlerinden bir kısmı onun ifadelerinin öğrencileri tarafından toparlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlar onun konular hakkındaki genel yaklaşımını analiz etmeyi zorlaştıran noktalardandır. Bu sebeple onun düşünceleri eserlerinin bütünü

irdelenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Fakat her ne kadar düşüncelerini bir bütün ve sistemli halde değil, kendine özgü anlatımı ile, parça parça ve yeri geldikçe ortaya koyan Mevlânâ'nın konular hakkındaki genel yaklaşımını analiz etmek çalışmanın zorluklarından biri olsa da esasen din felsefesinin bu problemini, farklı din mensupları ve önderleri ile kurmuş olduğu olumlu ilişkileri ve yüksek fikir düzeyine sahip eserleri ile kendi döneminde olduğu kadar günümüzde de doğu ve batı dünyası üzerinde büyük etkileri olan Mevlânâ'nın düşüncelerini dikkate alarak analiz etmek ilgi çekicidir. Çalışmamızda dinlerin çeşitliliğine yönelik Mevlânâ'nın yaklaşımı incelenirken onun eserlerinden ilgili kısımlar alınarak tezimizde bu kısımlara yer verilmiş ve felsefi bir bakış tarzı ile üzerinde analiz ve sentezler sonucu yorumlamalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada onun eserlerinde kullandığı ifadelere, düşüncelerinin somut olarak ortaya koyulması yönüyle örnekler olması açısından olabildiğince yer verilmek istenmiştir. Çalışmamız sırasında yapılan araştırma ve okumaların neticesinde yapılan değerlendirmelerde sonuçların ortaya çıkmasını amaçlayan, objektif bir yaklaşım benimsenmeye çalışılmıştır.

d. Araştırmanın Kaynak Değerlendirmesi

Dini çeşitlilik olgusunun Mevlânâ'nın bakış açısıyla değerlendirildiği tezimizde kaynak önceliği Mevlânâ'nın 5 eseri olan, Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma Fih, Mecalis-i Seb'a ve Mektubat eserlerine verilmiş olup tezin genel düşüncesi bu eserlerin genel bir değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Tezimiz, sonrasında diğer kaynaklarla desteklenmiştir.

Ders döneminde ve tezimi hazırlarken yardımlarını ve değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ, değerli hocam Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ ve Araştırma Görevlisi Muhammed İkbâl HARDAL başta olmak üzere diğer tüm bölüm hocalarıma da değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ ÇEŞİTLİLİK OLGUSU

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Diğer inançlar gibi, dini inançların da insan yaşamında önemli yeri vardır. İnsanoğlu, bir toplum içerisinde doğan ve yaşayan sosyal bir varlık olsa da aynı zamanda bireysel yönleri ön planda olan bir varlıktır. Bu varlık yalnızlık, çaresizlik ve hastalık gibi zaafılara sahiptir. Bu zaafılarla başa çıkabilmesinde dinin önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca insanoğlu kendisinin ve çevresindeki her şeyin-kainatın ne şekilde var olduğuna ve bu varoluşun amacının ne olduğuna dair merak içinde olmuştur. Kendi ve çevresindeki her şeyin varoluşunu açıklama yolunda insanoğlu için ilk kaynaklardan biri dini inançlardır. Dini inançlar moral ve motivasyon sağlamada, karşılaşılan sıkıntılara sabretme gücünü elde etmede, kötülük sorununa açıklama getirmede, yaşanan hayatı anlamlandırma konusunda, hayata dair bilgiler vermede ve nihai olarak insanları kurtuluşa götürecek yol haritasını göstermede insanlar için önemli bir işleve sahip olmuştur. Bize göre insanoğlu için daha önemli görünen ve merak uyandıran şey ise, insanın ölümlü bir varlık olması ve bu sebeple ölüm sonrası meselesidir. İnsanoğlu ölüm sonrasında akıbetinin ne olacağına dair de sorgu ve merak içinde olmuştur. Dini inançlar bu merak ve sorgulamalar ve bunlara cevap bulma istek ve çabası ile ilişkili olmuş, insanların bu tür ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlenmiştir.¹ Dinler iki dünya hayatında mutlu olabilmemiz için bize ne şekilde yaşamamız gerekliliğine dair ilkeler sunmuşlardır. Bu doğrultuda dini inançlar insanın düşünce biçimine, davranış ve tutumlarına yansımakta, hayatına yön vermesinde belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir.

Günümüzde Huntington gibi tanınmış bir çok düşünür dini geleneksel kültürlerin ve kadim medeniyetlerin merkezine koymaktadırlar.² Bazı görüşlere göre

¹ Hüseyin G. Yurdaydın ve Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978, s.12.

² Mehmet S. Aydın, **Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet**, Kapı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, (Siyaset), s.105.

din, kültürlerin yanı sıra ahlakın da kaynağı ve sürdürücüsü olarak kabul görmektedir. Dinler tarihinin araştırmalarını göz önünde bulundurduğumuzda tarih boyunca, buna delil olacak birçok örneğe rastlayabiliriz:

- *Cro-Magnon toplumları kişileri, sanki onlar başka bir hayatı tecrübe edeceklermiş gibi, cenin vaziyetinde gömmüş ve çevrelerine-silahlar, gerdanlıklar ve mutfak aletleri gibi-faydalı nesneler koymuştur.*
- *Yerli bir kabile göğün yüce ruhuna, onlara lütfkâr davranması ve yağmuru esirgememesi için dua eder.*
- *Paskalya günü dünyanın dört bir yanındaki dindar Hristiyanlar, Hristiyanların 200 yıldır yaptıkları üzere, İsa'nın Dirilişini kutlar.*³

İlk örnekteki toplumda, ölünün cenin vaziyetinde gömülmüş olması ve ölünün etrafına bazı eşyaların konulması, ölümden sonra yeni bir hayatın varlığına inanıldığını gösterirken, diğer örneklerdeki toplumlarda göğün yüce ruhuna kendilerine lütfkâr davranması ve yağmuru esirgememesi için dua edilmesi ve Paskalya günü dünyanın dört bir yanındaki dindar Hristiyanların yaptıkları, İsa'nın Diriliş'i'ni kutlama ritüeli, bu toplumların Tanrı-doğa, Tanrı-ölüm algılamalarının nasıl olduğuna dair önemli ipuçları sunmakta ve söylediklerimizin doğruluğuna delil teşkil etmektedir.

Arkeolojik araştırmaların ve günümüze ulaşmış dini içerikli metinlerin büyük katkı sağladığı dinler tarihini incelediğimizde, dini inançların insanlığın varoluşuna kadar geriye götürülebileceğini görmekteyiz. Toplumlarda herhangi bir inanca bağlı olmayan bireylere rastlanılsa da toplumların kendilerine ait inançları var olagelmıştır. Hemen hemen her toplum için dinin, hayatın şekillendirilmesinde ve düşünce sisteminin temellendirilmesinde belirleyici ve önemli bir aktör olduğu söylenebilir. Buna dayanarak insanoğlunun dine eğilimi olduğunu söylenebiliriz. Dini inanç insanoğlunun hayatında bir fenomendir. İnsanoğlunun bu eğilimi üzerine araştırma yapan ilk batılı düşünür olarak kabul edilen Max Müller (1823-1900) din duygusunun insan doğasının bir parçası olduğunu ifade ederek bu konunun fitri boyutuna dikkat çekmiştir. Eski Yunan ahlak bilginlerinden Plutarkhos "*Dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız. Fakat mabetsiz ve mabutsuz şehir bulamayacaksınız.*" demiştir.⁴ Tarih boyunca farklı inançların tarih sahnesinde kendini göstermiş olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

³ Michael Peterson ve diğerleri, **Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş**, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2015, s.19.

⁴ Osman Cilacı, **Günümüz Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.20.

Bağlı olunan bu inanç sistemleri tarihte bazı değişimlere uğrayabilmiş, Dünya üzerinde çeşitli dinler şekillenmiştir. Genel olarak tarih öncesi kabilelerin dini dürtüleri animist ve totemist çerçevede değerlendirilirken bunun yanında çağdaş dünya dinleri olarak belirtilen dinler, oldukça gelişmiş Tanrı ya da dini arayışın Nihai Gerçeklik (Ultimate Reality) tasavvurlarına sahip oldukları yönünde değerlendirilmişlerdir.⁵ Fakat; her ne kadar böyle bir sınıflandırılma söz konusu olsa da tarih öncesi dinlerin bütünü animist ve totemist olduğuna dair genel bir yargı belirtmemekte fayda vardır. Tarih öncesi döneme ait bulguların sınırlı mahiyette bulunması, bizim bu konuda genel ve net bir yargıda bulunmamızı zorlaştırır.

Diğer taraftan, madalyonun diğer yüzüne baktığımızda tarih boyunca ve günümüzde bir çok insan dindar değildir. Bunun yanında milyonlarca insan dini olarak tanımlayabileceği herhangi bir inanca sahip değildir ve herhangi bir dini geleneğe kendini bağlı hissetmemektedir. Böylece gündemleri tamamen din dışında bir nitelik taşımaktadır.⁶ Bu çerçevede herhangi bir dini inanca sahip olmayan insanlar ve dindar insanlar olarak tanımlayabileceğimiz farklı yönde düşünen taraflar dini reddederek ya da dini bir inanca sahip olarak birbirlerinin düşünce biçimlerine ve hayatlarına şahitlik etmektedirler. Bu şahit oluş sırasında insanların akıllarında, neden dünya üzerinde birden fazla inancın var olduğuna ve bu inançlardan hangisinin ya da hangilerinin doğru ve kurtuluşu sağlayıcı olduğuna yönelik benzeri bazı sorular oluşabilmektedir.

Bahsettiğimiz üzere dünya üzerinde birden fazla dinsel inancın var olmuş olması ve günümüzde de bu durumun devam ediyor oluşu, bu çeşitli inançlara sahip tüm insanların benimseyebilecekleri geçmişteki bir ifade ile "efradını câmi, ağıyarını mâni" bir din tanımının yapılmasını zorlaştırır da⁷ bu noktada konumuzu temellendirmemiz ve başka eserlere başvurmaya gerek kalmadan konumuzun daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmak amacıyla "Din" kavramının sözlük ve terim anlamlarının incelenmesine ihtiyaç vardır.

⁵ Peterson ve diğerleri, s.19.

⁶ Peterson ve diğerleri, s.20.

⁷ Mehmet S.Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 13.Baskı, İzmir, 2014, (Felsefe), s.5.

1.2. DİNİN TANIMI VE DİNLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ

1.2.1. Dinin Tanımı

Bir konunun sorun olması durumu metodolojik, edimsel (fili), varoluşsal, bireysel, toplumsal ya da benzeri yönlerden söz konusu olabilir. Din olgusu bütün bu boyutları içinde barındıran bir sorun alanı oluşturmaktadır. Din sorununun temelinde ise, büyük ölçüde dinin anlaşılması sorunu yatmaktadır. Yeryüzünde bir çok din anlayışının var olduğunu görmekteyiz.⁸

Dinin insan yaşamındaki yaygın varlığı insanoğlunu dinin ne olduğu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Dinin tanımının yapılabilmesi ve ne olduğunun bilinmesi, insanoğlunu tanımak yönüyle de ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü bahsettiğimiz üzere inançlar tarih boyunca insanların yaşamında yer alan bir olgu olmuştur.

Dinden, öncelikle bütün dinleri temsil edebilecek genel bir din kavramı çıkacağını düşünsek de, her dininin içinde içerikleri birbirinden farklı hatta birbirine zıt fikirler bulunabilmektedir.⁹ Dinlerin çeşitlilik ve farklılık arz etmelerinden dolayı tüm dinleri içine alan, eksiksiz bir tanım yapmanın zorluğundan bahsetmiştik. Dolayısıyla düşünürlerin ortak noktada buluştukları bir din tanımı yoktur ve bu nedenle çeşitli din tanımları ile karşılaşmaktayız. Farklı disiplinler kendi alanına yönelik bir din tanımı geliştirebilirken, düşünürler ise düşüncelerinin yoğunlaştığı yönde dine yönelik tanımlar ortaya koymuşlardır. Örneğin, sosyoloji disiplini dini toplumsal bir oluşum olarak görürken, psikoloji disiplini için din, insanların tecrübeleriyle ilişkilidir. Diğer taraftan kelâm disiplinine göre din, nakil yoluyla gelen bilgilerin akıl yoluyla ispatlanabildiği bir sistem olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Bazı düşünürlerin din tanımları ise şöyledir :

" James Martineu: *Din hep hayat sahibi olan bir Tanrı'ya yani âleme hükmeden ve beşeriyetle ahlaki ilişkileri bulunan bir İlahi Zihne ve İradeye inanmaktır.* C.P. Tiele: *Din, hakikatte, bizim dindarlık dediğimiz o saf ve huşu dolu tabiat ve ruh halidir.* " ¹¹

⁸ Mehmet Türkeri, **Etik Bilinç**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2014, (Etik), s.131.

⁹ Mehmet Bayrakdar, **Din Felsefesine Giriş**, Eskiye Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013, (Felsefe) s.178.

¹⁰ Faruk Yılmaz, **Dinlerin Kökeni**, Berikan Yayınları, Ankara, 2011, ss. 1-2.

¹¹ Peterson ve diğerleri, s.21.

Rudolf Otto : *Din, insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisidir.* E.B Tylor : *Din, ruhi varlıklara inançtır.* Salmon Reynah: *Din, melekelerimizin serbest olarak kullanılmasını engelleyen yasaklar bütünüdür.* E. Durkheim : *Din bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan âyin ve inançlar sistemidir.* " ¹² " Gazali: *Din kul ile Allah arasındaki muameledir.* " ¹³ " Jean Meslier: *... din, insanların sınırlı zekalarını, anlaşılması kendileri için olanaksız olan bir şey ile meşgul etme sanatıdır.*¹⁴

Bu tanımların dışında, buna benzer dinin ibadet, dua, vahiy gibi vb. (ve benzeri) farklı yönlerini içeren üzerinde düşünülmüş farklı din tanımlarını çoğaltmak ve örneklemek mümkündür. Örnek gösterilen bazı tanımlardan da gördüğümüz üzere tanımların bir kısmı dinin bazı yönlerini ön plana çıkarırken diğer yönlerini eksik bırakabilmektedir. Dolayısıyla tanımlar bütün dinleri açıklama noktasında eksik kalabilmektedir. Zira dini inançlar yapılan tanımlardan daha karmaşık bir yapıda olabilmektedir. Dünden bugüne bütün inanç biçimlerini kapsayan bir din tanımı yapmak kolay olmamaktadır. "Din" kelimesi farklı dinlere mensup insanlar için de farklı bir anlama sahip olabilmekte, zihinlerinde farklı çağırışmalar oluşturabilmektedir. Bu da bahsettiğimiz üzere din konusunda bütüncül bir tanımın yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Ki bu tanımlara bir de dinin aleyhindeki yaklaşımlara temel oluşturan tanımları -bu tanımlara sözgelisi Marx'ın, Freud'un veya Comte'un tariflerini- eklediğimizde durumun daha da zorlaştığı anlaşılacaktır.¹⁵ Dolayısıyla kullandığımız din kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramın kelime ve terim anlamı üzerinde durmamız faydalı olacaktır. Din tanımlarını en temelde, a) *etimolojik ve semantik açıdan din tanımları*, b) *özel ve işlevsel açıdan din tanımları* şeklinde iki kategoride ele almak mümkündür. Etimolojik (Kökenbilimsel) tanım ile anlatılmak istenen kelimenin kökeninin nereden geldiğine ilişkin tanım iken, Semantik (Anlambilimsel) tanım ile anlatılmak istenen ise kelimenin tarihsel süreç içinde hangi anlamlara tekabül ettiğine ilişkin tanımlardır. Din kelimesinin kökenine ilişkin dil bilimciler arasında kelimenin kökeninin Arapça, Ârâmi-İbrâni, Orta İran kökenli olduğuna dair üç farklı görüş bulunmaktadır. Köken konusu itibariyle tartışmalı olmakla birlikte, kelime kökenleri itibariyle Arapça'da din kelimesinin "de-ye-ne" ve "da-ne" kökünden türediği ve *usul*,

¹² Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1993, s.6.

¹³ Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, Din Bilimleri Yayınları, 4.Baskı, Konya, 2008, (Dinler), s.14.

¹⁴ Jean Meslier, **Sağduyu**, çev. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1995, s.66.

¹⁵ Aydın, Felsefe, s. 6.

âdet, tutulan yol, huy anlamına geldiği, Aramî-İbranî dillerinde dinin kökensel olarak *mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, mükâfat* anlamlarına, Farsça’da ise, "dâena" sözcüğünden türeyerek *din ve mezhep edinmek, inanmak, adet edinmek* anlamlarına geldiği görülmektedir.¹⁶

Din kelimesi dilimize Arapça’dan geçmiş bir kelimedir ve Türkçe’de yaygın olarak kullanılmaktadır. Arapça’da din kelimesinin Kurân-ı Kerim’de geçen anlamları ile kelime anlamına baktığımızda: *ceza, mükâfat, hüküm, hesap, itaat, boyun eğme, adet, hâl, şeriat, mezhep, kanun, yol ve millet* anlamlarına geldiğini görürüz. Kurân-ı Kerim’deki anlamlar ışığında terimsel anlamı ile; Allah’ın peygamberlere gönderdiği bütün emirler ve yasaklar manzumesini ifade etmektedir. Farsça’da din kelimesi "den" kelimesinin karşılığı olup *ayin, tarz, yol, mezhep* anlamına gelirken İbranice ‘de "dath" kelimesi ile ifade edilmiş ve *emir, kanun ve hüküm* anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Yunanca’da "Thrioheya" kelimesi kullanılmış, bu kelime ise *korku ile karışık saygı* anlamını ifade etmektedir. Diğer taraftan Latince’de din kelimesi "Religio" kelimesi ile karşılanmış ve *saygı, itina, titizlik gösterilen, tâzim edilen şey* anlamına gelmektedir.¹⁷ Hinduizm’in kutsal dili Sanskritçe’de din anlamına gelen "dharma", Budizm’in kutsal dili Pali dilinde "dhamma" şeklindedir. Dharma kelimesinin *din, gerçek, doktrin, doğruluk, fazilet, kanun, düstur, mahiyet, öz, nihai elemental yapı, atom, fenomen* gibi anlamları vardır.¹⁸

Dine yönelik özsel/psikolojik tanımlar ile ilgili olarak; bu tanımların, daha çok dinin insanın kendi tercihiyle dayalı bir olgu olduğunu savunan ve dinin insan üzerinde kişisel yansımaları ile ilişkili tanımlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu kategorideki tanımlar, dinin sosyal yönünden çok, psikolojik yönüne vurgu yapan tanımlardır. Özsel tanımlarda dinin asli yönü ön plana çıkarılır, dinin ne olduğu üzerinde yoğunlaşılır. Bu tanımlarda genel olarak *Tanrı* kavramı karşımıza çıkar. Bunun dışında bu tanımlarda, dinin dünyevi özelliklerinden çok *aşkın, kutsal, insanüstü, ruh, ölüm sonrası, ahiret* gibi dinin dünyevi olmayan özellikleri üzerinde durulur. M. Spiro’nun, "Din insanüstü varlıklarla kültürel bir etkileşimdir."; P. L. Berger’in, "Din kutsal

¹⁶ Osman Eyüpoğlu ve Cengiz Batuk, "Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi", **O.M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 38, 2015, s.96.

¹⁷ Aydın, Dinler ss.11-12.

¹⁸ Günay Tümer, "Din" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt:9, 1994, s.314

kozmosla oluşturulan beşeri girişimdir." şeklindeki tanımları özsel tanımlara örnektir. İşlevsel/Sosyolojik tanımlar ise, dinin toplumda sağladığı sosyal işlevi, yararı üzerinde duran tanımlardır. İşlevsel/Sosyolojik tanımlara baktığımızda, bu tanımların dinin insan ve topluma yararları üzerinde durduğunu, dinin dünyevi yönünün dikkate alındığını ve daha çok dinin toplumsal boyutuna vurgu yapıldığını görürüz. İşlevsel tanımlarda daha çok *toplum, cemaat, kutsal dışı, ibadet yeri, bütünleşme, aşkınlaştırma* gibi dünyevi kavramlara işaret edilir. İşlevsel tanımlara, E. Durkheim'ın, "Din, kutsal şeylerden oluşan bileşik sistemin kilise biçiminde tezahür etmiş halidir."; J. M. Yinger'in, "Din, insanî problemlerin çözümüne yönelen inanç ve pratikler sistemidir."; T. Parsons'ın, "Din, ampirik (gözlenebilir / deneysel) olmayan normatif bir inanç sisteminin toplumun eksikliklerini giderme gayretidir." tanımları örnek gösterilebilir. İşlevsel din tanımları dinin dışında dinin işlevlerini barındıran Faşizm, Marksizm, Komünizm, Laisizm, Nasyonalizm, Maoizm, Hümanizm, Psikolojizm, Ruhçuluk, Ateizm... vb. inanç sistemlerini de din tanımı içine alma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle eleştiri de alabilmektedir.¹⁹ Ayrıca dinin gerek özsel gerekse işlevsel tanımları bazı eksikliklere sahip oldukları için de eleştiriler almaktadır. Dinin özsel ya da işlevsel yönüne dair tek yönlü aşırı bir vurgunun yerine ikisi arasında bir vurguyu kullanmak daha uygun gözükmektedir. Bu sebeple belirttiğimiz gibi dine tek bir yaklaşım tarzıyla bakmak dini tanımlama problemini ortadan kaldırmayacaktır.

Anlaşılaacağı üzere üzerinde fikir birliği sağlanmış bir din tanımı yapmak güçtür. Eksiksiz bir din tanımının dinin bütün yönlerine atıfta bulunması, dinlerin farklılıklarını aynı çatı altında toplayabilmesi gerekmektedir. Dinin yeterli bir tanımını yapmak için de din olgusunun sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Bundan dolayı Din bilimleri cephesinden bir şeyi din yapan hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. *İnsanüstü yüce varlıklara inanç (Tanrı-Tanrılar, melekler, cinler vb.),* 2. *Kutsal olanla olmayanı belirleyen hususlar,* 3. *İbadet, dini ayin ve törenler,* 4. *İlahi bir kaynağa dayandırılan kutsal kitaplar- metinler, şifahi gelenekler, ahlaki kanunnameler,* 5. *Tabiatüstü, insanüstü kutsal varlıklarla ilgili dini duygular (korku, sır, güven, günahkarlık, tapınma, bağlılık, tevbe vb.),* 6. *İnsanüstü ile irtibat (vahiy, ilham, peygamber, dua, niyaz vb.),* 7. *Bir alem ve insan görüşü, hayat ve ölüm ötesi inancı,* 8. *Hayat nizamı,* 9. *Cemaat,* 10. *Orijinal bir muhteva taşıması, taklit olmaması,* 11. *Siyasi gayelerle veya çıkar hesaplarıyla kurulmuş olmaması, saf ve temiz bir yapıya sahip bulunması...*²⁰

¹⁹ Eyüpoğlu ve Batuk, ss.99-102

²⁰ Tümer ve Küçük, s.7

Dinlerin tanımı ve açıklanmasında asıl olan, dinin algılandığı biçimde tanımlanması yerine dinin gerçekte ne olduğunun tanımlanabilmesi olmalıdır. Bunu sağlamak için de dini, sadece dışardan ya da sadece içeriden bakarak değerlendirmemek, onu çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de dünya üzerinde mevcut olan çeşitli dinlerin tanınması, bu dinlerin hem müntesipleri nazarıyla hem de dışardan bir gözle anlaşılmasına çalışılması önemlidir. Günümüzde bazı dinler varlığını korurken, (Hristiyanlık, Hinduizm gibi) bazı dinler ise geçerliliğini yitirmiştir. (Yunan, Eski Mısır dinleri gibi). Çalışmamıza günümüzde varlığını koruyan çeşitli inançların tanınması adına bu inançlardan bahsederek devam edeceğiz.

1.2.2. Dinlerin Çeşitliliği ve Sınıflandırılmaları

Dini kaynakların kapsamı ve yorumlanmasında ortaya çıkan farklılıklar, sahip olunan sosyal- kültürel arka planın dini şekillendirmesi, zaman faktörü ile birlikte ortaya çıkan değişim, etkileşim ve senkretizm, siyasal etkenler ve dinin siyasallaşması gibi nedenlerle ²¹ Dünya üzerinde sadece tek bir dini inancın bulunmadığı, aksine bir çok inancın varlığını sürdürdüğü bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Dünya üzerinde var olan bu dinlerin çeşitlilik arz etmesi, onların daha derli toplu bir şekilde incelenebilmeleri için sınıflandırılmalarını gerekli kılmıştır. Bu sınıflandırmaların biçimlerini incelediğimizde, düşünürlerin dinleri sınıflandırırken farklı sınıflandırma biçimlerini tercih ettiklerini görmekteyiz. Dini inanç sınıflandırmaları, dinlerin kendisinden hareketle yapılabildiği gibi, sınıflandırmayı yapan araştırmacının dine yönelik kendi düşüncelerinden hareketle de oluşabilmektedir.

Dinin tanımında olduğu gibi, dinlerin sınıflandırılmasında da araştırmacılar arasında genel bir sınıflandırmaya yönelik ortak görüş bulunmamaktadır.²² Sözelimi Pozitivist anlayış dinlere yönelik, "ilkel dinler" ve "gelişmiş dinler" sınıflandırması yaparken, bir dine bağlı olanlar ise kendi dinini merkeze alarak; kendi dinini "doğru

²¹ Şinasi Gündüz, "Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi – Heresi Kavgası" **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, 2004, (Çatışma), ss.4-10.

²² Fügen Berktaş ve Emir Atasoy, " Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış ", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:10, sayı: 18, 2007, s.24.

olan, kurtuluşa götüren din", diğer dinleri ise "batıl dinler" olarak sınıflandırabilmektedir. Diğer taraftan dinler sınıflandırılırken, daha objektif bir yaklaşım ortaya koyularak; dinlerin evrensellik yönü, tanrı anlayışı, vahiy geleneğini barındırıp barındırmaması, merkezi kavram ve değerleri, yaşayan bir gelenek olup olmaması, ya da yaşadığı coğrafya gibi çeşitli özellikleri baz alınmıştır. Örneğin mesajlarının niteliği açısından, Evrensel (Dünya) Dinler- Milli Dinler; inanılan tanrının tekliği çokluğu açısından, Monoteist- Düalist- Henoteist ve Politeist dinler; tanrının bilinip kavranabilmesi açısından, Agnostik- Gnostik dinler; inanılan tanrının evren ve insan ilişkileri açısından, Deist-Panteist-Panenteist Dinler; Dinlerin inanç ve değerlerinin neyi merkeze aldığı açısından, Kristosentrik /Mesih merkezli (Hristiyanlık)-Etnosentrik/İsrailoğullarının seçilmişliği (Yahudilik)-Teosentrik/ Tevhid Merkezli (İslam) Dinler; Coğrafya açısından Asya- Avrupa-Afrika Dinleri gibi sınıflandırmalar kullanılmaktadır. Yapılan bu vb. sınıflandırmaların farklılığı dinlerin çeşitli olmasından kaynaklanmaktadır. Kullanılan bu sınıflandırmalar eksiksiz olmayıp bu eksik sınıflandırmalar bazı yönleriyle dinlerin durumunu ortaya koymak noktasında yetersiz kalabilmektedir.²³ Sınıflandırmaları bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

İnançlar ile ilgili en genel anlamda bir sınıflandırmaya gittiğimizde ise; bir tarafta, tüm evren de dahil olmak üzere insanoğlunun da kendiliğinden bir şekilde var olduğunu savunan ve ateizm olarak adlandırılan inancı görmekteyiz. Diğer taraftan ise; ateist düşüncenin tam tersi yönünde bir düşünceye sahip olan, tüm evrenin ve insanoğlunun üstün bir güç/nihai gerçeklik tarafından yaratıldığına yönelik yaratılışçı inançları görürüz. Herhangi bir inanca bağlı olmayan ateist anlayış varlık için herhangi bir yaratıcıya ihtiyaç duymazken karşısındaki yaratılışçı düşünce bir yaratıcının varlığını zaruri görür.

Günümüzde dünyada yaygın ve hakim olan beş dinden bahsetmek mümkündür. Bunlar; Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm'dir.²⁴

²³ Şinasi Gündüz (Ed.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2007, (Dünya), s.29.

²⁴ Latif Tokat, "Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür", **Milel ve Nihal Dergisi**, cilt:4, sayı: 2, 2007, s.49.

1.2.2.1. İlahi Dinler

İlahi dinler olarak tanımlanan dinler; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleridir. Her ne kadar bu dinlerin arasında belirgin anlayış farklılıkları bulunsa da bu dinlere ait ortak ayırıcı bir özellik olarak, peygamberlerin insanlara iletmek üzere Allah'tan aldığı bilgiler olarak tanımlanan vahyin varlığını görürüz. Önemli bir diğer özellik olarak tek Tanrı inancına sahiptirler. Vahye dayandığına inanılan kitapları mevcuttur. Bunun yanı sıra Tanrı'nın mesajını insanlara tebliğ etmek ve yaymak ile görevlendirildiğine inanılan peygamberler vardır. Bu dinlerde ölüm sonrası hayata inanç vardır.²⁵

İlk peygamber ve insanlığın ilk atası olarak Hz. Adem kabul edilir. Ayrıca bu üç dinde de bir peygamber olarak görülen Hz. İbrahim ortak ata olarak kabul edilmekte ve ona saygı duyulmaktadır.

Bu nedenle bu dinler "İbrahimi" dinler olarak da isimlendirilmektedir.²⁶ Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı bu dinleri kabul etmektedir.²⁷

Yahudilik saydığımız dinler arasında en eskisidir.

*Yahudilik, Tanrı ile onun Yasa'sına (Tevrat) uyması gereken halkı arasında İbrahim tarafından gerçekleştirilmiş, İshak ve Yakup tarafından yenilenmiş ve Musa tarafından onaylanmış bir ahite dayanan tek tanrılı bir dindir. Tevrat ve diğer kitaplardan oluşan Kutsal Kitap (Tanah), hahamların açıklamalarının (Talmud) derlemesi ve buna eklenebilecek batını yorum olan Kabbala ile tamamlanır.*²⁸

Yahudiliğin tek tanrı inancına sahip monoteist bir din olmasının yanı sıra diğer belirgin özellikleri kendilerini Tanrı'nın seçilmiş kulları olarak tanımlamaları, kurtuluşun kendilerine vadedildiğini düşünmeleridir. Tanrılarını "Yahve" olarak adlandırmaktadırlar ve Yahudiler kendilerini seçilmiş bir toplum olarak gördükleri için bu tanrı sadece Yahudilerin tanrısıdır.²⁹

Yahudiliğe göre Hz. Adem'den sonra insanlığın ikinci atası Hz. Nuh'tur. Hz. Nuh'un soyundan gelen Hz. İbrahim'in soyuna "İbrani" denmiştir. Yahudiler tarafından Hz.İbrahim, Hz.İshak, Hz. Yakup ve onların çocukları ilk ataları olarak

²⁵ Cilacı, s.121.

²⁶ Mehmet Bayrakdar, **Üç Dinin Tarihi**, Say Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2016, (Üç Din), s.19.

²⁷ Brigitte Dumortier, **Dinler Atlası**, çev. Özgür Adadağ, NTV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.11.

²⁸ Dumortier, s.24.

²⁹ Baki Adam, " Dinler Tarihi Araştırmaları-I " **08-09 Kasım Ankara Sempozyumu**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara,1998, s.152.

görülür. Fakat Hz.İbrahim'in diğer bir oğlu ve cariyesinden olan Hz. İsmail bunun dışında görülür. Bahsettiğimiz soydan gelmiş olan Hz. Musa'ya vahyedilen içeriğin bulunduğu "Tevrat" isimli kutsal kitaba sahiptirler. Hz. Musa Tanrı tarafından kendilerine tebliğ amacıyla gönderilmiş bir peygamber olarak kabul edilir. Tevrat Hristiyanlık dininde de kabul edilmekte ve kutsal sayılmakta ayrıca Hz. Musa peygamber olarak kabul edilse de Yahudilik, Hristiyanlık dinini kabul etmemektedir. Bunun yanı sıra İslam'ı ve farklı diğer dinleri de kabul etmemektedir. Yahudilik bir inanç olmanın dışında ayrıca etnik kimlik ve kültür olma özelliğine sahiptir. Bu özellikler Yahudilikle iç içe geçmiş olduğundan, Yahudilik denildiğinde akla bir kültür, ırk ve din gelebilmektedir. Bu dine mensup olabilmek için Yahudi bir anneden doğmuş olmak gerekmektedir. Bunun dışında belirlemiş oldukları bazı usullerle dine kabul söz konusudur ve Yahudiliğe kabul edilme diğer ilahi dinlere nazaran daha zordur.³⁰ Aynı zamanda Yahudilik özel bir teoloji ya da dini akideden çok bir yaşam biçimi olarak da ifade edilebilir.³¹ Yahudi olmayanları "Nuhiler" ve "putperestler" olarak ikiye ayırırlar. Nuhiler, Hz. Nuh'un tevhid merkezli yedi kanununu benimseyenlere denilmektedir. Nuhilik esasları şunlardır:

- Putlara tapmamak.
- Küfürden kaçınmak.
- Zinadan, özellikle yakın akraba zinasından uzak durmak.
- Adaletle riayet etmek.
- Kan dökmek.
- Hırsızlık yapmamak.
- Eti kanıyla birlikte yememek.

Bu esaslara uyanlar yarı mühtedi olarak kabul edilirler ve her iki dünyada da kurtuluşa ulaşırlar. Gerçekleştirdikleri eylemlere göre kudsiet kazanırlar.³² Yahudiler Hristiyanlık ve İslam dinini Nuhi dinler olarak kabul eder. Buna rağmen bir Yahudi'nin bu iki dinden herhangi birine geçmesi büyük bir günah olarak görülür. Bu şekilde bir geçiş Yahudinin Tanrı ve halkı ile yapmış olduğu ahdini bozması

³⁰ Berktaş ve Atasoy, s.25.

³¹ A. A Stroll ve diğerleri, **Etik Kuramları**, çev. Mehmet Türkeri, Lotus Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017, s.55.

³² Adam, ss. 150-151.

demektir. İslam dini Nuhi bir din olarak kabul edilse de Hz. Muhammed peygamber olarak kabul edilmez. Buna rağmen İslam dini Yahudilik ile ortak olan bazı özellikleri itibariyle Hristiyanlığa nazaran Yahudilere daha yakın bir din olarak görülür. Yahudilik diğer gurup içinde olan putperest ya da diğer inançlar için hiçbir kurtuluşu öngörmeyerek, kabul etmez.³³

Hristiyanlar, Filistinli bir Yahudi olan, çarmıha gerilerek ölen ve gömüldükten üç gün sonra dirilen, dinin yayıcısı ve peygamber Nasıralı İsa'nın müritleridir.³⁴ Hz. İsa Hristiyanlara göre Mesih olarak kabul edilir yani Tanrı'nın insan olarak dünyaya gelen oğludur.³⁵ Hz. İsa ile olması gerekenler gerçekleşmiştir ve Hz. İsa'dan sonra herhangi bir peygamber ya da kurtarıcı gelmeyecektir. Hristiyanlık ilk insanlar olarak kabul ettiği Hz. Adem ve Havva'nın ilk günahları sebebiyle onlardan türeyen tüm insanların günahkar olarak doğduklarına inanır. Hz. İsa insanların bu günahlarına kefaretiler olarak dünyaya gelerek çarmıha gerilmiştir. Hz. İsa'nın ödediği kefaretiler ile hem Yahudi şeriatı hem de bahse konu günah ortadan kalkmıştır. Hz. İsa'ya inananlar inançları ve sevgi ile kurtuluşa erebilecektir çünkü dediğimiz gibi kefaretiler İsa tarafından ödenmiştir. Hz. İsa, kıyamete yakın bir zamanda dünyaya yeniden gelecek ve tanrısal bir krallık kuracaktır. Hristiyanlık için Yahudiliğin kutsal metinleri de değerlendirmeye alınır ve kutsal sayılır fakat Hristiyanlığın doğmasıyla Yahudiliğin geçerliliğini yitirdiğini ve Yahudilerin de Hristiyan olmaları gerektiğine inanırlar. Hristiyanlığın İslam'a bakışı ise daha farklıdır. İslam ile Yahudilikte olduğu gibi bir köken bağları olduğuna inanılmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. İsa'dan sonra herhangi bir peygamber gelmeyeceğine inandıkları için Hz. Muhammed peygamber olarak kabul edilmez, dolayısıyla Kur'an da kutsal bir metin olarak değerlendirilmez.

Hz. İsa'ya Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kutsal kitaplarının adı İncil'dir. Hz. İsa'nın havarileri olan Matta, Yuhanna, Luka, Markos Hz. İsa ve onun yaşayışını bu isimlerle anılan İnciller içerisinde aktarmışlardır. Bahsettiğimiz havarilerin isimleriyle adlandırılmış olan dört İncil bu aktarımlardan oluşmuştur.³⁶

³³ Adam, ss. 147-152.

³⁴ Dumortier, s.12.

³⁵ Sait Kar, "Bütün Dinler Aynı Hakikate Mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 41, 2014, s.429.

³⁶ Muhammed eş-Şehristani, *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2011, s.200.

Hristiyanlıkta teslis (üçleme) olarak adlandırılan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesi mevcut olsa da Hristiyanlık tek tanrılı bir din olarak görülebilir. Ahiret inancına sahip bir dindir, ölüm sonrası yeni bir hayatın varlığına inanılır. Diğer dinlere yönelik yaklaşımı açısından bu din içerisinde dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu olarak değerlendirilebilecek çeşitli yaklaşımların olduğu söylenebilir.³⁷

İslam dininde ise Tanrı tek bir birlik halindedir ve herkesin Tanrısıdır. Dünyaya kendisinin bilinmesi için insanlar arasından elçiler seçmiştir ve peygamber denilen bu elçiler vasıtasıyla kendisine ve insanlığa dair olan her şeyi vahiy yoluyla insanlığa bildirmiştir. Hz. Adem ile başlayan, Hz. Musa ve Hz. İsa dahil olmak üzere Hz. Muhammed'e kadar bir çok peygamberin tek olan yaratıcı tarafından seçildiği ve her dönemde ve her topluma tebliğ için gönderildiği kabul edilir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine inanılmakta birlikte bu dinlerin orijinal hallerinin aslında aynı kaynaktan olduğu fakat bu bahsi geçen iki dinin bozuldukları kabul edilir. Ayrıca bu dinlere ait olan Tevrat ve İncil kitaplarının varlığına inanılmasına rağmen bu kitapların tahrifata uğratıldığı için aslına uygun olmadığına inanılır. Son olarak Hz. Muhammed'e Kur'an kitabının gönderildiğine, bu kitabın orijinal ve bir bütün olarak Allah'ın koruma garantisi altında olması sebebiyle, kimse tarafından Kur'an'ın aslına zarar verilemeyeceğine inanılır. Peygamberlerin de diğer insanlar gibi olduğu inancı mevcuttur. Dolayısıyla Hristiyanlık 'ta yer alan Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu inancına kesin bir şekilde itiraz edilir. Hz. İsa peygamber olarak görülür ve tek ve birlik içinde bir Tanrı'nın varlığına inanılır. Allah tarafından insanlara gönderilmiş diğer dinler tahrif edilmiş olduğundan Dünya üzerindeki doğru ve son din İslam'dır ve Hz. Muhammed son peygamber olmakla birlikte sadece bir topluma değil tüm insanlığa gönderilmiştir. Hristiyanlıktaki gibi ruhban sınıfı yoktur. İnanç Tanrı ve insan arasında bireysel bir şekilde yaşanabilir. Hristiyanlıkta olduğu gibi insanlar doğuştan günahkar değildir. Günah ve sevaplar yapılan davranışlarla bağlantılıdır. Kişi doğru inanç ve iyi davranışlarla kurtuluşa erebilir. Diğer dinlere yönelik yaklaşımı açısından bu din içerisinde de dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu olarak değerlendirilebilecek çeşitli yaklaşımların olduğu söylenebilir.³⁸

³⁷ Gündüz, Dünya, ss.77-100.

³⁸ Gündüz, Dünya, ss.37-74.

1.2.2.2. Hint ve Doğu Asya Dinleri

Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm günümüzde geçerliliğini sürdüren Hint dinlerindendir. Yine aynı bölge dinlerinden olan Çin ve Japon dinleri ise; Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm, Zen Budizmi isimleriyle adlandırılmaktadır ve bu dinler bazen bir felsefe ve bazen de din olarak değerlendirilebilmektedir. Sayılan dinler birbirleriyle ortak özelliklere sahip olsalar da tarihi gelişme süreçleri ve kurucuları itibarıyla farklı özelliklere sahiptirler. Tanrı, Kurucu-Peygamber, Kutsal Kitap, vahiy-ilham gibi konuların varlığı din olarak değerlendirilmelerini sağlamıştır. Hint dinleri arasında tarihsel olarak en eskisi **Hinduizm'dir**. Müslümanlar tarafından kullanılan Hindu kelimesi coğrafya ile ilişkili bir kullanımdır. Hindu, Müslümanların İndus Nehri etrafında yaşayan insanlara verdikleri ismin Farsça karşılığıdır. Bazı kaynaklar Hinduizm'i Brahmanizm olarak da adlandırmıştır. Bu dine inanlar ise dinlerini, dünyanın yaratılışı aşamasında, insanın huzurlu yaşayabilmesi için Tanrı tarafından önerilen tesis edilen yol manasındaki "Sanatana Dharma" (Ebedî Düzen-Şeriat) terimiyle ifade ederler.³⁹ Hinduizm çok tanrılı bir dindir. Çok tanrılı dinler arasında en çok tanınan dinlerdendir. Hinduizm'de varlıklar saf maddeden, saf ruha doğru uzanan aşamalar gösterir. Başlangıçta sadece Brahman vardır sonrasında tüm varlıklar Brahman'dan meydana gelmişlerdir. Hinduizm'de varlıklar dünyasına bakıldığında; cansız nesneler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olarak bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Dini bir inanç olarak "Kast Sistemi" adı verilen bir sistem mevcuttur. Kast aynı işle meşgul olan, görev ve gelenekleriyle birbirine sınıksız sarılan insanların meydana getirdiği birlik anlamına gelir.⁴⁰ Her insanın belirli yatkınlıklarının olduğuna inanıldığından her insan bir sınıfın içine dahil edilir. Kast anlayışının temelinde, insanların Brahman'dan meydana gelirken onun farklı kısımlarından meydana gelmeleri vardır ve bu sisteme inanış Brahman'a ait kısımların önem derecelerinin farklı olarak kabul edilmesinden ileri gelir. Dolayısıyla sınıflar arasında önem sırası farklıdır. Kast olarak kabul edilen sınıflar arasında geçiş yoktur ancak ölümden sonra reenkarnasyon ile bir üst kast içerisinde dünyaya yeniden gelinebilir. Bunun

³⁹ Gündüz, Dünya, s.277.

⁴⁰ Cilacı, s.149.

gerçekleşebilmesi için de dünyadayken içerisinde bulunulan kastın gereklerini layıkıyla yerine getirmek şarttır. Bu süreçle Nirvana'ya ulaşmak amaç edinilir.

Nirvana (mokşa) terimi, kelime olarak mutlak sükûnet, aydınlanma, özgürlük ve en yüksek mutluluk anlamına gelir. Terim olarak ise doğum-ölüm girdabı ve bu sürecin sebep olduğu her türlü acı ve kederden kurtulup mutlak aydınlanmaya kavuşmak demektir. Hinduizm'e göre olgunlaşamayan yani "Nirvana'ya" ulaşamayan kimseler öldükten sonra "tenasüh" (ruh göçü) yaşarlar ve yeniden dünyaya gelerek "reenkarnasyon" başka bir hayat yaşamaya devam ederler. Hinduizm'de var olan diğer bir kavram da "Karma" dır. Bu kavram, dünya hayatındaki ilişkileri düzenleyen ahlaki prensipleri ifade eder. Bu prensiplere göre dünya hayatında yapılan eylemler kişinin reenkarnasyonu üzerinde etkilere sahiptir. Hinduizm'de ruhların ölümsüzlüğüne inanç söz konusudur, ölüm, bir bitiş ve yok olma olarak görülmez, ölümden sonra yeni bir varlığa geçiş olarak kabul edilir. Hindular ruhun öldüğüne inanmadıkları için ölümlerini gömmek yerine yakarlar. Yaktıkları ölümlerinin küllerini kutsal saydıkları Ganj Nehri'ne dökerler. Ölen kişi karma kanununa dayanarak iyi veya kötü davranışlarına göre ilahî, beşeri, hayvani ya da nebati bir biçimde tekrar dünyaya gelir. Yoga, meditasyon gibi kavramlar Hinduizm'in dini kavramlarındandır. Yoga, insanın beden, zihin ve manevi gücünü bir araya getirme egzersizidir. Meditasyon zihni olumsuz düşüncelerden arındırma ve bir rahatlama yöntemidir. Hulul (enkarnasyon) ise tanrı Vişnu'nun insan şekline girmesidir. Hinduizm'in bilinen bir kurucusu olmasa da kutsal metinler açısından zengin bir dindir. Bu metinlerin dili çoğunlukla Sanskritçe'dir.⁴¹

Budizm, Buda tarafından kurulmuş olan ve Hinduizm'deki Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış bir dindir. Aşırılık karşısında orta yolu tavsiye eden bir inançtır. Bu inançta Nirvana'ya ulaşmanın orta yol'u izlemekle mümkün olacağı düşünülür. Nirvana'ya ulaşmak için kötü huylardan arınmak, hikmet olgunluğuna erişmek gerekmektedir. Hinduizm'de olduğu gibi kişi ancak bu şekilde Nirvana'ya ulaşabilir. İstirabın kaynağı olan arzu ve ihtirasların giderilmesinde başvurulanan "sekiz dilimli yol" Budizm'in temelini oluşturur. Bu sekiz dilimli yol şunları içermektedir: Doğru Bilgi-Kesin İman, Doğru Amaç-Doğru Düşünce, Doğru Konuşma, Doğru Davranış, Doğru Meslek, Doğru Sürekli Çaba, Doğru/Sürekli Gözetim, Doğru Konsantrasyon.

⁴¹ Cilacı, ss.145-152.

Buda, son vaazında her şeyin geçici olduğu, bu sebeple gerçek kurtuluş için çaba sarf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vefat ettiği zaman bir kitap ya da kendisine bir vekil bırakmamış, herkesin kendi kendisine ışık tutmasını istemiştir.⁴²

Sihizm, İslam ve Hinduizm karışımı bir dindir. Kurucusu Guru Nanak'tır. Hindistan'da İslam'ın yayılması ile Hinduizm'e inananların bazıları İslamiyet'i kabul ederken bazıları kendi dinlerini bu yeni karşılaştıkları dinle uzlaştırmaya çalışmıştır. Sihizm'in kurucusu Guru Nanak bunlardan biri olmuştur. Guru Nanak İslam'daki tek tanrı inancından ve diğer özelliklerinden etkilenmiştir. Sihizm yeni bir din kurmak iddiasında olmasa ve siyasi olarak ortaya çıksa da çok tanrılığ, putçuluğu, tanrının bedenlenmesini, kast sistemini Hinduizm'den atarak İslam ile Hinduizm'i uyuşturmaya çalışmış ve bu harekete dini bir nitelik de kazandırmıştır. Bunların yanında Sihizm inancı Hint felsefesinden gelen Nirvana, tenasüh düşüncelerini devam ettirmiştir.⁴³ Guru Nanak çoğulcu bir ifadeyle şöyle demiştir : " Hindular yoktur, Müslümanlar da yoktur. Zira Tanrı'ya gerçekten ibadet eden herkes birdir. "⁴⁴

Kısaca diğer bir Hint inancı olarak tanımlanan **Caynizm**'e baktığımızda ise, Budistlerle birçok şekilde benzer yönleri olan bir inanç olduğunu söyleyebiliriz. Çok tanrılı bir inançtır. Ruh göçü ve kast sistemine inanç söz konusudur. Budistlere nazaran Cayinizm inancı mensupları aşırı bir züht hayatı yaşamayı amaç edinirler. Hiçbir varlığa zarar vermemeye, öldürmemeye özellikle dikkat ederler. Bu sebeple tarımla uğraşmazlar. Kısıtlı bir beslenme ile yetinirler. Cayinizm'de de amaç karmadan kurtularak Nirvana'ya ulaşmaktır. Nirvana'ya ulaşmanın yolu Cayinistler'e göre beş şeye uymakla mümkündür: Öldürmemek, Yalan söylememek, Hiçbir şekilde çalmamak, Mümkün olduğu kadar cinsi münasebetten kaçınmak, Asgari derecede mal ile yetinmesini bilmek.⁴⁵

Çin ve Japon dinleri olarak bilinen Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Şintoizm, her biri farklı hatta zıt inanç ve ibadetleri içeren genel terimlerdir. Bunlarda din, aşkın bir kutsallık veya insan biçiminde tanrılar üzerine inşa edilmez ve bir dini inanca olan

⁴² Cilacı, ss.132-139.

⁴³ Gündüz, Dünya, ss.373-380.

⁴⁴ Tülay Demir, "Dini Çoğulculuk", **Erciyes Üniversitesi Liberal Düşünce Dergisi** ,sayı:71, 2013, s.42.

⁴⁵ Gündüz, Dünya, ss.357-367.

aidiyet diğeri dışlamaz.⁴⁶ Taoizm ve Konfüçyüsçölük Çin’de yaygınken, şintoizm Japonya’da yaygın bir inançtır.

Konfüçyanizm’in kurucusu Çin’in düşünürlerinden biri olan Konfüçyüs’tür. Bu inanış ahlaki ilkeleri barındıran bir niteliktedir. Konfüçyüs insanın doğasının iyiliğine inanmıştır ve bu sebeple insanın bu yönde davranış sergilemesi beklenilmektedir.

Taoizm’in kurucusu; Konfüçyüs ile aynı yüzyılda yaşayan Lao- Tzu’dur. Bu inanç da ahlaki değerler üzerinde duran bir inançtır. Ölüm sonrası hayat konusuna bu inanç içinde değinilmekle birlikte, ölüm sonrası cennet cehennem kavramları muğlaktır. Ruhun ölümsüzlüğüne ve iyi davranışlar içerisinde olanların Tao ile birlikte olacağına inanılır.

şintoizm inancında, şinto kelimesi tanrıların yolu anlamına gelmektedir. Japonya’da doğmuş ve gelişmiştir. Bilinen bir kurucuya sahip değildir. Bu inançta ruhlara ve tabiat güçlerine inanılır. Her şeyin bir ruhu olduğuna ve ruhun ölümsüzlüğüne inanılır. Öldükten sonra ruh insan üstü bir varlık olur. Çoktanrılı bir dindir. Diğeri dinlere karşı olmayan bir inançtır. şintoizm’e inanan bir kişi aynı zamanda başka bir dine de mensup olabilir.⁴⁷

1.2.2.3. Diğeri Dinler

Yukarıda genel olarak bahsettiğimiz ve Dünya üzerinde yaygın olarak bilinen bu dinlerin dışında Dünya üzerinde farklı bir çok inanç da bulunmaktadır. Zerdüştlük Sabiilik ve Kabile Dinleri bunların bazılarıdır.

Zerdüştlük, tek bir tanrı inancı esasına göre ortaya çıkmış olan bir inançtır. İranlıların bu inançtan önce ne tür bir inanca sahip olduklarını ifade etmek zor olsa da bu inançtan daha önce, çok tanrılı bir inanç sistemine sahip oldukları ifade edilir. Zerdüştlük ile birlikte tek tanrı inancı ortaya çıkmıştır. Kurucusu olan Zerdüş’ün tek tanrı inancını savunduğı için vahiy alan bir peygamber olabileceğine dair düşünceler vardır. Zerdüştlük İran’daki dini inançlar üzerinde etki bırakmış olan bir inanç olmuştur. Kutsal kitabı vardır ve "Avesta" olarak adlandırılmaktadır. Zerdüş bu kitabı

⁴⁶ Dumortier, s.32.

⁴⁷ Tümer ve Küçük, ss.57-66.

Tanrı ‘dan aldığını söyler. Zerdüştlükte, kıyamet, sırat köprüsü, cennet, cehennem, melek, şeytan kavramları ve bunlara inanç vardır. Zina ve canlılara zarar vermek yasaklanmıştır. Kötülüğe karşı mücadele ve iyiliği savunma söz konusudur. Zerdüşt’ten sonra bu din ateşe kutsallık atfeden ve bu sebeple ateşperestlik olarak da isimlendirilen bir inanç olan Mecusilik inancına dönüşmüştür.⁴⁸

Sabiilik inancının kökeni konusunda farklı görüşler bulunsa da, bu inanca bağlı olanlar inancın oldukça eski olduğunu, hatta ilk din olduğunu, Hz. Adem döneminde var olduğunu ifade ederler. Sabiilik inancında Hz. Adem ve Hz. Havva’nın yaratılışından sonra onlara bazı bilgilerin öğretildiğine yer verilir. Yahudilik inancıyla bir çok ortak yöne sahiptir. Bu inançta Hz. Yahya’dan bahsedilir ve önemine vurgu yapılır. Hz. Yahya Sabiilerce peygamber olarak kabul edilir ve doğruları ifade ettiğine inanılır. Hz. Yahya’nın cemaati olmuşlardır ve ayrıca onun kendi peygamberleri olduğunu ifade ederler. Hz. Yahya öldükten sonra Yahudilerle sorun yaşadıklarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Sabiiler VII. Yüzyılda Müslüman egemenliğine girmişler, Müslümanlar, Sabiiler’i "Ehl-i Kitap" olarak görmüşlerdir. Bu sebeple en rahat dönemlerini yaşamışlar ve günümüze kadar varlıklarını sürmelerinde bu durum etkili olmuştur. Sabiilerin kutsal kitabı Ginza Rabba (Büyük kitap) gibi isimlerle adlandırılan Ginza’dır. Diğer önemli kutsal kitabı "Draşia d’ Yahya" (Yahya’nın Öğretileri) dir. Bu kitaba, Draşia d’ Malka (Kralların öğretileri) ismi de verilmektedir. Sabiilerin bir başka kitabı ise Qolasta (Koleksiyon) dur. Bu kitaba "övgü " kitabı denir. Çünkü Qolasta övgü anlamına gelmektedir. Sabiilerin en çok kullandığı kutsal kitaptır. Bu kitabın işlediği temel konu, taharet ve ölü ile ilgili merasimlerdir. Sabiilerde abdest kavramının var olduğu görülür. Kuran’ı Kerim ‘de Sabiilerden üç yerde bahsedildiği görülmektedir. Fakat onlar hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ayetler şu şekildedir:

"Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sabiilerden Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp Salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir. " (Bakara, 62)

"İman edenler ile Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan Allah’a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değildir." (Maide, 69)

⁴⁸ Aydın, Dinler, ss.132-137.

"Mü'min olanlar, Yahudi olanlar, Sabiiler, Hristiyanlar, Mecûsi- ler ve Müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi bilendir." (Hac, 17) ⁴⁹

Kabile dinlerinde, genel olarak bazı kavramlara rastlanılmaktadır. Nathan Söderblom ve sonrasında Rudolf Otto gerçek bir dinin ayırıcı özelliği olarak; sadece şahsi Tanrı kavramını değil, insanın büyüklüğü ve yüceliğinden korkup güzelliğine hayran olduğu, kutsal, akıl ile idrak edilemeyen, her şeyden farklı bir varlığın hissedilmesini görürler. İnsanüstü ve insandan güçlü böyle bir varlığın var olduğuna hemen hemen bütün dinler inanır.⁵⁰ Nathan Söderblom ve sonrasında Rudolf Otto' nun ifade ettiği gibi son zamanlarda yapılan araştırmalar kabile dinlerinde bahsettiğimiz kavramlardan biri olarak her şeyi yarattığına ve her şeye hükmettiğine inanılan "Yüce, yaratıcı bir Tanrının" varlığına inancın en basit denilebilecek derecede var olduğunu ifade eder. Kabileler her şeyi onun yarattığına ve her şeye onun hükmettiğine inanırlar. İnsanları ve her şeyi yüce bir tanrı yaratmıştır. Bu tanrı hükmeder ve kendisinden daha aşağı olan ruh ve tanrıları yönetir. Felaketlerle karşılaşıldığında yüce tanrıya dua edilir. Bu tanrının en önemli özelliği dünyayı yaratmış olmasıdır. İnsanlara ilk defa kanun veren, ahlak ve terbiyeyi himaye edendir. Bazı kabile dinlerinde Tanrı tembel ilah sıfatıyla anılarak dünyaya müdahale etmezken, bazılarında tam tersidir, her şeye hakimdir. Ölüm ve hayatı tayin eder. Bu yaratıcı kimi zaman bir baba, yaşlı adam, kimi zaman dünyayı sihir ile yaratan bir büyücü biçiminde temsil edilmiştir. Bu yaratıcı ayrıca kötü özellikler taşıyan başka bir ilahi varlık ile birlikte düşünülmüştür.⁵¹ Diğer dinlerin bir çoğunda olduğu gibi kabile dinlerinde de bir Tanrı'ya diğer bir deyişle yaratıcıya inancın var olduğuna dair bahsettiğimiz üzere bazı görüşlerin ortaya konulduğunu görüyoruz. Bir görüşe göre yüce ve kutsal bir tanrının varlığı yani monoteizm inancı kabile dinlerinde en başından beri yer alırken zamanla unutulmuş ve yerini politeizm olarak adlandırılan çok tanrıcılığa bırakmıştır. Bu görüş monoteizmi dinin temeline yerleştirir. Diğer bir görüş olan tekamülcü görüşe göre ise monoteizm inancı sürecin sonunda yer alır.⁵² Çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa bir geçiş olduğu savunulur.

⁴⁹ Aydın, Dinler, ss.155-158.

⁵⁰ Annamari Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

⁵¹ Schimmel, s.20.

⁵² Aydın, Dinler, s.44.

Anlaşıldığı üzere bir görüşe göre, insanoğlunun ilk dönemlerinden başlayarak mana ve ruhlara inanç politeizm dediğimiz çok tanrılı inanış olarak monoteizme geçiş süreci biçiminde düşünülürken diğer görüşe göre, böyle bir sürecin var olup olmadığı belirsizdir. Fakat netice itibarıyla ortak görüş insanoğlunun insanüstü, kutsal bir güce duymuş olduğu tüm düşünce ve duyguların dini inancın varlığını ortaya koyduğu yönündedir.

Kabile dinlerinde kullanılan kavramlardan biri "mânâ" dır. Bu kelime, bir şeyin veya bir insanın kendine mahsus bir kudret ve kuvvete sahip olduğunu ifade etmektedir; mesela, şekli acayip olan bir taşın veya çok muvaffak bir savaşçının "mânâ" ları vardır.⁵³ Mânâ, başka bir anlatımla esrarlı bir güçtür. Genelde insanlar, eşyalar ve ölümlerin ruhları mânâ gücüne sahip olabilmektedir. Onlar da bu gücü kutsal varlıklardan alırlar ve böylece kutsal varlıklara iştirak etmiş olurlar. Bir taşın esrareniz bir güce sahip olması ona kutsal ruhların yardım ettiğine işaretir. Mânâ gücü taşıyan eşyalar ise, fetiş olarak insanlar tarafından onlara yardımcı olması uğur getirmesi ve kötülüklerden koruması için yanlarında taşınmaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla gizli güçlere sahip olduğu inanılan bazı eşyalar söz konusudur. Ayrıca kabile üyeleri kendilerine ait gizli güçlerin de olduğuna inanırlar.

Kabile dinlerinde yer alan diğer kavramlara kısaca baktığımızda: yaklaşılması ve dokunulması yasaklanan şeyler "tabu"; kendi soylarından geldiğine inanılmış olan bazı hayvan ve bitkiler "totem"; ayinlerde yer alan ve bir takım güçleri olduğuna inanılan kişiler "şaman"; tabiatüstü varlıklar yardımıyla bir şeyleri gerçekleştirme eylemi "büyü"; dini içerik de taşıyabilen hikayeler "mitoloji"; dini anlamda yapılan törenler "ayin"; ve içinde mana gücü bulunan eşyalar "fetiş" olarak adlandırılmıştır.

Kabile dinlerinin inanç biçimi ve bu inancın içerisinde yer alan kavramlar bu şekilde özetlenebilir.

1.2.2.4. Yeni Dini Hareketler

Yeni dini hareketlerin, mevcut dini hareketlerin karşısına çıkan yeni dini inançlar olduğunu söyleyebiliriz. Yeni dini hareketler olarak adlandırılan ve yirminci

⁵³ Schimmel, s.13.

⁵⁴ Aydın, Dinler, s.43.

yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu hareketler zamanla yaygınlık kazanmış ve araştırmacıların da dikkatini çekmeye başlamıştır. Küreselleşen dünya, sekülerleşmeyi beraberinde getirdiği gibi geleneksel dinlerin yeniden ön plana çıkmasını sağlamış ve yeni dini hareketlerin de ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Günümüzde bir olgu halini almış olmaları sebebiyle yeni dini hareketler ile ilgili özellikle batılı araştırmacılar tarafından araştırmalar ve çalışmalar yapılmaktadır.

Batı dünyasında ortaya çıksa da doğu dünyasına ait dinlerin de var olmalarında etkili olan yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasındaki sebepler değerlendirilirken farklı yorumlar yapılmaktadır. Bazı yorumlara göre; Bilimin ve siyasetin çözemediği birçok problemin olması, aile ve kilisenin çökmeye yüz tuttuğu batı toplumunda aranılan huzurun bulunamaması, nükleer savaş, çevresel sorunlar, gelecek endişesi onların ortaya çıkışlarında etkili olan nedenlerdendir. Bu hareketler insana yönelik mekanist-metaryalist düşünceler karşısında tatminsiz, mutsuz ve huzursuz olan insanların yeni bir kaçış yolu olarak değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle saydığımız ve benzer modern dünyaya ait sorunlardan ve çıkmazlardan bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür. Başka bir yoruma göre yeni dini hareketler mevcut dinlerin yeni dünya insanının beklentilerini karşılamaması sonucunda oluşan boşluğu doldurduğu için ortaya çıkmıştır. Böylece bu hareketler bir taraftan mevcut dinlerdeki radikal eğilimleri törpülerken diğer taraftan demokratik çoğulculuğu güçlendirmektedir. Yeni dini hareketlerin üyeleri açısından ise bu hareketler "gerçek" kurtuluş yolu olarak algılanıp tanımlanmaktadır.⁵⁵ Genel olarak toparlandığında yeni dini hareketlerin ortaya çıkışını tek bir faktör üzerinden açıklamak mümkün gözükmemektedir.

1945'ten bu yana İngiltere'de 400'den fazla dini hareketin ortaya çıktığı, 1985 yılında faaliyette olan dini grup sayısının 153 olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Bu akımların öne çıkan özelliği dini tecrübeyi önemsemeleri ve dini tecrübeyi yaşadıklarına inanmalarıdır. Kutsal ile doğrudan ilişki iddiaları yaygındır, yoğun bir maneviyat barındırmaktadırlar. Bu da insanları yeni dini hareketlerin içine çeken bir özelliktir.

⁵⁵ M.Ali Kirman, "Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları", **Dini Araştırmalar Dergisi**, sayı: 4, cilt: 2, 1999, s.226.

⁵⁶ Kirman, s.229.

Yeni dini hareketlere ait diğer özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Geleneksel Kilise Hristiyanlığına, yani toplumdaki yaygın din anlayışına ve eski dini hareketlere, bu arada mezhebi Hristiyanlığa karşı çıkarlar.
2. Üyelerini, yeni norm ve kimliklerin empoze edildiği toplumsal bir öğrenme sürecine tabi kılarlar.
3. Kendilerine göre ahlaki bir takım normları vardır ve dolayısıyla üyeleri arasında normatif bir etkileşim tarzı görülür.
4. Dine akli yaklaşımı reddederler. Çünkü hür vicdanı ve düşünceyi kuşatarak sezgisel bir bilinç halini önemserler.
5. Karizmatik ve otoriter bir lidere sahiptirler. Üyelerin lidere kayıtsız bir teslimiyetle bağlı olmaları gerektiği gibi, hareket veya hareketin ilke ve politikaları hakkında soru, şüphe veya tereddütleri de olamaz.
6. "Millenium, yani kıyametten önce barış ve selametın hüküm süreceği bin yıllık mutluluk devresi üzerine vurgu yapılır.
7. Harekete yeni üyeler bulmak için misyoner bir anlayış hakimdir .⁵⁷

The Nation of İslam, The Church of Scientology, Hare Krisbna, Divine Light Mission (Eian Vital), Children of God, Unification Church, Brabma Kumaris (Raja Goya), Rajneeshism, Shaya Yoga, Transcendantal Meditation, Rastafarianism, Church of Satan gibi hareketler yeni dini hareketler olarak tanımlanan inançlardan bazılarına örnek olarak gösterilebilir.

1.2.2.5. Dinsizlik

İnançları incelerken özgün, birincil kaynaklarıyla ve müntesipleriyle değerlendirmek bilimsel bir yaklaşım olsa da diğer taraftan dine inanmayanların kendi algılayış biçimleriyle algıladıkları ve değerlendirdikleri bir din kavramı vardır, herhangi bir dini inanca inanmamak durumu da bir inanç biçimi olması sebebiyle onların bu algılayış biçimini de değerlendirmeye almak bilimselliğin gereğidir. İnanmayanlardan bazılarının penceresinden din toplumu ve insanı uyuşturan, zararlı olumsuz bir araç/afyon dur. İnanların bazılarına göre ise dünyada ve ölüm sonrasında ebedi bir huzura kavuşma aracı olması sebebiyle iki anlayış arasında bir zıtlık söz konusu olmaktadır.⁵⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi dünya üzerinde, çeşitli inançlara bağlı olan insanların varlığının yanı sıra herhangi bir dini inanca bağlı olmayan insanlar da bulunmaktadır. Herhangi bir tanrının ya da kutsal varlığın olduğuna inanmayan

⁵⁷ Kirman, s.231.

⁵⁸ Eyüpoğlu ve Batuk, s.96

insanların savunduğu görüş ateizm olarak adlandırılır. Ateistler insanların ve insanoğlunun çevresinde olan her şeyi, tüm evrenin varoluşunu insan üstü hiç bir şeye bağlamayarak bunların kendiliğinden var olduğunu iddia ederler. Onlara göre insanlığın ve evrenin var olabilmesi için soyut doğa üstü varlıkların gerekliliğine ihtiyaç yoktur.

Ateizim dini bir inanç niteliğini taşımaktan öte, dini inançların doğruluğuna inanmayan ve onların insan üstülüğünü reddeden ve insan üstü kutsal varlıkların olmadığını, ifade eden bir inanç biçimidir. Ateist inanca sahip insanların bir kısmı sadece bir dini inanca bağlı olmamakla yetinmekteyken, ateistlerin diğer bir kısmı ise bunun yanı sıra dinsel inançların çürütülmesi yönünde bazı deliller ve düşünceler ortaya koyarak bu anlamda entelektüel bir çaba içerisinde bulunurlar. Bu yaklaşımlardan ilki negatif ateizm olarak adlandırılırken ikinci yaklaşım pozitif ateizm olarak adlandırılmaktadır.

1.3. DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ

Dinlerin çeşitlilik arz etmesi tarihsel geçmişe sahiptir. İnsanlığın Nihai bir gerçeklikle olan ilişkisi tarihsel süreçte var olageldiği gibi toplumların Nihai olan bu gerçeklikle farklı şekillerde ilişki içerisinde olması da tarihsel süreçte rastlanılan bir olgu olmuştur. Bu olgu bir çok bilim dalına da konu olmuş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Dinler tarihi, din felsefesi, din sosyolojisi, antropoloji, dinler fenomenolojisi bu disiplinlerden bazılarıdır.

Dinlerin çeşitli olması durumu sosyolojik ve kültürel açıdan bir sorun teşkil etmeyebilir, dolayısıyla dinlerin çokluğu kendi başına bir problem teşkil etmez.⁵⁹ Fakat incelediğimiz üzere farklı inançların farklı gerçeklik iddiaları bulunmaktadır ve sadece bir dini inanca odaklanarak dünya üzerindeki diğer dini inançların görmezden gelinmesi mümkün değildir. Dünya üzerinde çeşitli dini inançların varoluş gerçekliği kadar bu dini inançların farklı gerçeklik iddialarına sahip olduğu da bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Sözelimi Budizm ile İslam'ın farklı gerçeklik yorumları olduğu gözükmemektedir. Dinlerin, gayb aleminin varlığı ve özellikleri hakkında, doğruluğu empirik olarak test edilmesi mümkün olmayan, hakikat

⁵⁹ Tokat, s.50.

iddialarında bulunmaları, bu iddiaların da çoğu zaman birbiriyle çelişmesi, ve birbirlerinden farklılık arz etmesi dinlerin çokluğunu bir problem haline getirmektedir.⁶⁰ Ayrıca her dini inanç, "Nihai Hakikat"i tam olarak tam anlamıyla tecrübe ve temsil etmediği, dolayısıyla başka inançların da en az kendisinininkine kadar geçerli olduğu fikrini benimsemeye pek yatkın değildir.⁶¹ Farklı inançların farklı gerçeklik iddiasından bulunması durumu karşısında bu inançların hepsi mi doğrudur ya da hangisi/hangileri doğrudur? Hepsi doğruysa farklı gerçeklik iddiaları ne şekilde bir yönde birleştirilecektir ? Değilse aralarında doğru olanına yönelik nasıl bir seçim yapılacaktır? Bu inançlar ve gerçeklik iddialarının ne şekilde değerlendirileceği ve aralarında nasıl bir seçim yapılması gerekeceğine dair bu tür sorular hemen hemen her insanın aklına gelebilecek sorular arasındadır. Bu sebeple bu konu felsefi ve teolojik açıdan bir problem teşkil etmekte ve açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Hakikatin ne olduğu, mutlaklık sorunu, dinlerin olduğu kadar felsefenin de önemli bir problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶²

Dini çeşitlilik konusu ise bu sorulara cevap arama çabasında olan, çeşitli inançlara ve onların doğruluk iddialarına karşı nasıl bir değerlendirme ve tutum sergileneceği ile ilgili bir konudur. Dinlerin Nihai Gerçeklik'i farklı tarzlarda algılamasına ve dünya üzerinde çeşitlilik arz etmelerine bağlı olarak; dinlerin birbirinden farklı algılayışlara sahip oluşunun ne gibi sonuçları olduğu, bu durumun problem teşkil edip etmediği ile ilgilenilmektedir. İlk etapta inançların çeşitliliği bir problem teşkil etmiyor gibi gözükse de hangi inancın ya da inançların doğruluğu yansıttığı ve kurtuluşa erdireceği sorusu sorulduğunda bu konu din felsefesinin bir konusu olarak ortaya çıkar ve genel olarak dinler bu soruya kendilerinin doğru ve eksiksiz olduğu cevabını verir.

Konunun tarihsel gelişimine ilişkin olarak; bu problem daha önce üzerinde düşünülen bir konu olsa da felsefe çevrelerinde yirminci yüzyılın başlarında konuşulmaya başlanmıştır. Halen de din felsefesinin önemli, ön planda olan ve üzerinde konuşulan bir konudur. Hristiyanların, özellikle misyonerlik faaliyetleri

⁶⁰ Adnan Aslan, "Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 4, 2000, s.17.

⁶¹ Hanifi Özcan, **Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2015, s.15.

⁶² Cengiz Batuk, "Dinsel Çoğulculuk ve Dışlayıcılık arasında Mevlânâ", **Marife Dergisi**, sayı: 3, 2007, (Çoğulculuk), s.48.

sırasında ve farklı ülke ve kültürleri keşfederken kendi inançları dışında farklı dinlere bağlı olan insanlarla karşılaşmasıyla diğer dinlere yönelik bir ilgi uyanmıştır. Bu durum kendi dinleri dışında farklı inançların varlığı üzerinde Hristiyan düşünürleri daha fazla düşünmeye itmiştir. Dünya üzerinde neden bu kadar dini çeşitliliğin olduğu, Hristiyanlığın hak din olması durumunda neden dünyanın geri kalanındakilerin Hristiyanlığı reddederek başka inançlara bağlılık duyduğu, tek bir dinin hak din olduğu iddiasının teolojik ve ahlaki açılardan ne kadar meşru olduğu gibi sorgulamalar yapılmaya başlanmıştır.⁶³

Hristiyanlığın genel görünümünün dışlayıcı olarak adlandırılacak bir biçimde olması ve bu durumun ortaya çıkardığı problemleri aşmak için 1960'lerden sonra gelişen felsefi ve teolojik tartışmalar sonucu, özellikle 1980'lerden sonra, genelde dinlerin birbirlerini algılayışını özelde ise Hristiyanlığın diğer dinlere bakışını ifade etmek için temelde üç farklı kavram ortaya atılmıştır. Bunlar; *dışlayıcılık*, *kapsayıcılık* ve *çoğulculuk* kavramları olmuştur.⁶⁴ Dini çeşitlilik sorununa bakış tarzı ilgili felsefeciler arasında da " dini dışlayıcılık, dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk" olmak üzere üç kavram ve sınıflandırmadan bahsedilir. Bu sınıflandırma Alan Race tarafından geliştirilmiş, Hristiyanlıktaki yönelimler için ortaya çıkmış olan bir sınıflandırma olsa da zaman içerisinde bu sınıflandırma Hristiyanlık dinindeki mezhepler için var olan boyutunu aşarak genel olarak tüm dinler için kullanılmış, tüm dinleri kapsayan bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla genel olarak dini çeşitlilik konusuyla ilgili tartışmalar ve analizler Alan Race'in yapmış olduğu bu sınıflandırma üzerinden ilerlemektedir.

Küreselleşen dünyamızda insanların daha eskiye nazaran birbirleriyle daha kolay temas içerisinde olmalarının ve birbirlerinin dini inancalarını daha yakından tanıyabilmelerinin yanı sıra inançların üzerinde bilimsel temelde araştırma ve değerlendirmelerin daha yaygın bir biçimde yapılması bu konuyu din felsefesinin önemli sorunlarından biri haline getirmiştir. Günümüzde bu konu dini yönünün dışında; siyasi, sosyal, felsefi yönleriyle de üzerinde konuşulan ve tartışılan bir konudur.

⁶³ Rahim Acar, " Dini Çeşitlilik " **Din Felsefesi**, (Ed. Recep Kılıç ve Mehmet Sait Reçber), Grafiker Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2016, (Felsefe), s.287.

⁶⁴ Batuk, Çoğulculuk, s.46.

Dini Çeşitlilik Problemi ile ilgili sorulan sorular bazen yanlış da anlaşılabilir. Dini çeşitlilik probleminin asıl konusu, bir dine bağlı olan bir kişinin diğer bir dine bağlı olan kişiye karşı tutumunun ne olması gerekliliği ile ilgili değildir, bu kişisel ve ahlaki yönü olan bir meseledir. İnsanlarla sosyal, ahlaki ilişkiler ile onların nihai gerçeklik iddialarını değerlendirmeye almak birbiriyle aynı şeyler değildir. Farklı inançlara karşı saygılı olmak farklı inançların iddialarını kabul etmek değildir. Din felsefesinde dini çeşitlilik problemi bir dine mensup kişinin diğer dine mensup başka kişilere yaklaşımı ile ilgili değil; daha çok kişilerin diğer dinlere, başka bir ifadeyle dinlerin birbirlerine ne şekilde yaklaşım içinde olduğu ile ilgilidir.

Diğer dinlerin doğruluk yorumlarına ne şekilde bakacağımız sorusu bir yönüyle epistemolojik bir sorudur, hangi inançları kabul etmenin akli olduğuyla ilgilidir. Diğer taraftan ise gerçeğin ne olduğuna, gerçekten neyin var olduğuna ilişkin ontolojik bir sorudur.⁶⁵

Alan Race'in yapmış olduğu sınıflandırmanın sınırlarını belirlemek için iki önemli soruya ve bu soruların cevaplarına ihtiyaç vardır. Verilen cevaplar dikkate alınarak bu doğrultuda sınırlar belirlenir. Sorular diğer dini inançların hakikati ve bu inançların müntesiplerinin kurtuluşa erip ermeyecekleri ile ilgilidir. Sorulan iki soru vardır :

- 1- Farklı dinlerin inançları doğru mudur?
- 2- Bu dinlerin müntesipleri kurtuluşa erecek midir?

Bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan sınıflandırmayı inceleyebiliriz.

1.3.1. Dini Dışlayıcılık

Batıda Alister E. McGrath, R. Douglas Geivett ve W. Garry Phillips gibi düşünürler tarafından savunulan⁶⁶ bu anlayışta, yukarda belirtilen iki soruya da olumsuz bir karşılık söz konusudur. Dini Dışlayıcılık yaklaşımında tek bir doğru din vardır ve diğer dinlerin doğru olma ihtimali söz konusu olmadığı için diğer dinler

⁶⁵ Peterson ve diğerleri, s.492.

⁶⁶ Batuk, Çoğulculuk, s.46.

batıldılar. Kurtuluşa erdirmeye noktasında ise yine tek bir din kurtarıcıdır ve onun dışındakiler batıl oldukları için kurtuluşa erdirmeyeceklerdir.

Sadece tek bir dinin inanç esasları doğru kabul edilmekte, diğer dinlerin inanç esasları yanlış olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bu tek doğru dinin temel amacı, diğer inançların müntesiplerini kendi dini inançlarından vazgeçirerek kendi inançlarına döndürmektir. Yani kendi dışındaki diğer bütün dini geleneklerin yerini almaktır. Tek doğru dinin dışında kalan dinlerin müntesipleri ne kadar dindar, ahlaklı olursa olsunlar, ve ne kadar kendi inandıkları dinin geleneklerini yerine getirseler de kurtuluşa ulaşmaları mümkün değildir. Onların inançları tek doğru ve mutlak dine göre eksiktir ve bu sebeple müntesiplerini Tanrı'ya ve dolayısıyla da kurtuluşa ulaştırılamazlar.⁶⁷

Dini dışlayıcılık anlayışı dini çoğulculuğun karşısında duran bir anlayış olup dini çoğulculuğun da önündeki engeldir.

Doğruluğu sadece kendi inancında gören bu anlayış hemen hemen her dinde belirli bir derecede mevcut olan bir yatkınlıktır. Hristiyanlar için kurtuluş Hz. İsa'ya ve kiliseye bağlıyken, Müslümanlar için ise İslam geldiğinde tüm dinleri yürürlükten kaldıran son ve eksiksiz olarak tüm dinlerin tamamlayıcısı ve en doğrusudur, kurtuluşun yolu Hz. Muhammed ve bir olan Tanrı'ya inanmaktan geçmektedir.⁶⁸ Yahudiler Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olduğundan kurtuluş da en çok onların hakkıdır.

Hangi dine mensup olursa olsun tüm insanlar herhangi bir inanca sahip bir toplum içinde doğmaktadırlar ve bu durum aslında kişinin neye inanacağını büyük oranda belirlemektedir. Afrika 'da doğan bir insanın Afrika dinlerinden birine inanma ihtimali yüksekken, Almanya 'da doğan bir insanın Hristiyanlık dinine mensup olması yüksek ihtimal dahilindedir. Bu kişiler doğal olarak bu kültür ve inancın içerisinde kendini mutlu ve rahat hissedecek farklı bir arayışa girmeyecektir. Yine yüksek bir ihtimal ile kendi inancını en doğru olarak benimseyecektir çünkü uzun zamandır benimsenen inanç ve alışkanlıklarının yanında diğer inanç ve alışkanlıklar yabancı olarak görülecektir. İnsanların damak tatları bile bulunduğu toplumda

⁶⁷ Kazım Arıcan, " Batı Düşüncesinde Dini Dışlayıcılık / Tekelcilik Paradigması ve Eleştirisi " **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:15, sayı: 2, 2011, (Tekelcilik), s.42.

⁶⁸ Rıfat Atay, "Dinsel Çoğulculuk Açısından Farklı Mevlânâ Okumaları: Bir Çözümleme Denemesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 16, 2 006, (Çoğulculuk), s.80.

şekillenmektedir. Bir toplumda çok lezzetli bulunan bir yemek diğer bir toplum için yadırganan bir tat halini alabilmektedir. Dini dışlayıcılık yaklaşımı da bu özellikleri içermektedir. Fakat bu tutumun aşırıya kaçması zararlı bir hal olarak değerlendirilmektedir. Her dinin kendini üstün görmesi durumu da gerçekçi bir durum değildir. Bu dini dışlayıcılık yaklaşımının içinde barındırdığı problemlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

1.3.2. Dini Kapsayıcılık

Bu yaklaşım dini dışlayıcılık ve çoğulculuk arasında yer alan daha orta yolu izleyen bir yaklaşımdır. Dini kapsayıcılık için, dini çoğulculuğa geçisin bir aşaması olduğu yönünde yapılan değerlendirmeler vardır.

Bu anlayış bir dinin inanç esaslarının doğruluğunu ve bir dinin müntesiplerinin kurtuluşa ereceklerini kabul etmekle birlikte aynı zamanda diğer dinlerin de inanç esaslarında doğruların olabileceğini ve o dinlere mensup insanların da kurtuluşa erebileceklerini öngörür.

Bu anlayışa göre herhangi bir dinsel geleneğe mensup olan tüm insanlar da kurtuluşa ereceklerdir. Hakikat ve kurtuluş her dinsel gelenekte mevcuttur; ancak her gelenekte mevcut olan hakikat ve kurtuluş aslında tek ve gerçek hakikatin kısmi bir yansıması biçimindedir.⁶⁹ Tanrı'nın diğer dinler aracılığıyla de kendisini insanlara anlatabileceği düşünülür. Tanrı yaratmış olduğu insanların kurtuluşa ermelerini istediği için, iyi bir hayat yaşayan ve bulunduğu dine ait gereklilikleri yerine getiren insanların da kurtuluşa erebilecekleri kabul edilir. Belirli bir din hak, nihai ve eksiksiz olmakla birlikte diğer dinlerde de hakikate dair şeyler bulmak mümkündür. Diğer inançların batıl, geçersiz ve değersiz olarak değerlendirilmesi yerine onların da değerli olduğu ve gerçeklikler barındırabileceği göz önünde bulundurulur.

Dini dışlayıcılık yaklaşımında olduğu gibi bir çok dinin de kapsayıcı yatkinliklarına belirli ölçülerde rastlamak mümkündür. İslam'ın Ehl-i Kitap kategorisi, Hristiyanlığın 1962-1965 yılları arasında yapılan II. Vatikan Konsili'nden sonra diğer

⁶⁹ Batuk, Çoğulculuk, s.47.

dinlere yönelik söylemlerini yumuşatması, dinlerin kapsayıcı yaklaşımına örnek olarak gösterilebilir.⁷⁰

Her ne kadar dinler dışlayıcı tutumdan arınmış olmasalar da söz gelimi ilahi dinler olarak nitelediğimiz üç dinin önde gelenleri ortak ve benzer değerleri paylaşımlarının hassasiyetinin etkisiyle özellikle günümüzde diğer inançlara ve birbirlerine bütünüyle dışlayıcı ifadelerden kaçınmaktadır.

1.3.3. Dini Çoğulculuk

Dünya üzerinde aynı anda pek çok dinin varlığını sürdürmesi ve bu dinlere bağlı olan inananlarının varoluşu gerçekliğinin yanında, dini dışlayıcılık ve kapsayıcılığın ortaya çıkardığı problemlere tarihsellik, niyetsellik, dilin sınırları, hermenötik ve dialogun zorunluluğu açılarından yaklaşan bazı düşünürler dinlerin hakikat iddialarının hakikati tam manasıyla yansıtamayacağını, kısmi olarak yansıtabileceğini, insanın sınırlı bir varlık olması sebebiyle hakikati tam anlamıyla kuşatamayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla dinler konusunda kurtuluşun da bir dine özel olamayacağını, dinlerin temelde aşkın olan varlık ile ilişkiye geçmek adına bir araç olduğunu savunmuşlardır.

Onlara göre Hristiyanlığın İsa Mesih'i, Müslümanların Allah'ı, Taoistlerin Tao'su, Budist ve Hinduların Dharma'sı hakikatin farklı yansımaları olarak görülmüştür.⁷¹ Dini dışlayıcılık ve dini kapsayıcılık anlayışlarında bir dinin yetkisi, otoritesi esas sayılmaktayken dini çoğulculuk anlayışına geldiğimizde, Tanrı hakkında bilgi vermek sadece bir dinin yetkisinde görülmez. Dini çoğulculuk mevzisi bir dini zemine dayanmaz. Diğer dinleri de göz önünde bulundurur.⁷²

Wittgenstein'a göre gerçeklik hakkındaki bir ifade açıklamaya çalıştığı gerçekliğin kısmi bir ifadesi olabilir. Dilin sınırlı olması hakikatin açıklanmasını da sınırlamaktadır. Gadamer'e göre de bir metin hakkındaki bilgiler yorumlanmış olan bilgilerdir. Dolayısıyla tüm hakikat ve bilgi, yorumlanmış hakikat ve yorumlanmış bilgi durumundadır. Tüm bunlar inşalar için sorun teşkil etmektedir.⁷³

⁷⁰ Atay, Çoğulculuk, s.80.

⁷¹ Batuk, Çoğulculuk, s.48.

⁷² Rahim Acar, "Dini Çeşitliliği Değerlendirme Yetkisi: Frithjof Schuon Örneği" **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:44, sayı: 1, 2013, (Çeşitlilik), s.101.

⁷³ Batuk, Çoğulculuk, s.48.

Dışlayıcılıkta ve kapsayıcılıkta nihayetinde belli bir dinin bu husustaki yetkisi esas sayılmaktadır. Yani Tanrı'nın, yahut daha genel bir ifadeyle kutsalın, ne olduğu ve bizim onunla nasıl ilişki kurmamız gerektiği meseleleri hakkında doğru bilgi verecek merci muayyen bir dinî otoritedir. Bu otoritenin mahiyeti her dinde farklılaşsa bile nihâî yetkili belli bir dinî otoritedir. Bir dini benimsemek onun bize Tanrı hakkında doğru bilgi verdiğini kabul etmek demektir. Çoğulculuğa geldiğimizde, Tanrı hakkında bilgi vermek belli bir dinin yetkisinde görülemez. Eğer dersek ki Tanrı hakkında belli bir dinin bildirdikleri doğrudur, bu dışlayıcı bir mevzi olacaktır. Dolayısıyla, dışlayıcı ve kapsayıcı bir mevziyi belli bir dinin yetkisine dayanarak savunabiliriz. Ama çoğulcu bir mevziyi herhangi bir dinin sunduğu zemine dayanarak savunamayız.

Üç yaklaşımdan sonuncusu olan ve 1980'lerden sonra gelişmiş⁷⁴ dini çoğulculuk yaklaşımı, bir çok fikri ve sosyal değişimin bir sonucu olarak modern dönemde dini araştırmaların önemli bir konusu haline gelmiştir. Her ne kadar dinlerin çoğulculuğuna yönelik bazı unsurlar bir çok din içinde var olsa da bu konunun gündeme gelmesi modern döneme rastlamaktadır.⁷⁵ Dini çoğulculuk anlayışı hiçbir dine ayrıcalık tanımadan tüm dinlerin doğruluğa götüren farklı yollar olduğunu kabul eder. Netice itibarıyla tüm dinler doğru kabul edildiği için hepsinin kurtuluşa erdireceğini savunur. Bu yaklaşım bütün dinleri özünde eşit olarak görmektedir. Dini çoğulculuğu önceki diğer iki yaklaşımdan ayıran en önemli özellik herhangi bir dini ön plana almaması ve hak din olarak görmemesidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hem dini dışlayıcılık hem de kapsayıcılıkta öncelik verilen bir din vardır. Dini çoğulculuk ise tüm dinlere aynı mesafe ile yaklaşır.

Problem olarak görülen şudur: Adaletli bir Tanrı'nın kabulü ve bu adaletli Tanrı fikriyle çelişen tesadüfen kaybedilen veya kazanılan dini kurtuluş fikridir.

Bu durum bu noktada üç önerme ile ifade edilebilir:

1. Yeryüzünde yaşayan bütün fertlere karşı adil davranan merhametli bir Tanrı vardır.

2. Adalet ve merhametin gereği olarak Tanrı, insanlar arasında ayırmacılık yapmadan kurtulabilme imkanını herkese eşit dağıtmıştır.

⁷⁴ Atay, Çoğulculuk, s.80.

⁷⁵ Ruhattin Yazoglu ve Hüsnü Aydeniz (Der.), **Dini Çoğulculuk**, İz Yayınları, İstanbul, 2006, s.28.

3. Tanrı dünyayı sadece bir grup azınlığın, yani bir dinin mensuplarının, kurtuluşa erecekleri şekilde yaratmış, dolayısıyla diğerlerinin kendi hatalarından kaynaklanmayan bir sebeple (doğum) kurtuluşa ermelerine engel olmuştur.

Dini çoğulculuk anlayışına göre, burada ikinci ile üçüncü önerme arasında açık bir çelişki gözükmemektedir. Eğer ikinci önerme doğru ise, üçüncü önerme yanlıştır, yani Tanrı dünyayı sadece bir grup insanın kurtuluşa ulaşabileceği biçimde yaratmış olmamalıdır.⁷⁶

Dini çoğulculuk anlayışında ayrıca vahiye bakış açısı da diğer iki yaklaşımdan farklılık arz etmektedir. Dışlayıcı ve kapsayıcı yaklaşımda dinin vahye dayanması gerekliliği söz konusudur. Dinin doğru olup olmadığı kurtuluşa erdirip erdirmeyeceği vahiy yoluyla bilinebilmektedir. Fakat dini çoğulculuk anlayışında bir dine ait vahiy diğerlerinden farklı olarak görülmemektedir.⁷⁷

Çoğulculuk yaklaşımının bağımsız olarak ortaya çıkışı çok eskiye dayanmamaktadır. 1900'lü yıllarda, modern dönemde ortaya çıkmış ve din felsefesinin çağdaş problemlerinden biri olmuştur. Dünya üzerindeki dinlerin bilimsel olarak incelenmesi, anlaşılmasına çalışılması ve aralarında diaolog oluşturulmaya çabaları bu konuyu din felsefesi çevresinde konuşulan bir konu haline getirmiştir. Konu, dini ve felsefi yönünün dışında siyasi ve sosyal yönleri de içerisinde barındırmaktadır. Konunun önde gelen temsilcileri Alman liberal protestan teolog ve fikir adamı Ernst Troeltsch, çağdaşı sayılan Amerikalı filozof William Hocking, İngiliz tarihçi Arnold Toynbee olmuştur. Bu düşünürler Hristiyanlığın diğer dinlerle karşılaştırıldığında özel bir statüsünün olmadığını ifade ederek dini çoğulculuğu savunmuşlardır. Daha sonra bu düşüncüyü sürdüren ve sistemleştiren Wilfred Cantwell Smith ve John Hick olmuştur.⁷⁸ Bu anlayışın en bilinen temsilcisi İngiliz düşünür John Hick'tir. Dini Çoğulculuk Batı'da John Hick ismiyle neredeyse özdeşleşmiş durumdadır.⁷⁹

John Hick dinleri ve dini tecrübeyi reddeden ve onları gerçek dışı bulan düşüncelerin karşısında bir tutum içinde olduğu gibi aynı zamanda bütün dinlere yönelik eşit mesafeli bir düşünce geliştirmiştir. Hick dinlerin teolojik yönlerine değil

⁷⁶ Aslan, ss.18,19.

⁷⁷ Acar, (Felsefe), s.304.

⁷⁸ Mustafa Eren, **John Hick'te Dini Çoğulculuk**, Otorite Yayınları, İstanbul, 2016, ss.14-15.

⁷⁹ Atay, Çoğulculuk, s.80.

daha çok dinlerin insanların hayatına sağladığı dönüşüme ve dinlerin ulaştırdığı Tanrı kavramına odaklanır.

Hick'in düşüncesinin temelinde dinin değil Tanrının var olduğunu görürüz. Hick, Kant'ın yapmış olduğu numen/fenomen ayrımını dini çeşitliliğe uygulayarak, Kant'ın eşyanın hakikatini temsil eden ve bilinmez olarak kalan " numen " ve eşyanın bize görünen ve bilinen yönünü temsil eden " fenomen " arasında yaptığı ayrımı; Tanrı'nın gerçekliğinin (ilahi numen) bizim için bir bilinmez olarak kalacağı, diğer taraftan sadece Tanrının bizim tarafımızdan tecrübe edilebilen gerçekliğinin bizim tarafımızdan bilinebileceği (ilahi fenomen) şeklinde uyarlamıştır.⁸⁰ Dolayısıyla Hick'e göre dinler her ne kadar teolojik olarak bazı hakikat iddialarında bulunsalar da Tanrı'nın aşkın yönünü tam olarak bilmemiz mümkün olamayacaktır. Dinler sadece bu aşkınlığı kısmi olarak yansıtabilirler, dolayısıyla bize yansıyan Tanrı'nın bizim bileceğimiz ve bize görünen yönüdür. Dinler hakikati farklı biçimlerde farklı yönleriyle yorumladıklarından onlar arasında bir ayrıma gitmek doğru olmayacaktır.

John Hick prizma meteforu ile de bunu ifade etmektedir. Ona göre hakikat tek bir noktadan gelmektedir fakat insanlar hakikatin farklı yönlerini kavrarlar. Tıpkı güneşten yansıyan bir ışığın gökyüzünde bir yağmur damlasına çarpması ve kırılarak gökkuşağını oluşturması gibi, gökkuşağını oluşturan renklerin hepsi ışığın bir parçasıdır veya ışığın bir yönünü bir rengini yansıtırlar. Hiç birisi ışığı tek başına bütünüyle yansıtmaz. Işık sadece ne mavi ne yeşil ne de kırmızıdır. Bu ışıkların bütünü ışığı ifade etmektedir. Dolayısıyla Tanrı'dan gelen vahiy de insanlar arasında kendi algılarına göre şekillenecektir.⁸¹

Çok kültürlülük, görecelik ve postmodernizm gibi kavramlarla ifade edilen günümüzün hakim anlayışıyla da uyumlu olan dini çoğulculuk anlayışı bir anlamda, çeşitli dinlerin hakikat iddialarında bulunma sorununu, "demokrasi" vasıtasıyla çözümlemeyi denemektedir.⁸² Dini çoğulculuk düşüncesine göre beklenen, bütün dinlerin kendilerinin tek doğru olduğuna dair teklik iddiasından vazgeçerek diğer dinleri de dikkate değer görmesi ve aynı kaynaktan geldiğini kabul etmesidir. Hakikat değerleri açısından dinler arasında bir ayrıma gidilmemesidir. Buna göre her dini

⁸⁰ Recep Kılıç, "Dini Çoğulculuk Mu, Dinde Çoğulculuk Mu? ", **Dini Araştırmalar Dergisi**, sayı: 19, cilt: 7, s.14.

⁸¹ Batuk, Çoğulculuk, ss. 48-49.

⁸² Kılıç, s.14.

gelenek, kendi müntesiplerini kurtuluşa ulaştırma noktasında eşit geçerliliğe sahip olacaktır.⁸³

Dini çoğulculuk düşüncesi kabul edilmesi gözüktüğü kadar kolay olmayan bir yapıya sahiptir. Farklı inançlara sahip pek çok insan kendi inançları dışında var olan inançların hakikat iddialarını kendi inançlarında olduğu gibi kabul etmek istememektedir. Kendi inançlarını eksiksiz fakat diğer inançları batıl görme yatkınlığı söz konusudur. Akıllarda, Hristiyanlık'taki teslis inancı ile Hinduizm'deki Brahman'ın ne şekilde aynı kabul edileceği yönünde benzer zorluk ve sorular ortaya çıkmaktadır.

Dini Dışlayıcılık, Dini Kapsayıcılık ve Dini Çoğulculuk ile ilgili yapılan açıklamalardan özetle; dinlerin çeşitliliği konusu ile ilgili üç yaklaşım şu şekildedir :

- 1) Tek bir din mi Hak'tır ve kurtuluşa ericidir?
- 2) Bu hak din ile birlikte başka dinler de Hak ve kurtarıcı kabul edilebilir mi?
- 3) Ya da, hakikat değeri tüm dinler açısından eşit midir?

İlk yaklaşım, dışlayıcılığı; ikinci yaklaşım, kapsayıcılığı; son yaklaşım ise çoğulculuğu ifade etmektedir.⁸⁴

1.4. DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİN UZLAŞTIRILMASI İMKANI

Dini çeşitlilik konusunda ileri sürülen anlayışların incelemesinin ardından akla dinlerin uzlaştırılma imkanı, ya da başka bir düşünceyle dini çoğulculuğun mümkün olup olmadığı sorusu gelmektedir. Dinlerin birbirleriyle çelişen hakikat iddialarının varlığı bu iddiaların birbiriyle ne şekilde ilişkilendirileceği problemini de ortaya çıkarmaktadır. Çünkü aynı şey hakkında ortaya koyulan ve birbiri ile farklılık gösteren iki iddiadan birinin yanlışlığı genel bir mantık ilkesidir.⁸⁵

Bu konu günümüzde üzerinde durulan bir konu olsa da geçmişte de üzerinde düşünceler ortaya konulan bir konu olmuştur. Farabi, Gazali, Spinoza gibi düşünürler buna örnek olarak gösterilebilirler. İbn Arabi ve Mevlânâ gibi düşünürlerin dinler ile ilgili görüşleri çoğulcu bakış olarak yorumlanabilmektedir. Günümüzde insanların daha

⁸³ M. Kazım Arıcan, "Dini Çoğulculuk Paradigması ve Eleştirisi " **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:15, sayı: 2, 2011, (Paradigma), s.23.

⁸⁴ Demir, s.50.

⁸⁵ Kar, s.431.

fazla birbirleriyle etkileşim halinde olmaları ve birbirlerinin hayatını daha yakından gözlemlmeleri bu konuyu daha fazla gündeme taşımıştır.

Dinlerin bütününe baktığımızda dinler arasında, inanç esasları, ahlaki kurallar, ibadetler gibi konularda benzer yönler olduğu gibi azımsanmayacak kadar farklılıklar da mevcuttur. Dinlerin hem birbirine benzer yönlerinin oluşu, hem de farklı Nihai Gerçeklik algılarına sahip olmaları ortaya bir sorun olarak çıkmakta ve bu farklılıklar inançların uzlaştırılmasının önünde engel oluşturmaktadır.

Çeşitli dinler birbirinden farklı nihai gerçeklik iddialarına sahip olsalar da bütünüyle birbirleriyle ilişkisiz de olmamışlardır. Dinlerin birbirleriyle olan bu ilişkisini bu dinlerin tarihlerini incelediğimizde görebiliriz. Farklı inanışlar tarihsel süreç içinde birbirleriyle olumlu ya da olumsuz biçimde temas içerisinde de olmuştur. Birçok din hali hazırda farklı bir dinin yaşandığı toplum içerisinde doğmuştur. Sözelimi Budizm; Hinduizmin, Hristiyanlık; Yahudiliğin, İslam; Yahudilik ve Hristiyanlığın yaşandığı bir ortamda doğmuştur.⁸⁶

Sözelimi ilkel olarak nitelenen eski ve günümüz dinlerinde var olan bazı kavramların günümüz gelişmiş olarak nitelenen dinlerinde de var olması, Hint dinleri arasındaki kavramların benzer oluşu ve birbirlerinin devamı ya da düzelticisi niteliğinde olmaları, diğer taraftan Hristiyanlık ve İslam'ın Yahudiliğin devamı ve düzelticisi niteliğinde olarak değerlendirilmesinin yanı sıra üçünün benzer kavramları içerisinde barındırmaları ve aralarındaki benzer ve ortak yönler aslında dinlerin birbirleriyle tamamen ilişkisiz olmadığının göstergelerindendir.

Dünyada ilkel denilen dinlerin hâkim olduğu bölgelerden biri kabul edilen Polinezya bölgesinin en büyük dualarından biri olan "Yaradılış ilâhisi" şu şekildedir:

Taaroa idi adı. Boşlukta duruyordu. Dünya yoktu, gökler yoktu, insanlar yoktu. Taaroa bağırdı, Bir karşılık alamadı. Çünkü yalnız kendi vardı. O zaman evren biçimine girdi. Eksenler Taaroa'dır. Kayalar Taaroadır. Kumlar Taaroa'dır. Kendi adını böyle koydu o. Taaroa aydınlıktır, tohumdur, temeldir, hiç bozulmayandır, kuvvetli olandır, büyük ve kutsal evreni yaratandır. Evren de Taaroa'nın sadece kabuğudur. Evreni harekete geçiren odur. Evrenin ahengini de sağlayan odur. Siz, eksenler! Siz, kayalar! Siz, kumlar! Bu toprağı ortaya getirecek olan sizler, gelin! Taaroa onları sıkıp sıkıp eziyor. Ama bu maddeler birleşmek istemiyorlar. O zaman ilk temeli atmak için sağ eliyle yedi göğü fırlatıyor. Işık yaratılmıştır. Artık karanlık yoktur. Her şey görünüyor. Evrenin içi parlıyor. Bu sonsuzluk manzarası karşısında Tanrı çok memnundur. Hareketsizlik durmuş, hareket başlamıştır. Eksenler yerlerine oturtulmuştur.

⁸⁶ Acar, (Felsefe), s.287.

Kayalar yerli yerindedir. Kumlar yerleşmiştir. Gökler dönüyorlar. Gökler yükseliyorlar. Deniz derinlikleri dolduruyor. Evren yaratılmıştır.

Bu dua incelendiğinde ilâhî dinlerdeki, başlangıçta Tanrı'nın var olduğu bilinmek istediği ve âlemi yarattığı, aydınlık, zaman ve hareket ahenk içinde ortaya çıktığı, düşüncesine benzer bir düşüncenin varlığı anlaşılmaktadır.⁸⁷

Yine bazı çevrelerin ilkel olarak tanımladıkları Kızılderililerin dinleri ile ilgili; Kızılderili Reisi Seattle'ın, dönemin Amerika Başkanı'na, yazdığı mektup şu şekildedir:

Kanunları olmayan insanlardık biz. Ama her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi olan Yüce Ruh'la iyi geçiniyorduk. Siz beyazlar, bizim vahşi olduğumuzu söylediniz. Bizim dualarımızı anlamadınız. Anlamaya çalışmadınız. Biz güneşe, aya, ya da rüzgâra övgüler düzerken, siz bizim putlara taptığımızı söylediniz. Hiç anlamadan; yalnızca bizim tapınma şeklimiz sizinkinden farklı diye, bizi kayıp ruhlar diye nitelediniz.

Biz, Yüce Ruh'un eserlerini her şeyde gördük: güneşte, ayda, ağaçlarda, rüzgârlarda ve dağlarda. Bazen bunlar aracılığıyla ona yaklaştık. Bu çok mu kötüydü? Bence biz Yüce Varlığa, bize putperest diyen beyazların çoğundan daha güçlü bir imanla, gerçek bir inançla bağlıyız.... Doğaya ve doğanın yöneticisine yakın yaşayan Kızılderililer, karanlıkta değildir.⁸⁸

Bu örnekte de açık bir biçimde görülmektedir ki Kızılderili Reisi her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi olarak Yüce Ruh ile varlıklarını ve çevrelerindeki her şeyi bağdaştırmış ve her şeyde ona borçluluk hissettiklerini belirtmiştir. Farklı olarak tanımlanmaktan dolayı da rahatsızlığını dile getirmiştir.

Görülüyor ki ilkel olarak kabul edilen bir bölgeye ait bu duanın diğer bir çok inançla özellikle ilahi dinlerle ortak olan bir çok yönüne rastlayabilmekteyiz. Her ne kadar ilkel olarak tanımlanan dinler ile ilgili animist, totemist, fetişist ve benzer tanım ve sınırlandırmalar yapılsa da Tanrı kavramının örneğimizde de görüldüğü üzere ilkel dinler ve birçok din içerisinde var olduğuna tanıklık edebiliyoruz. Gelişmiş dinler olarak tanımlanan dinlerin içerisinde var olan bazı kavramların bu dinler içerisinde de benzer olması ilgi çekicidir ve onların tanımlandığı gibi ilkel olmadığının göstergelerindendir.

Dünya üzerindeki inançlar arasında benzer yönler olduğunu bu inançları incelediğimizde görebilmekteyiz. Bu benzerlikler dinlerin inanç biçimlerinde

⁸⁷ Fazıl Karahan, "İnançların Bazı Ortak Yönleri ve Tarihte Dini İnanma Süreci Üzerine Bir Deneme", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 29, 2014, s.105.

⁸⁸ Karahan, s.106.

olabileceği gibi ibadetlerinde ve farklı yönlerinde de söz konusu olabilmektedir. Birçok dinde kurban kavramını, duayı, tesbih, mum ve tütsü kullanımını, ibadet yerlerinde giyime dikkat edildiğini görebiliriz.

Dinlerin bir çoğunda yaratıcı kavramı, bir yaratılış düşüncesi, ilk insanlar, şeytan kavramı, gökten gelenin kutsal sayılması, cennetin yukarda görülmesi, yer altının kötü sayılması ve cennetin aşağıda olduğu insanüstü varlıkların varlığından bahsedilir.⁸⁹

Diğer yandan dinlerin birbirinden farklı yönlerinin de olduğunu biliyoruz. Bu farklılıkları sebebiyle dinler dünya üzerinde çeşitlilik arz eder. Bazı dinlerde Tanrı kavramı olmadığını görürüz bazıları tek tanrılı bazıları çok tanrılıdır. Budizm’de birden çok tanrı ile karşılaşırken İslam’da tek bir Tanrı’dan söz edilir. Aynı tür dinler arasında da farklılıklar olabilmektedir. Söz gelimi Hristiyanlık ve İslam tek tanrılı din olarak nitelenseler de nihai gerçeklik olarak algıladıkları Tanrı’nın mahiyeti farklılık gösterir. Hristiyanlıkta teslis inancı mevcutken İslam için Tanrı kesin bir biçimde birlik halinde düşünülür. Dinler bu dünyada oluş amacımıza verdiği cevaplar yönünden de farklılıklar gösterir. İslam ‘da olduğu gibi bir imtihana tabi olmak için mi dünyada olduğumuz, ya da Hristiyanlık ‘ta olduğu gibi ilk günah sebebiyle mi olduğumuz, ya da ölüm ve yeniden farklı bir bedende iyiye ulaşma doğrultusunda nefsin insan bedeninde yeniden bedenlenmesi sebebiyle mi olduğumuza yönelik verilen karşılıklar dinlerin bu konuda bize vermiş olduğu farklı cevaplardandır. Ölüm sonrası akıbetimizin ne olacağı hususu da dinlerde farklılık arz eden diğer bir konudur. Şöyle ki hayatın fiili olarak ifadesi olan yaşamak ve ölümsüzlüğün fiili olarak ifadesi olan ölüm sonrası hayat dikkate alındığında hayatın anlamı konusunun ölümsüzlükle bağlantılı bir konu olduğu görülür. Yaşam ve ölüm sonrası hayat arasında kalan ölümün bu anlamda hayatın kendisiyle ve ölümsüzlük konularıyla bağlantısız olduğu söylenemez.⁹⁰ Ölüm sonrasında tamamen mi yok oluruz, Hinduizm ‘de olduğu gibi Nirvana’ya ulaşana kadar farklı bir bedende tekrar mı dünyaya geliriz, dünyada yaptıklarımızın karşılığı nedir, cennet ve cehennem var mıdır gibi sorular dinlerde farklı cevaplar bulmaktadır. Dinlerde vahiy inancı ve ibadetler konusunda da çeşitli farklı düşüncelerin olduğunu söyleyebiliriz.

⁸⁹ Karahan, s.122.

⁹⁰ Mehmet Türkeri, **Hayatın Anlamı ve Ölüm-Ölümsüzlük**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2016, (Ölüm), s.13.

Netice itibariyle daha önce de belirttiğimiz gibi dinlerin benzer yönleri olmasına rağmen aralarında göz ardı edilemeyecek farklılıklar da mevcuttur. Bu durum ise, dinlerin uzlaştırılıp uzlaştırılamayacağına dair problemi oluşturmaktadır.

Diğer dinlerle uzlaşılabilirlik yolunda dinlerin anlaşılıp değerlendirilebilmesi için inançların kendi özgün kaynaklarına, kutsal metinlerine diğer birincil kaynaklarına, müntesiplerinin inandıkları dini her anlamda ifade ediş biçimlerine bakmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu yolla doğru bir bilgilenme ortaya çıkacak ve farklı dinlere yönelik tanıma, anlama evresi başlayacak böylece farklı dinler ve hakikat iddialarının bilinerek anlaşılması, değerlendirilmesi ve tartışılması ortamı daha rahat sağlanabilecektir.

Bir din adamının ya da ilahiyatçının kendi dini inancını savunması doğaldır. Din bilgini olarak tanımlanabilecek araştırmacılar ise bu konuya objektif bir nazar ile bakmalı, her din içerisinde var olan hakikati anlayıp anlatmaya uğraşmalıdır. Yabancı dinlerin ilk etapta farklı ya da alışılmadık özelliklerini keskin bir şekilde reddetmemelidir.⁹¹

Çeşitli inançların yer aldığı bir dünyada yaşamamızın sonucu olarak farklı din ve inanç mensupları olarak birbirimizi tanımamız gereklidir. Dini, kültürel çeşitliliğin ve çoğulculuğun kabulünün daha yaygın olduğu günümüz dünyasında katı, saldırgan bir misyonerlik ve davet stratejileriyle, bir dinin mensuplarını dininden döndürmeye çalışmak yerine farklı din ve kültürleri tanıyarak anlamaya çalışmak daha uygun olacaktır.⁹² Kuşku yok ki insanlar diğer dinleri daha iyi ve doğru bir şekilde anlayabilirlerse bu kendi inançlarını da daha iyi bilmelerine ve değerlendirmelerine yol açacaktır. Diğer taraftan farklılıkları görmek ve onları anlamlandırabilmek bilinmeyene ve farklılıklara karşı var olan önyargıları giderecek bu da farklılıklar arasındaki barış ve saygı ortamının gelişmesine yardım edecektir.⁹³ Küreselleşen dünyamızda insanların birbiriyle daha fazla etkileşim içinde olması bunu daha fazla zorunlu hale getirmektedir. Kendimizden farklı olanları anlama gayreti içinde olmak önemlidir, çünkü anlama çabası olmadan ya da anlamadan değerlendirme yapmak ne mümkün ne de sağlıklı olacaktır.

⁹¹ Schimmel, s.11.

⁹² Mahmut Aydın, "Dinlerarası Dialog Üzerine ", **Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**, sayı: 23, 2001, s.130.

⁹³ Gündüz, Dünya, ss.14-15.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ ÇEŞİTLİLİK PROBLEMİ AÇISINDAN MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİ

2.1. MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Mevlânâ Celâleddin Muhammed el Belhi el Rumi olarak anılan⁹⁴ düşünür, batıda Rumi, İran ve Afganistan'da Mevlânâ ismiyle tanınmaktadır. Türkiye'de de bu isimle bilinmekte olduğundan⁹⁵ tezimizde Mevlânâ ismiyle anılacaktır.

Mevlânâ'nın gerçek adı Muhammed'dir. İsminde de yer alan "Belhi" kelimesinden de anlaşılacağı üzere Maverâünnehir'de⁹⁶ bulunan ve günümüzde Afganistan sınırları içinde olan, eski Türk kültür merkezlerinden biri olan Belh'te dünyaya gelmiştir.⁹⁷ İsminde yer alan diğer bir kelime olan "Rumi" kelimesi ise, Rum ülkesine ait olan demektir. Roma İmparatorluğuna ait topraklarda yaşayanlara, Romalılara bu isim verilirdi. Mevlânâ bir Bizanslı olmasa da, Doğu Romalıların yaşamış olduğu bu topraklarda yaşadığından bu isimle de anılmıştır.⁹⁸ Rumi kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda "Anadolu ile ilgili, Anadolu'ya bağlı, Anadolu'da yaşayan", "Bizans İmparatorluğu'na ve bu imparatorluğun egemenliği altındaki kimselere ilişkin" anlamlarına sahiptir.⁹⁹ "Mevlânâ" kelimesi ise; "Efendimiz anlamında kullanılan bir ad", "Hazret anlamında bir san" anlamlarına sahiptir.¹⁰⁰ Öğrencileri kendisine bu şekilde hitap etmişlerdir. Sonradan kendisine verilmiş bir unvan olan "Celaledin (Celal üd-din)" ise "dinin aydınlığı"¹⁰¹ "Dinin ululuğu, yüceliği, büyüklüğü" ¹⁰² anlamlarına gelir.

⁹⁴ B. Fırûzanfer, **Mevlânâ Celaleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005, ss. 2-5.

⁹⁵ Alberto Fabio Ambrosio, **Dervişler**, çev. Buğra Poyraz, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s.15.

⁹⁶ Ambrosio, s.16.

⁹⁷ Yrd. Doç.Dr. Sezai Küçük İle Söyleşi, **Sakarya Üniversitesi Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı:20, 2007, s.323.

⁹⁸ Ambrosio, s.15.

⁹⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c309591c0aa33.34070864, (05.01.2019).

¹⁰⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c309d991e9fc8.08459142, (05.01.2019).

¹⁰¹ Ambrosio, s.15.

¹⁰² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=verilst&ayn1=bas&kelime1=Cel%C3%A2lettin, (05.01.2019).

Mevlânâ, İslâm'ın batını yönünü açıklayan, dinin ihsan düzeyinde yaşanmasını öngören, bu nedenle kalbi fiillere ağırlık veren bir yapıya sahip olan, manevî ve derunî ölçüleri esas alan, ibadet ve taat, riyâzet, mücâhede, aşk ve muhabbet yollarını izleyen, insanın ahlâken kemâle ermesini hedefleyen bir disiplin¹⁰³ olarak tanımlanan tasavvuf disiplininin önde gelen mutasavvıflarındandır. Mevlânâ, sadece tasavvufî düşünce alanında değil aynı zamanda almış olduğu eğitimler sonucu sosyal /kültür, kelam, fıkıh, felsefe ve gibi çeşitli alanlarda da yetkin bir düşünürdür.¹⁰⁴ Yaşayışı, ortaya koymuş olduğu duygu ve düşünce yönünden zengin eserlerle bir çok millet tarafından tanınan ve eserleri başka dillere çevrilmiş, fikirleriyle insanları etkilemiş olan bir şahsiyettir.

XIII. yüzyılda yaşamış olan Mevlânâ'nın doğum tarihi, bazı araştırmacılar tarafından farklı değerlendirilmiştir. Tarihçi Will Durant Mevlânâ'nın doğum tarihini 1201 olarak değerlendirirken Maurice Barres ise 1203 olarak kabul etmiştir. On dördüncü yüzyılda Eflaki'nin Menâkıb'ul Ârif'in isimli eserinde doğumu, 30 Eylül 1207 olarak ifade edilmiştir. Son yıllarda bu konuda araştırma yapanlar yaşanmış bazı hadiseler üzerinden Mevlânâ'nın doğumunun 1200'lü yıllara kadar götürülebileceğini savunurlar. Bu da Mevlânâ'nın, babasının Belh'ten göç ettiği sırada çocukluktan çıkmış ve bir genç olduğunu gösterir.¹⁰⁵ İlk eğitimini babası tarafından evde almıştır. Babası Bahaeddin Veled islami açıdan kendini geliştirmiş, bilgin ve mistik yönü olan bir kişidir. "Alimlerin-Bilginlerin Sultanı" (Sultan ül' 'ulama') olarak anılmaktadır.¹⁰⁶ Selçuklu prensi Alaaddin Keykubat aileyi ülkesinin başkenti olan Konya'ya yerleşmeleri yönünde davet etmiş, Bahaeddin Veled 1228 yılında tüm ailesiyle Konya'ya yerleşmiştir. Mevlânâ ilk evliliğini 1225 yılında Gevher Hatun ile yapar ve bu evlilikten iki oğlu olur. Eşi 1242 civarında vefat edince ikinci evliliğini Kerra Hatun ile gerçekleştirir. Bu evliliğinden de iki oğlu ve bir kızı vardır.¹⁰⁷ Babası Bahaeddin Veled'de Konya'da 1231 yılına kadar medresede ders vermiş ve halk tarafından sevilen bir kişi olmuştur. Öğrencileri için kendi öğretisini barındıran kendi

¹⁰³ Ali Bolat, "Tasavvuf Geleneğinde Öteki Algısı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 37, 2014, s.44.

¹⁰⁴ Mustafa Günerigök, " Mevlânâ Pergelinde Barış" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, cilt: 3, sayı: 2, 2017, s.108.

¹⁰⁵ Mehmet Önder, **Mevlânâ Celâleddin-i Rumi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1986, ss. 33,34.

¹⁰⁶ Abdulkaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1954, ss. 5-6.

¹⁰⁷ <http://konyakutup.gov.tr/TR-144012/mevlana39nin-hayati.html> , (07.05.2019).

notlarını bırakır. Bu notlar "Maarif" isimli bir kitapta toplanmıştır. Ölümünün ardından yerine öğrencilere eğitim vermek üzere, öğrencilerinden biri olan Burhaneddin Muhakkık Tirmizi geçmiştir. Burhaneddin Muhakkık Tirmizi bunun yanı sıra Mevlânâ'nın eğitimi ile de ilgilenmiştir. Mevlânâ dokuz yıl boyunca bu dersleri takip etmiştir.¹⁰⁸ Ona peygamber ve velilerin ilmi olarak tanımlanan "hal- ledün ilmi" ni (Gerçeği bilme) öğretmiştir.¹⁰⁹ Mevlânâ başta babasından almış olduğu tasavvuf derslerinin yanı sıra Burhaneddin Muhakkık Tirmizi'den de Tasavvuf dersleri almıştır. Sonrasında Mevlânâ İslam ile ilgili eğitimini tamamlamak üzere Halep ve Şam'a gönderilmiştir.¹¹⁰ Bu şekilde Konya'daki okulun idaresini üstlenmesi düşünülmüş ve planlanmıştır. Konya'ya döndükten sonra, 1241 yılındaki vefatına kadar hocası olan Burhaneddin Muhakkık Tirmizi'nin derslerini takip etmeye devam etmiştir.¹¹¹

29 Kasım 1244 yılında Mevlânâ'nın hayatında önemli bir değişim olur. Mevlânâ sıra dışı görünen ve adından da anlaşılacağı üzere kökeni İran'a dayanan Şemseddin Tebrizi isimli bir derviş ile karşılaşır. Şemseddin Tebrizi dilencilik dahi yaparak gezmiş ve büyük hocalardan ders almış olan bir dervıştır. Şemseddin Tebrizi hakkında bilinenler az olsa da, alışılmışın dışında bir şahsiyet olarak tanımlanır. Sıra dışılığı onun İslami hayat dışında yaşadığına dair yorumları beraberinde getirir de, yazdıklarına bakıldığında İslami açıdan iyi bir eğitim aldığı ve İslam geleneği ile ilgili ileri seviye bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Mevlânâ'nın ondan feyz alması ve ondan etkilenmesi de bunun göstergelerinden biri olarak gösterilebilir. Bahsettiğimiz gibi Mevlânâ üzerinde derin etkileri olmuş bir şahsiyettir. Bu karşılaşmadan sonra Mevlânâ, aynı kişi değildir ve dini yeni bir biçimde yaşamaya başlamıştır. Mevlânâ'nın daha mistik derinliğe sahip ve şairane olduğu söylenebilir. Kendini ruhsal yolculuğa adanmış ve ruhsal rehberi olan bu dostu, Mevlânâ ile yapmış olduğu özel konuşmalar vasıtası ile Mevlânâ'yı etkilemiştir ve Mevlânâ Allah ile bir olmayı hedeflemiştir.¹¹²

Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan, onun gibi bir bilgin ve temkinli sufiyi aşk ile buluşturan, onu pişiren, yakan potasında kavuran kişi Şemseddin Tebrizi olmuştur.¹¹³

¹⁰⁸ Ambrosio, ss.17-18.

¹⁰⁹ Önder, s.36.

¹¹⁰ Yrd. Doç.Dr. Sezai Küçük İle Söyleşi, s.324.

¹¹¹ Ambrosio, s.18.

¹¹² Ambrosio, ss.18-19.

¹¹³ Önder, s.47.

Ortaya çıkan bu değişim sebebiyle Mevlânâ'nın öğrencileri Şemseddin Tebrizi'yi ondan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. 11 Mart 1246 yılında bunlara dayanamayan Şemseddin Tebrizi Konya'dan ayrılarak Şam'a gider. Şemseddin Tebrizi'nin Konya'dan ayrılışının sebepleri arasında kendisine yönelik söylentiler ve kıskançlık sebeplerinin yanı sıra, Mevlânâ'nın gelişimi için ayrıldığı da sebep olarak gösterilir. Şemseddin Tebrizi'nin gidişi Mevlânâ için büyük üzüntü ve özlem kaynağı olur. Onun Şam'da olduğunu öğrendiğinde oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderir ve onu aramasını ister. Onu bulur ve geriye dönmesi yönünde oldukça çaba sarf eder, dil döker. Kıskançlıkların ve söylentilerin bulunduğu ortama tekrar dönmek istemese de, Şemseddin Tebrizi, 1247 yılının Nisan ayında Konya'ya geri döner. Konya'da bir evlilik yapar fakat eşinin kısa süre içerisinde ölümüyle çıkan söylentiler ve Konya'da oluşan kötü imajı sebebiyle 1247 yılı sonu ya da 1248 yılı başına tekabül eden tarihte tekrar Konya'dan kesin olarak ayrılır. Onun öldürüldüğü, hatta bunu Mevlânâ'nın yakınlarından birinin yapmış olduğu söylenir. Mevlânâ Şemseddin Tebrizi'nin ortadan kayboluşu ile birlikte eşi görülmemiş bir kedere düşer ve dostunu aramaya başlar. İki kez Şam'a gider fakat onu bulamaz. Zamanla onun öğretilerini daha da içselleştir. ¹¹⁴

Şemseddin Tebrizi'nin ölümünün ardından Mevlânâ için ikinci bir dostu ve rehberi, Konya'nın bir köyünden olan Selahaddin Feridun Zarkub olur. Selahaddin Feridun Zarkub 1258 yılında vefat edene kadar Mevlânâ tarafından cemaatin ruhsal rehberliği ve Mevlânâ'nın vekili olarak görevlendirilir. Vefatı sonrasında bu görevleri öğrencisi Hüsameddin Çelebi devralır. Mevlânâ'nın vefatının ardından öğrencileri ve onu takip edenler açısından ortaya çıkan en büyük sorun onun öğretilerinin ve ruhsal mirasının aktarılış biçimi olmuştur ve bu sebeple tarikat tarihinde ilk kez örgütleşmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mevlevi tarikatının kurucusu Mevlânâ olarak kabul edilir fakat Alberto Fabio Ambrosio'ya göre, sufilik tarihinde genellikle karizmayı ortaya çıkaran kişiden sonra bir kurucu ortaya çıkar ve tarikatın yapısını o oluşturur ve bu bakış açısıyla Mevlânâ ona göre bir kurucudan çok ilham verici olan kişidir. Mevlânâ'nın ilham veren kurucu, Sultan Veled'in ise gurubu kuran kurucu kişi olduğunu düşünür. ¹¹⁵

¹¹⁴ Ambrosio, ss.20-22.

¹¹⁵ Ambrosio, ss.22-24.

Mevlânâ'nın derin duygu içeren ahenk içerisinde yazmış olduğu şiirlerinin bulunduğu eserleri olduğu gibi, düzyazı biçiminde yazılmış eserleri de vardır. Mevlânâ 1262 yılında en ünlü eseri olan "Mesnevi" yi yazmaya başlar, Mesnevi'nin yazılışı Mevlânâ'nın dizeleri söylemesi ve Hüsameddin Çelebi'nin onları kaleme alması şeklinde gerçekleşir. Hüsameddin Çelebi, Selahaddin Feridun Zarkub'dan sonra Mevlânâ'nın yakınında olan kişidir.¹¹⁶ Mevlânâ iki yıl ara vermesine rağmen Mesnevi'nin altıncı kitabını 1269 yılında bitirir.¹¹⁷ Mecazi bir dilin kullanıldığı Mesnevi'de, tasavvufun felsefî ve ahlaki esasları temsili birer hikaye halinde aktarılır.¹¹⁸ Mesnevi Mevlânâ'nın öğreti ve tecrübelerinden oluşur.

Dostu ve rehberi olan Şemseddin Tebrizi'ye adadığı diğer şiirsel eseri "Divan- ı Kebir" dir. Bu sebeple eser "Divan- ı Şems" ve aşk ağıtı olarak tanımlanan bir tür olan gazelden hareketle " Gazeller " gibi adlar ile de anılmaktadır. Dizelerden oluşan ve Mevlânâ'nın başyapıtları olarak tanımlanan bu iki büyük eserinin dışında Mevlânâ'nın bahsedildiği gibi düzyazı biçiminde eserleri de bulunmaktadır. Bunların ilki "Fihi Ma Fih" isimli eserdir. Anlamı "Ne varsa onun içinde var " demektir. Bu eser Mevlânâ'nın birçok dini, dünyevi ve ahirete dair konuşma ve sohbetlerinden oluşmaktadır. Diğer eseri "Mecalis-i Seb'a" isimli eseridir. "Yedi Meclis" anlamındadır. Mevlânâ'nın kürsüde vermiş olduğu ahlak ve iman ile ilgili yedi vaazdan oluşmaktadır. Son olarak diğer eseri "Mektubat" isimli eseridir. Mevlânâ'nın döneminin kişilerine, sultanlarına yazmış olduğu mektuplardan oluşan eseridir. Mevlânâ, Mesnevi'yi bitirmesinin ardından 17 Aralık 1273 yılında vefat etmiştir.¹¹⁹

2.2. YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL VE POLİTİK YAPISI

Mevlânâ'nın doğmuş olduğu ve Horasan'ın bir şehri olan Belh şehri, pek çok siyasi ve sosyal olaya tanıklık etmiş eski bir yerleşim bölgesidir. Zerdüş'tün doğduğu ve Mecusiliğin de kurulduğu şehir olarak da tanınmaktadır. Tarih boyunca çeşitli istilalar altında kalmış ve her ele geçirenin kendi kültürünü yaşattığı ve yaydığı bir şehir olmuştur.¹²⁰ Mevlânâ'nın ailesinin yaşadığı dönemde Harzemşahların elinde

¹¹⁶ Önder, s.88.

¹¹⁷ Ambrosio, s.23.

¹¹⁸ Celaleddin Çelik, " Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dini Hayatına Etkileri ", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 12, 2012, s.27.

¹¹⁹ Ambrosio, ss. 22-30.

¹²⁰ Önder, s.9.

bulunan bu şehir o dönemde siyasi sıkıntılar içindedir.¹²¹ Tarihinde Putperest, Mecusi, Şaman, Budist, Hristiyan gibi inanç çeşitlerinin yaşanmış olduğu bu yerleşim yeri, Emeviler döneminden itibaren de İslam devletleri tarafından ilgilenilen bir şehir olmasının yanı sıra,¹²² ayrıca İslam dünyasında tasavvufi düşünce ve anlayışının ilk yayılma alanlarından biri olmuştur.¹²³ Belh'in Büyük Selçuklu Devletinin himayesindeki dönemde kültür ve ilim açısından merkezi ve gelişmiş, bir yer olduğu bilinmektedir.¹²⁴ Devletin baş veziri olan Nizam-ı Mülük tarafından açılan medrese, kütüphane ve rasathaneler yaygınlaşmıştır. Yıllar boyunca şehrin maruz kaldığı istila ve saldırılar ve bunların sonucundaki fikri açıdan yaşanan çeşitlilik, sefalet, açlık halk içerisinde bir bunalıma ve bıkmışlığa yol açmıştır. Bu dünyevi sıkıntılar insanların maneviyata daha fazla sarılmalarına yol açmıştır. Bu ortam tasavvufi düşüncelerin de kolay bir şekilde yayılmasına ön ayak olmuştur.¹²⁵ Şehir Selçuklu Devletinden sonra Harzemşahların eline geçmiştir ve yine aynı ortam üzere devam etmiştir. Bu dönemde sufiler ve felsefeciler arasında düşünce farklılıklarının olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Belh'in tanınmış bilginlerinden biri Mevlânâ'nın babası olan Bahaeddin Veled'in, Belh'in tanınmış filozoflarından Fahreddin Razi ile karşı karşıya geldiğini ve birbirlerini eleştirdiklerini görürüz.¹²⁶

Belh'in tanınmış filozoflarından Fahreddin Razi ve Sultan Muhammed Tekiş Harezmşah gibi ileri gelen kişiler, kaynağını Yunan felsefesinden alan ve akla dayanan bir anlayışın içindeyken sufiler ise gerçeğe ancak ilahi cezbe ile erişilebileceği, bunun için de riyazatla ruhun saflaştırılması ve nefsin öldürülmesi gerektiği yönünde bir anlayış ileri sürmüşlerdir.¹²⁷ Söz söylerken kimseden çekinmeden, sakınmadan doğru bildiğini söylemesi sebebiyle Bahaeddin Veled, Fahreddin Razi ve Sultan Muhammed Tekiş Harezmşah gibi ileri gelenlerin tepkilerini çekmiş ve araları açılmıştır.¹²⁸

Bu dönemde ayrıca Moğol istilası Belh sınırlarına kadar dayanmış Moğollar istilaları sırasında önüne gelen her yeri yakıp yıkarak yağmalamışlardır. Moğol istilası

¹²¹ Zafer Erginli (Ed.), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2006, s.25.

¹²² Önder, s.9.

¹²³ Çelik, s.22.

¹²⁴ Çelik, s.28.

¹²⁵ Önder, ss.9-10.

¹²⁶ Önder, ss.10.12.

¹²⁷ Önder, s.14.

¹²⁸ Yrd. Doç.Dr. Sezai Küçük İle Söyleşi, s.323.

tehlikesi arttıkça Horasan'da huzur kalmamış ve halk çeşitli yerlere göç etmeye başlamıştır. Gerek Moğol istilasının tehlikesi, gerek bulunduğu yerde Harzemşahların kendisiyle var olan anlaşmazlıkları sebebiyle Bahaeddin Veled'in Belh'ten göç edişi de bu döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Mevlânâ'nın üç ila on yaşın üzerinde, yaşından daha olgun bir çocuk olduğu bilinmektedir. Göçün ardından kısa bir süre sonra korkulan Moğol istilasının gerçekleşmiş ve Belh Moğollar tarafından 1214 yılında kuşatılmış yakılıp, yıkılarak yağmalanmıştır. Belh'ten göç eden Bahaeddin Veled ve ailesinin ilk durakları Nişabur olur. Daha sonra Bağdat oradan Mekke, Medine, Kudüs, Şam'dan sonra Anadolu Selçuklularının sınırlarına girerek Halep, Malatya, Erzincan, Karaman, Karaman'da yedi sene kaldıktan sonra son olarak Sultan Alaeddin Keykubat'ın daveti ve bizzat Sultan tarafından saygı ve tevazu dolu bir karşılama ile Konya'ya gelmişlerdir. Bu dönem Anadolu'nun Selçuklular'ın elinde olduğu ve devletin en gelişmiş dönemidir. Devletin başkenti olan Konya başta olmak üzere devletin her yanı sanat eserleri ilmi müesseseler, medreselerle donatılmış ve ilim adamlarının cazibe merkezi halini almıştır.¹²⁹

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde ise Anadolu, dinler ve kültürler açısından homojen bir yapıdan çok, farklı inanç ve kültürlerin bir ilişki ve mücadele alanı olarak öne çıkar.¹³⁰ Bu çağda din ve mezhepler arasındaki çekişmeler, Moğol saldırılarının yarattığı huzursuzluk halkı bunalım içerisine sürüklemiştir. Anadolu göç almış, bilginler, şeyhler ve dervişler Anadolu'ya gelmiş ve manevi bir hava oluşturmuşlardır. Konya da bir ilim ve kültür merkezi olarak kapılarını bilginlere, şeyh ve dervişlere açmıştır. Tasavvuf düşüncesi de böyle bir ortamda yayılma imkanı bulmuştur.¹³¹

Mevlânâ'nın içinde bulunduğu çevre, onun İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük ve tasavvuf gibi inançları tanımalarına yardımcı olmuştur. Mevlânâ Moğol istilalarının ve Haçlıların ortaya çıkardığı korku ve güvensizlik ortamında bulunan insanların psikolojik yılgınlığının yansıması, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki gelişmeleri, kişilik yapılarındaki çözümleri gözlemlemiştir.¹³² Mevlânâ, Haçlılara ve Moğollara karşı ciddi bir savunma yapmak durumunda kalan Anadolu halkının arasında farklı bir duruş sergilemiştir. O, şiddete dayalı mücadeleyi değil zor koşullar

¹²⁹ Önder, ss.16.24.

¹³⁰ Çelik, s.21.

¹³¹ Önder, ss.24-25.

¹³² Çelik, s.29.

içinde olan bir coğrafyada inanan bir kalbe sahip " insan "ı inşa etme ve kazanma çabası içinde olmuştur.¹³³

Anadolu-Selçuklu geleneği içerisinde dinî taassup ve fanatizmin aksine, geniş bir hoşgörü ortamının etkin olduğuna dair genelleşmiş bir kabul bulunmaktadır. Heterojen bir ortam içerisinde ortaya çıkan ilk Türk şehir toplulukları, bir anlamda geniş dinî müsamaha sayesinde diğer unsurlarla uyum içerisinde bir arada yaşamışlardır. Anadolu şehirlerindeki bu kültür yapısı nedeniyle, rahiplerle fakihler arasında İslam ve Hristiyanlıkla ilgili teolojik tartışmalar ve toplantılar yapıldığı bilinmektedir. Mevlânâ Anadolu'daki bu sosyo-kültürel yapı içerisinde, bir yandan kuvvetlendikçe dinin şekilci formel yönüne ağırlık veren Medrese eğilimi ile, diğer yandan toleransın uygun bir zemin bulduğu Selçuklu geleneğinin etkin olduğu bir ortam içinde düşüncelerine yön vermiştir. Yaşadığı dönem içerisinde Moğol istilaları ve baskısı altında büyük sıkıntılar çeken Anadolu halkının, manevi birlik ihtiyacını karşılamıştır.¹³⁴

Mevlânâ'nın düşünceleri, XIII. Yüzyıl Anadolu'sundaki siyasi, ekonomik ve sosyal çalkantılar, Selçuklu yönetimi ile Moğollar arasındaki çekişme ve Moğolların uyguladıkları yönetimin doğurduğu, insanların iç dünyalarına yansıyan tepki ve sıkıntılar, tutarsızlık ve bunalımları hesaba katılmadan anlaşılmayacaktır. Mevlana, olgunluk dönemini, Selçuklu devletinin Moğol boyunduruğuna girdiği 1240'li yıllardan 1273 yılında vefat edinceye kadar, dönemin bütün sıkıntılarını bizzat yaşamış ve tüm etkilerini gözlemlemiştir. Bu da çevresindeki insanların yaşadıklarını yakından değerlendirme imkanı vermiştir. Bütün bunlarla birlikte Mevlânâ'yı salt yaşadığı dönemin toplumsal koşullarıyla anlatmaya çalışmak, hem onun kendi dönemini aşan etkisini hafife almak hem de bilimsel yaklaşımın çok yönlü bakış açısına uygun düşmeyecek bir tutum olur.¹³⁵

¹³³ Cengiz Batuk, " Dinleri Anlamada Öykünün Rolü: Mevlânâ'nın Yahudi Padişah Hikayesi Bağlamında Hristiyanlığa Bakışı ", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, (Mevlânâ), s.133.

¹³⁴ Çelik, s.30.

¹³⁵ Çelik, ss.31-32.

2.3. MEVLÂNÂ'NIN TANRI VE DİN ANLAYIŞI

Mevlânâ'nın Tanrı anlayışı itibariyle eserleri incelendiğinde; onun *varlığın birliği* (vahdet-i vücûd) düşüncesine sahip olduğunu görmekteyiz. Mevlânâ, kendine özgü şiirsel üslubuyla ve anlattığı batini hikayelerle eserlerinde varlığın birliğini tasdik ve eşyanın zahiri kesretinin (çok olma durumu) asılsız olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Mevlânâ'nın metafizik düşüncesinin temeli varoluşun tekliği (vahdet-i vücûd) düşüncesidir.¹³⁶ Bu düşünceye göre yaratılmış olan her şey tek var olan Tanrı'nın ifşasından başka bir şey değildir. Tanrı dışında hiçbir varlık kendisi değildir. İslam inancındaki "Tanrı'dan başka ilah yoktur" olgusu, bu düşünce ile "Tek var olanın dışında hiçbir şey yoktur." şeklinde yorumlanmıştır. Bu düşünceye göre bu anlayışa sahip olmak dünyaya mistik olarak daha güçlü bakmayı sağlar. Bu şekilde düşünen insan kendini yaratıcı ile hem bir hisseder hem de diğer taraftan yaratılmış olduğunun farkındadır.¹³⁷ Bu düşünce, Allah'tan başka hakiki bir varlık kabul etmeyen, bütün yaratılmışları Mutlak Vücut'un isim ve sıfatlarının tezahürü, tecellisi sayarak hakiki varlığa nazaran onların ezeli ve ebedi yokluğu ifade ettiğini keşf ve ruhi tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufi bir meslektir. Bu mesleğin en temel özelliği Allah'ın Zat itibarıyla müteal (aşkın), sıfat ve isimleri itibarıyla da mündemiç (içkin) olmasıdır.¹³⁸ Tanrı tüm varlıkların yaratıcısıdır, tüm varlıklar onun dilemesi ve emriyle var olmuşlardır. Onun varlıkları yaratmasında da çeşitli hikmetler vardır. Tanrı yoktan başka varlıklar yaratmıştır fakat bütün varlıklar Tanrı'nın varlığı karşısında gölge varlık niteliği taşımaktadırlar. Bu durumda gerçek varlık, Tanrıdır.¹³⁹

*"Şunu iyi bil ki, kainatta var olan her şey, sevgilinin tecellisinden ibarettir, onun yarattıklarıdır. Onun kudretini, yaratma gücünü göstermektedir. Aslında aşık bir perdededir. Var olan, diri olan ancak sevgilidir. Aşık ise bir ölüdür. Var gibi görünen bir yoktur."*¹⁴⁰

¹³⁶ Hüseyin Yılmaz, "Yitik Hikmetin Kapıları Mevlânâ ve Ezeli Hikmet", **İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt:3, sayı: 2, 2014, s.230.

¹³⁷ Ambrosio, s.12.

¹³⁸ Bolat, s.53

¹³⁹ Kemal Sözen, " Mevlânâ'da Tanrı-Yaratma İlişkisi ",**Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri I**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, s.95.

¹⁴⁰ Mevlâna, **Mesnevi**, çev. Şefik Can, Ötüken Yayınları, cilt:1, 5.Baskı, İstanbul, 2002, (Mesnevi), s.16.

"Biz yokuz. Varlıklarımız, fani suretle gösteren Vücut-u Mutlak olan sensin."¹⁴¹

Mevlânâ için Dünya, Allah'ın kendini ifşası olarak görülebilir ancak aynı zamanda gerçeği örten bir örtüdür. Suret ve mana zıtlığı Allah'ın bakış açısı alınarak düşünülmelidir. Yani, bu dünyada farklılıklar vardır fakat bu farklılıklar sadece görünürdeki çokluklardır. Farklılıklar - dinsel de olsa- ne kadar çok olurlarsa olsunlar ilahi bir tekliği oluşturmaktadırlar. Bu mistik felsefenin amacı, zıtlığın düalizminden uzaklaşmak ve düalizmden arınmış Tanrı tekliği içerisinde huzurla varlık sürdürmektir.¹⁴²

*Ashında, bizler de, bizim varlığımız da birer, 'yoktan' ibarettir. Allah'ım faniyi varmış gibi gösteren 'Gerçek Varlık' senden ibarettir. Görünüşte, biz hepimiz de, birer arslanız. Ama bayrakların üstündeki arslanlar gibi... O arslanların, zaman zaman oynayışı saldırışı rüzgarın tesiri ile dir.*¹⁴³

"Dalga, denizden meydana gelir de secdeler ederek, a benim benliğim, varlığım, ah, neden sayıya sığmazsın sen diyerek kendini seyre dalar. Bütün canlar birdir; bütün bu varlık, bir padişahın aksidir... Aklın başındaysa şaşı olma da iyice görmeye bak."¹⁴⁴

Mevlânâ, Tanrı ile bir bağ kurmanın öncelikli şartı olarak insanın dış dünya ile ilişkisini yeniden değerlendirerek kendine dönmesi ve kendi üzerine düşünmesi noktasında "insan" üzerine odaklanmakta Tanrı ile bir bütünlük sağlamayı vahdet-i vücud anlayışı ile ortaya koymaktadır.¹⁴⁵ Mevlânâ aşağıda bulunan bazı ifadeleriyle bu düşüncesini ortaya koymaktadır:

"Hakk'ı lâıykıyla övebilmekten âcizim. Bu husustaki aczimi idrâk ederek övgüyü terk etmem lâzımdır. Çünkü, övgüde bulunuşum, benim varlığımın delilidir. Varlık ise büyük bir hatadır.

Hakk'ın varlığı karşısında, kendimizi yok saymamız gerekir. O'nun varlığı karşısında bizim varlığımız nedir? Yaslara bürünmüş, etrafını göremeyen bir kör."¹⁴⁶

¹⁴¹ Mevlânâ, **Mesnevi**, çev. Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, cilt: 1, İstanbul, 1995, (Veled İzbudak), s.48.

¹⁴² Ambrosio, s.32.

¹⁴³ Mevlânâ, Mesnevi, cilt: 1, s. 48.

¹⁴⁴ Mevlânâ, **Divân-ı Kebir**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt:7, 1.Baskı, Ankara, 1992, (Divân-ı Kebir), s.217.

¹⁴⁵ Tekin, s.103.

¹⁴⁶ Mevlânâ, Mesnevi, cilt: 1, s. 45.

"A kardeş, yakınlık Kafdağı'nın devlet kuşusun sen, devlet kuşuna, devlet kuşundan başka bir şey olmak yaraşmaz. Dünya bir duru ırmak, bir deniz; sense balıksın fakat şu ırmakta yüzmek, doğru bir şey değil. Sus da Tanrı denizine dal, yok ol gitsin; varlıkla Tanrıya eş olmak yakışık almaz."¹⁴⁷

"Sonsuz göklerin boşluklarından geçip yükselmek, ancak doğru yolu bulma gücü ile olur. Hiç kimse yok olmadıkça, Hakk'ın kapısına varamaz. Benliğini terk etmeyen Allah'ı bulamaz. Miraç; göklere doğru yükselme nedir? Şu yokluk. Hakk aşıkları için mezhep de, din de yokluktur"¹⁴⁸

Anlaşıldığı üzere, Mevlânâ varlığın birliği ilkesinin anlaşılması için eserlerinde bu yönde açıklamalar getirmiş, varlığın çokluğu fikrini kabul etmemiştir.

Mevlânâ'da diğer bir yönüyle Tanrı algısı tevhide ve aşka dayalı bir Tanrı inancıdır. Onun için yaratıcı; tek, eşsiz, kimseye muhtaç olmayan, eşi benzeri olmayandır ve bu Tanrı, insanların kendisini tanımasını, yaratıcı olduğunun idrakine varmasını, O'na kulluktan yüz çevirmemelerini ister. Mevlânâ'da Tanrı her şeyin merkezinde konumlandırılır, yegane ve her şeye gücü yeten sonsuz varlık olduğu gibi, nihai varlık Allah'tır. Buna bağlı olarak insanın Allah'tan bağımsız bir biçimde varlık iddiası henüz hakikate kavuşmadığının göstergesidir. Mevlâna tevhidi "Tanrı'da yok olmak" düzeyinde yeniden konumlandırırken, bunu önemli bir düzey olarak insana sunmaktadır.¹⁴⁹

Çifti olmayan; vasıtası, aleti bulunmayan bir tek Allah'tır. Sayıda şüphe olur ama, o şeksiz şüphesiz birdir.

İki diyen de, üç diyen de, daha fazla diyen de apaçık bir olduğunda birleşmişlerdir. Şaşılık gidince hepsi birleşir; iki üç diyenler de 'bir' demeye başlarlar. ...

*Ey şaşı! Yani, biri iki gören ve bir olan Allah'a 'ikidir, üçtür, yahut daha ziyadedir.' diyen bunları can kulağı ile dinle, dinle de gözüne kulak yolu ile bir ilaç çek.*¹⁵⁰

"... Allah'ın lütfu ve keremi sonsuzdur. Eğri işlerle uğraşanı da sonunda bütün pisliklerden arıtır, tertemiz eder."¹⁵¹

Her ne kadar, bizim alemimizde görünen güneş tek ise de, onun benzerini düşünmek, tasavvur etmek mümkündür.

¹⁴⁷ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 6, s.125.

¹⁴⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.351.

¹⁴⁹ Mustafa Tekin, "Mevlânâ Celâleddin Rumi'de Din ve Yabancılaşma" **İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt :1, sayı: 1, 2010, s.110.

¹⁵⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 2, s.283.

¹⁵¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 5, s.32.

Fakat bu alemin haricinde, ötelerde bulunan Can Güneşi ise eşsizdir, ne zihinde ne de madde aleminde onun benzeri yoktur.
*Can Güneşi hayale, zihne sığmaz ki onun misli tasavvur ve tahayyül edilebilsin.*¹⁵²

Mevlânâ görüldüğü üzere, bu dizelerinde Tanrı'nın birliği ve eşsizliğine vurgu yapmıştır. Tanrı'nın birden fazla olma durumunu reddetmiştir. Mevlânâ'ya göre Allah ebedi ve daimi bir ilahi nurdur. Kudret ve azameti karşısında kainatın büyüklüğü ve insanoğlunun dünya üzerindeki üstünlüğünün bir değeri yoktur. Tanrı'ya inanarak ve onun varlığını kabul ederek doğru yolun bulunması yönünde insanlara telkinde bulunur Mevlânâ'ya göre Tanrı'nın varlığını kabul etmek, ona yüz çevirmemek insanı hem hayatında hem de ölüm sonrası hayatında mutluluğa eristirecektir.

*"Fakat şüphelerden kurtulur, dosdoğru, gerçek bir imana erer, gayba inanırsan iki dünyanın da sahibi olur, maddi isteklerini, kötü duygularını ayak altına alır da, kendi nefsinin efendisi kesilirsin!"*¹⁵³

*Hamd, alemi aletsiz yapan, gönle gelen her şeyi, söylenen her sözü, uğranan her hali bilen, oluruna bağlanacak ve halden hale girilecek her türlü sıfatın, zatına yol bulmasından münezze olan Allah'a. Bir padişahdır ki hiçbir kimsenin, onun hükmüne, onun buyruğuna karşı durmaya gücü yoktur. Allahlığını apaçık delillerle bildirmiştir; akıl gözü, doğru-düzen bakar, yerli yerinde görürse, birliğine şahadet eder.*¹⁵⁴

Mevlânâ için din kavramı ise; kutsala sadakatle bağlanılan, kendisine düşkün olunan, kendisinin adet ve huy edinildiği bir olgu, hayat içinde bir yaşama tarzıdır. Bu yaklaşım Rudolf Otto'nun "din kutsalın tecrübesidir" düşüncesini akla getirmekle birlikte, Mevlânâ'da din, sadece bir inançlar bütünü değildir. Mevlânâ aynı zamanda dinin işlevsel boyutuna, sosyal ve psikolojik yönlerine de vurgu yapmaktadır. Onun din anlayışında dinin; sabır, şükür, halvet ve takva gibi bireyi ilgilendiren subjektif yönleri ön plandadır. Diğer bir yönüyle, Mevlânâ'da dinin ruh / aşk yönü daha önemlidir.¹⁵⁵

Her meyvenin içi, kabuğundan iyidir. Sen de şu bedeni kabuk, o gönülde yer verdiğin dostu, o sevgiliyi iç olarak bil.
*İnsanda pek güzel bir iç, bir cevher vardır ki, o da Allah'ın insana nefh ettiği ruhdur. Eğer gerçekten insan isen, insan olmak istiyorsan, Allah'ın sana verdiği o cevheri sende ara. Onu bulmaya çalış.*¹⁵⁶

¹⁵² Mevlâna Mesnevi, cilt:1, s.27.

¹⁵³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.662.

¹⁵⁴ Mevlâna, **Mecalis-i Seb'a**, çev. Nuri Şimşekler, (Mecalis-i Seb'a), s.7.

¹⁵⁵ Günerigök, s.112.

¹⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevi, cilt:3, s.271.

Mevlânâ'ya göre insanoğlu dünyaya gelerek aslından kopmuştur. Bu sebeple Tanrı ve aşk odaklı bir yaklaşımla insanın aslından uzaklaşmasına engel olmaya çalışır. Bu çerçevede genel anlamda din, özel anlamda vahdet-i vücud düşüncesi insanın aslından uzaklaşmasını önlemektedir. Dolayısıyla din, insanın kendi doğasına uygun ileriye sıçrayış imkanını sağlayan bir olgudur.¹⁵⁷ Diğer bir deyişle din, aşkın olanla ilişki kurabilmenin bir aracıdır.

Din Mevlânâ için, Tanrı'ya ulaşmanın yolu olarak görüldüğü için, din yaratıcıya ulaşma yolunda bir amaç olmalıdır. Mevlânâ inancı sloganlaştıran bir tavır içinde değildir. İnancının kanıtlarının kişinin kendi hayatına davranışları ile yansımaları ister. Dinin sadece şekil boyutunu reddeder, içteki mananın şekle yansımalarından yanadır.¹⁵⁸ Ona göre nasıl ki özssüz beden işe yaramadığı gibi bedensiz öz de işe yaramayacaktır. Kabuksuz bir meyvenin yetiştirme ihtimali olmadığı gibi¹⁵⁹ mananın suretle ilişkisi vardır. İkisinin de varlığı gereklidir. Dostların birbirlerine sundukları armağanlar nasıl onların arasındaki sevgiyi gösteriyorsa, Mevlânâ'ya göre dine namaz, oruç, hac da gereklidir, içten iman ve bağlılık da gereklidir.

Mevlânâ, din içinde bulunan unsurları; şeriat, tarikat, hakikat çerçevesinde sıralamıştır.¹⁶⁰ Mesnevi eserinin beşinci cildinin önsöz bölümünde bu üç kavramın açıklamasını şu şekilde yapmaktadır:

Şeriat muma benzer, yol gösterir. Fakat mumu ele almakla yol aşılmış olmaz. Yola düzeldin mi o gidişin tarikatıdır, maksadına ulaştın mı o da hakikat. Bunun için 'Hakikatler meydana çıksaydı şeriatler, yollar batıl olurdu' denmiştir. Nitekim bakır, altın olur, yahut da aslında altındır; artık onun için kimya bilgisine ne hacet var, kendisini kimyaya sürüştürmeye ne ihtiyaç var? Kimya bilgisi şeriatıdır, kimyaya sürtünmek de tarikat. Nitekim 'Ulaşılabilecek şeye ulaştıktan sonra delil aramak da kötüdür, ulaşmadan delili bırakmak da kötü' demişlerdir. Hasılı şeriat, hocadan yahut kitaptan kimya bilgisini öğrenmeye benzer. Tarikat, kimya eczasını kullanmak, bakırı kimyaya sürtmek, onunla karmaktır. Hakikatse bakırın altın olmasıdır. Kimya bilenler, biz bu bilgiye sahibiz diye sevinirler. Hakikati bulanlar, biz altın olduk, bilgiden de kurtulduk, işlemeden de, biz Tanrı hürlüyoruz diye sevinirler. 'Her bölük, nail olduğu şeyle övünür, sevinir.' Yahut da şeriat tıp bilgisine benzer, tarikat o bilgiye göre perhiz etmektir, ilaçları almak ve kullanmaktır. Hakikatse ebedi sıhhat bulmak ve bu ikisinden de kurtulmaktır. İnsan oğlu bu yaşayışından geçer, ölür giderse onun için ne şeriat kalır, ne tarikat, ne de hakikat. Fakat ömründe hakikate ulaşmışsa 'Keşke kavmim, rabbim

¹⁵⁷ Tekin, s.101.

¹⁵⁸ Ramazan Altıntaş, "Bazı Dindarlık Tipolojilerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Mevlânâ Örneği", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, s.23.

¹⁵⁹ Mevlânâ, **Fihî Ma- Fih**, çev. Abdülhakî Gölpinarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959, (Fihî Ma- Fih), s.16.

s.37.

¹⁶⁰ H. Yılmaz, s.223.

beni ne yüzden yargıladı, bilselerdi' diye nara atar. Ulaşmamışsa 'Keşke kitabım verilmeseydi; hesabım nedir, bilmeseydim; keşke ölüm, beni büsbütün öldürseydi de bir daha dirilmeseydim! Malım, mülküm beni kurtarmadı, bana bir fayda vermedi; gücüm, kuvvetim bitti' diye barbar bağırır, Şeriat bilgidir, tarikat tutmak, hakikatse Tanrı'ya ulaşmak. 'Kim, rabbine ulaşmayı dilerse iyi iş yapsın, rabbinin ibadetine kimseyi ortak etmesin.' Tanrı, rahmeti, yarattıklarının hayırlısı Muhammed'e, soyuna, müslüman olarak onu gören, onunla buluşanlara ve kabilesine. Esenlik onlara! ¹⁶¹

Mevlânâ'nın bu açıklamasıyla din içinde bulunan; şeriat, tarikat ve hakikat kavramlarını birbirleriyle bağlantılı bir biçimde ayrı ayrı ne şekilde ele aldığını görmekteyiz. Mevlana vermiş olduğu somut örneklerle açıklamasını desteklemiş, ayrıntılandırmıştır. Bu açıklamalarıyla bize bir hakikatin varlığından bahsetmiştir. İnsanoğlunun hayatı boyunca asıl amacının da bu hakikate ulaşmak olması gerektiğini belirttiğini anlıyoruz. Hakikate ulaşma yolunda, amacımıza ulaşmak için izlediğimiz çeşitli yolların tarikat kavramıyla açıklandığı, şeriat bilgisinin ise bize Tanrı'dan gelen yol gösterici bir bilgi olduğu söylenebilir. Mevlânâ hakikati ise Tanrı'ya ulaşmak olarak tanımlamıştır. Bunun için kötü işlerden uzak durmayı, iyi işlerle yakın olmayı ve tek olan yaratıcının dışında başka nihai amaçlar ve ortaklıklar oluşturmamayı ifade etmiştir.

Şefik Can Mevlânâ'nın bu ifadelerini şu şekilde ayrıntılandırmıştır; Din adamlarının bildiği şeriat, ruhsuz, bir kalp gibidir. Arif olan kişi şeriatin ruhundan anlayan kişidir. Arif kişi ise ona göre, Hakk'ın zatını, esma ve sıfatlarını, kaza ve kaderin sırlarını bilen onları yaşayan kişidir. Bunlar ilahi marifettir. Şeriatin özü, zühd ve takvadır. Bu sebeple nefsanî arzuları ve dünyevî işleri terk etmek bütün ibadetlerin başında gelmektedir. Bunları bilmek değil yaşamak gerekmektedir. Zühd ve takva mertebesine gelen kişi ibadet tarlasına tohum ekene benzetilir. Marifetullah aşamasına gelmek ise dikilen tohumların mahsullerinin alınması aşamasıdır.¹⁶² Tabi buradaki dünyevî işlerden kasıt dünya işlerinden tamamen el etek çekmek manasında yorumlanmamalıdır. Aksine dünya işleri ile iç içe ama bu işlerle uğraşırken nefsimize hakim olarak dünyada yaşayabilmekten bahsedilmektedir. Mevlânâ da eserlerinde defalarca bu konuya değinerek inancımızda rahiplik, insanlardan ayrı düşme veya diğer bir deyişle dünya işlerini kenara itmenin bulunmadığına, peygamber efendimizin

¹⁶¹ Mevlâna, Veled İzbudak, cilt: 5, s.1.

¹⁶² Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.491.

de bunu men ettiğine vurgu yapmıştır. Mevlânâ için önemli olan Allah'tan uzaklaşmamaktır.

*"Nefs ve dünya âşıkları ise zenci gibi çirkin surathıdır. Cenab-ı Hakk: ' Onları bu dünyada rahmetten tardedtiğim (lanet ettiğim) gibi kıyamet gününde de hepsi matruttur (azaba uğrayanlar)' buyuruyor."*¹⁶³

*"Bu varlığı, bu benliği Tanrı yoluna harcet de İblis gibi Tanrı'dan ayrı kalma. Can suyunu can denizine dök de uçsuz bucaksız bir deniz kesil."*¹⁶⁴

Mal ile beden, kar gibi erir, gider. Fakat onlar, Allah yolunda harcanırsa, Allah, onlara alıcı olur. Kur'an'da; 'Allah cennet karşılığında satın aldı.' diye buyrulmuştur.

*Kar gibi eriyip giden mal, senelerin harap ettiği, çökerttiği beden ve mevki hırsı, şöhrat, şehvet gibi dünyaya ait olan şeylerin, size paradan, yani malınız ve bedeninizin manevi karşılığı olan cennetten üstün görünmesi, şüpheler içinde kıvrınarak, tam imana kavuşmadığınız içindir.*¹⁶⁵

Her şeyden önce Mevlânâ İslami bir çevrede doğmuş ve bu çevrede hayatını sürdürmüş bir sufidir. Bu sebeple konu din olduğunda Mevlânâ için söz konusu olan öncelikli din İslam'dır. Çevresinde yaşayan insanları ve kendi toplumunun yanı sıra diğer insanları da İslam'a yönlendirmiştir. Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'i insanlar için rehber olarak göstermiştir. Mevlânâ'ya göre İslam diğer dinlerden belirgin bir şekilde ayrılarak insanın beden, akıl ve gönül boyutlarına aynı derecede hitap eden son ilahi dindir. Ona göre diğer inançların ise asıl hallerinden saptırılmış yönleri vardır. Mevlânâ'nın eserlerinde, İslam içindeki bazı mezhepleri bile saptırılmış olarak değerlendirdiği göz önüne alındığında, İslam dışındaki diğer inançları hakikatten uzaklaşmış inançlar olarak değerlendirmesi beklenilir bir durumdur.¹⁶⁶

*"Bir Yahudi ile bir Müslüman, bir de Hristiyan beraberce yolculuğa çıktılar. Aklın nefisle, Ehrimen'le (Zerdüşt mezhebinde şeytan) arkadaş olması gibi, mümin de, yolunu şaşırmış iki sapıkla yol arkadaşı oldu."*¹⁶⁷

*"Mutezile inancında olanlar, hislerinin maskarası olmuşlardır. Ama sapıklıklarından kendilerini sünni gösterirler."*¹⁶⁸

¹⁶³ Mevlâna, **Mecalis-i Seb'a**, çev. Mehmet Hulusi, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 2001, (Mehmet Hulusi) ss.28-29.

¹⁶⁴ Mevlâna, **Veled İzbudak**, cilt:6, s.395.

¹⁶⁵ Mevlâna, **Mesnevi**, cilt: 3, s.327.

¹⁶⁶ Günerigök, s. 113.

¹⁶⁷ Mevlâna, **Mesnevi**, cilt:6, s.509.

¹⁶⁸ Mevlâna, **Mesnevi**, cilt:2, s.263.

"Gece-gündüz, tapında kulluk etmeyi dileyen, o kulluğa koyulan, şeriata uyan ibadet ehlini, kendilerine tapmaktan, nefis putlarına kanmaktan kuru da ibadetleri, Yahudilerin, Hristiyanların ibadetleri gibi sapıklık yoluna sapmasın, hiçlenip gitmesin."¹⁶⁹

Mevlânâ bir hikayesinde bulunan bir kişiyi şu şekilde konuşturur:

"... inancım sarsıldı da Hristiyanlar gibi; 'Allah için biridir.' demiş gibi oldum. Yani tek Allah'a inancı kaybettim de; 'Allah, Sadr-ı Cihan ve ben' diye Hristiyanlar gibi yanlış bir üçlemeye kapıldım."¹⁷⁰

Mevlânâ'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İslam dininin Mevlânâ'nın tabi olduğu din olmasının yanı sıra bu din aynı zamanda onun için tam ve eksiksiz olandır. Yaratıcının insanlara gönderdiği ve insanların da takip etmesi gereken son inançtır. Mevlânâ'nın bu ifadelerinden ayrıca, bahsettiğimiz üzere diğer dinlerde eksiklikler gördüğü için onları saptırılmış olarak tanımladığını görmekteyiz. Mevlânâ bu ifadeleriyle, diğer inançların son ve eksiksiz olarak gördüğü İslam'a kıyasla, eksik kaldığını ve onların bazı hakikatleri yanlış anlamlandırdıklarını ifade etmek istemiştir.

2.4. DİNİ ÇEŞİTLİLİK VE MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİ

Daha önce ayrıntılı incelediğimiz üzere, dinlerin birbirlerine yaklaşımı noktasında *dışlayıcılık*, *kapsayıcılık* ve *çoğulculuk* bakış açıları -her ne kadar bu sınıflandırmanın ne kadar kullanışlı olduğuna yönelik sorgulamalar varsa da- genel olarak kabul görmektedir.¹⁷¹ Konuya İslam cephesinden baktığımızda da, İslam dışında diğer dinlere ne şekilde yaklaşılacağı hususunda, farklı dini otoriteler ve düşünürler farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu yaklaşımlar içinde iki farklı uç düşünce ve bu düşüncelerin arasında kalan düşünceler yer almaktadır. Bu uçlardan biri, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlar dahil olmak üzere, İslam'a bağlı olmayan diğer din müntesiplerini kafir olarak değerlendirerek sadece Şeriat'e ve ilahi gazaba önem verenleri içeren *dışlayıcı* yaklaşımı yansıtırken, uçlardan diğeri ise insan-Allah ilişkisine sevgi yönünden yaklaşarak diğer din müntesiplerinden iyi ve samimi

¹⁶⁹ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.25.

¹⁷⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.300.

¹⁷¹ Atay, Çoğulculuk, s.79.

olanların iyi Müslümanlara benzer bir şekilde kurtuluşa ereceklerini düşünen *çoğulcu* yaklaşımı yansıtmaktadır.¹⁷²

Mevlânâ'nın içerisine dahil olduğu Tassavvuf düşüncesine genel anlamda baktığımızda, sufiliğin, İslam içerisinde ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte bu düşünce, İslam tarihi kadar eskidir. İslam'ın ilk yüzyıllarında (7. yy.-10. yy.) büyük kişilikler tarafından kurulmuştur. İslam tarihinin mistisizm alanında en yüksek aşamalar ile ilgilenen ruhaniyet alanıdır. Diğer yönüyle sufilik İslam'ın mistik yönü olarak da tanımlanabilir. Sufilerin ruhsal tecrübeleri ve derin eserleri ile yıllar içinde ekoller- tarikatlar ortaya çıkmıştır. İslam mistisizmin ilk çağlarının büyük sufileri arasında Râbi'â, Bistâmi, Cüneyd, Hallac sayılabilir. 13. Yüzyılda ise sufizmde İbni Arabi ve Mevlânâ ön plana çıkmıştır.¹⁷³

Diğer dinlere yaklaşım hususunda, amacı insanı kötü ahlaktan uzaklaştırarak insana Kur'an ve Sünnet çerçevesinde bir hayat sunmak, diğer bir deyişle amacı insanı kâmil yetiştirmek olan tasavvuf disiplini bu yanıla insan merkezli bir ilim olmuştur. Tasavvuf ilmine göre, evrende var olan hiçbir şey sebepsiz değildir ve bu düşünceden hareketle her insanın varlığında bir hikmet olduğunu düşünen ve bu hikmetin arayışında olan sufiler, insanı özü itibarıyla en güzel şekilde yaratılmış bir varlık olarak kabul etmişlerdir. Tasavvuf ilmindeki bu anlayışa dayanarak sufilerin İslam dışındaki diğer dinler ve bu dinlere bağlı olan insanlara, sufi olmayan Müslümanlardan daha olumlu bir yaklaşım ile yaklaştıkları genel olarak kabul görmektedir. Zira sufinin nefsi ile mücadele ederek nefsinin tuzaklarından kurtulmak ve ahlâki olgunluğa erişmek dışında bir gayesi yoktur. Onun tek düşmanı, kendisini şaşırtmaya ve Hak yoldan ayırmaya çalışan kendi nefsidir.¹⁷⁴ Nefsi ile savaşı sırasında ruhsal olarak derin bir hayat sürdürmeye çalışır ve bunu çoğu zaman azla yetinerek yapar. Sufileri diğer bir tanımla hakikatin peşinde ve arayışında olan kişiler olarak tanımlayabiliriz.¹⁷⁵

Konuyla ilgili sufi Cüneyd-i Bağdadi'nin (ö. 297/909) sufilik için yaptığı tanım dikkat çekmektedir: "*Sufi yer gibidir, iyisi de kötüsü de ona basar; bulut gibidir, herşeyi gölgelendirir; yağmur gibidir, herşeyi sular.*" Diğer bir sufi olan Ebu Bekir el- Vâsiti (ö.320/932-den sonra): "*Küfür ve iman, dünya ve ahiret Allah'tandır.*

¹⁷² Bolat, s.45.

¹⁷³ Ambrosio, s.11.

¹⁷⁴ Bolat, s.45.

¹⁷⁵ Ambrosio, s.12.

Kulların fiilleri mülkiyet ve yaratılış bakımından Allah'a aittir." sözüyle var olan her şeyin Allah'ın ilmi çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁷⁶

Belki bu bağlamda Carlo Carrerta'nun *"ilahiyat bölse bile, mistisizm bütün dinlerin mensuplarını birleştirir ve varlığın (ruhi kemalin) belli bir seviyesine erişildiğinde de, bütün 'inananlar' aynı tecrübeyi yaşarlar."* sözleri hatırlatılabilir.

Tasavvuf düşüncesi düşünürlerinden olan ve mutasavvıflar arasında bu eğilimin en iyi temsilcilerinden kabul edilegelen¹⁷⁷ Mevlânâ ile ilgili konuyu değerlendirdiğimizde, eserleri *dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk* bakış açıları çerçevesinde analiz edildiğinde onun hangi yaklaşıma sahip ya da yakın olduğu ilgi çeken ve tartışmaya açık bir husustur. Tarihi bir şahsiyet olan Mevlânâ'nın eserlerinin baz alınarak onun konumuz hakkındaki düşüncelerini bir kalıba koymak ve düşünceleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak oldukça güç olsa da¹⁷⁸ düşünceleri, bu konuda inceleme yapılmaya değerdir. Mevlânâ'nın diğer inançlara yönelik düşünce ve yaklaşımı ile ilgili araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuş olan çeşitli değerlendirmeler ve farklı düşünceler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bahsettiğimiz üzere onun düşüncelerine dair genel bir değerlendirme yapmanın güçlüğünden dolayıdır ki Mevlânâ'nın diğer dinlere yönelik yaklaşımına ilişkin *dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu* ya da farklı okumalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Son dönemde yaşamış en önemli Mesnevihanlardan biri olarak kabul edilen Şefik Can; Mevlânâ'nın hangi din ve mezhepten olursa olsun insanı sevdiğini ve dinlere saygı gösterdiğini ancak sevgi ve hoşgörüden farklı yanlış anlamlar çıkarılmaması gerektiğini söyleyerek Mevlânâ'nın tüm dinleri bir görmediğini, onun sadece dinlerin hakikatini bir gördüğünü ifade etmiştir. Mevlânâ'nın Mesnevi'nin birinci cildinde yer alan *"Ayrılıklar gidiştedir, yolun aslında değil."* ifadesini kendisine dayanak olarak göstermektedir. Şefik Can'ın yorumuna göre doğru yol ve hak din İslam'dır.¹⁷⁹

Şefik Can, diğer inançlara mensup insanların durumunun ne olduğu ve kurtuluş yönünden akıbetlerinin ne olacağı hususlarında ise; insanların inançları sebebiyle tenkid edilmemeleri ve kafirlikle suçlanmamaları gerektiğini, birbirine zıt görünen

¹⁷⁶ Bolat, s.51.

¹⁷⁷ Atay, Çoğulculuk, s.79.

¹⁷⁸ Atay, Çoğulculuk, s.80.

¹⁷⁹ Şefik Can, **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, Ötüken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2006, s.150.

hallerin altında da hikmetlerin bulunabileceğini, İslam dışındaki dinlerin hak din olmasa da Allah'ın takdiri sonucu varlık gösterdiklerini ifade eder. Şefik Can, Mevlânâ'nın, diğer insanların çaba ve Allah'a yakınlaşma çabalarını değerli gördüğünü, dışa değil öze bakmanın gerekli olduğunu düşündüğünü vurgular. Şefik Can'a göre insanları inançları ve gittikleri mabetlere göre Müslüman, Hristiyan, Musevi, Budist olarak ayırırız fakat hepsi de Allah tarafından yaratılmış Allah'ın kullarıdır ve Allah'a yönelirler. Bu düşüncesini Mevlânâ'nın *"Kafirlikten ve Müslümanlıktan da ötede bir ova vardır. O ovanın ortasında bizim aşkımız, sevdamız bulunmaktadır. Arif olan kişi, oraya varınca başını yere kor, secdeye varır, çünkü orada ne kafirlik vardır, ne de Müslümanlık."* cümleleri ile destekler.¹⁸⁰

Diğer farklı bir okumaya örnek olarak Cafer Sadık Yaran; Mevlânâ'nın yaklaşım olarak kapsayıcı eğilime sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Yaran, Mevlânâ'ya ait batılı kaynaklarda sık olarak kullanılan *"lambalar farklı ama ışık hep aynı"* ifadesine atıf yaparak, Mevlânâ'nın çoğulcu bir yaklaşıma sahip olduğuna yönelik değerlendirmelere karşılık, Mevlânâ'nın bu ifadesini, Mevlânâ'yı çoğulcu olarak değerlendiren yazarlar farklı anlasa da Mesnevi'deki bağlamı içindeki anlamına bakıldığında aslında bu ifadenin dinlerin özlerinin aynı olduğu düşüncesini anlatmak istediğini ifade eder. Ona göre Mevlânâ, insanların manaya-öze değil de surete-şekle bakmalarından dolayı dinler arasında farklılıklar hasıl olduğunu anlatmak ister. Yani dinlerin dış yüzleri, suretleri, ibadet tarzları, mabetleri ayrı olsa da hakikatleri özleri birdir. Bir kısmı Allah'ın takdir buyurduğu hidayet yolunda bir kısmı ise delalet yolundadır ve her iki yol da Allah'ın çizdiği yoldur. Yaran'a göre Mevlânâ diğer dinlere yönelik hoşgörü sahibidir fakat tüm dinleri eşit ve doğru yol üzere görmez. Diğer dinlerin doğru yönleri bulunsa da yanlış yollara sapmışlardır. Allah nezdinde hakk din İslam'dır ve insanın en doğrunun peşinde olması gerekmektedir. Mevlânâ'nın çoğulcu olarak yorumlanmasını sağlayan tüm malzemelerin, John Hick gibi onu tamamen çoğulcu olarak görmeye yetmeyeceğini düşünür. Yaran'a göre Mevlânâ çoğulcu anlayıştan öte kapsayıcı anlayışa daha yakındır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Şefik Can, "Mevlânâ'ya Göre Din İman Küfür", **V. Milli Mevlânâ Kongresi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992, ss.19-27.

¹⁸¹ Cafer Sadık Yaran, "İbn Arabi, Mevlana ve Yunus Emre'ye Göre "Öteki"nin Durumu" **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu**, (Ed. Cafer Sadık Yaran), Kaknüs Yayınları, 1.Baskı, 2001, ss.307-350.

Hüseyin Yılmaz'a göre Mevlânâ'nın bazı ifadeleri incelendiğinde diğer dinlerin hakikat değerlerini kabul ettiğine dair izlenimler edinilmektedir.¹⁸²

Bununla yanı sıra John Hick gibi batılı bazı düşünürler dışında bizde de Mevlânâ'nın çoğulcu bir anlayışa sahip olduğunu düşünen okumalar olmuştur. Bu okumalardan biri Mahmut Aydın'a aittir. Aydın; Can ve Yaran gibi Mevlânâ'nın eserlerinde bulunan "*Fil Hikayesi, Musa ve Çoban, Dört Yabancı ve Üzümlük Hikayeleri*" ve benzer öğeleri kullanarak ve bunları Kur'ani dayanaklara da bağlayarak Mevlânâ'nın çoğulcu bir yaklaşıma sahip olduğuna kanaat getirmiştir. Tanrı'nın kavranılmazlığından yola çıkarak aslında her ibadet edilenin Tanrı olduğunu, herkesin Tanrı'yı kendi kültür ve birikiminden hareket ederek algıladığını iddia ederek dinlerdeki farklılığın görünüşte olduğunu ve aslında tüm dinlerin eşit ve hepsinin insanı Tanrı'ya yaklaştırdığını, diaolog eksikliğinin de ayrılıklara sebebiyet verdiğini düşündüğünden Mevlânâ'nın çoğulcu olduğunu ifade eder. Aydın'ın okuması da Mevlânâ'nın ne kadar farklı yorumlanabileceğini göstermesi açısından iyi bir örnektir.¹⁸³

Mevlânâ'nın eserlerini Fransızcaya çeviren ve Mevlânâ uzmanı olarak tanınan Meyerovitch bu konuda Mevlânâ ile ilgili :

Mevlânâ daima en geniş toleransın havarisi olmuştur. Ona göre, önemli olan yegane şey, bir tek Allah için olan iman ve aşktır. O Allah her şeydir. Bu Allah bütün monoteist inançlardaki varlıktan başka bir şey değildir. Mevcut olan farklılıkların önemi yoktur. ... Hakikatte, kurumsal kurallar ve dini erkanla ilgili tavsiyeler, çoğu zaman, bu bir tek Tanrının yaratıkları arasında farklılık ve düşmanlık nedeni olmuştur. Muhtelif isimlerin "Yüce Realitesi" olarak Onun çağırılması, önemsizdir. Gerçek müminler, dini davranışları birbirilerine benzemese de aynı yol üzerindedir. demiştir.¹⁸⁴

Dünya üzerindeki inançların çeşitliliği, şekilsel farklılıkları söz konusu olsa da temelde, özsel açıdan tüm dinlerin aynı olduğunu savunan gelenekselci anlayışın savunucusu olarak İslam dünyasında en çok tanınan yazarlardan biri olan Seyyid Hüseyin Nasr, Mevlânâ'nın düşüncelerinin gelenekselci anlayışı yansıttığını ifade etmektedir. Mevlânâ'nın eserlerinden alıntılacağı bir çok ifadeye dayanarak, Mevlânâ'nın manevi olarak yaşadığı tecrübe ile dinlerin içsel birliğine inandığını ve

¹⁸² H.Yılmaz, s.226.

¹⁸³ Mahmut Aydın, " A Muslim Pluralist: Jalaluddin Rumi", Aktaran Rıfat Atay, "Dinsel Çoğulculuk Açısından Farklı Mevlânâ Okumaları: Bir Çözümleme Denemesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 16, 2006, s.80.

¹⁸⁴ H.Yılmaz, s.227.

bundan söz ettiğini savunur. Çünkü Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Mevlânâ'nın yaşadığı bu manevi tecrübe Mevlânâ'ya, bütün yolların kendisine ulaştığı ve birleştiği zirveyi ya da diğer bir deyişle merkezi keşfettirmiştir ve Nasr için bu tecrübe aslında esasen bu zirve ya da merkezi keşfetmek demektir. Mevlânâ'nın tecrübesinin dinlerin biçimsel farklılıklarını da göz ardı etmediği gibi aynı zamanda bu farklılıkları doğal gördüğünü savunur.¹⁸⁵

Genel olarak gelenekselci ekol düşünürleri de, Mevlânâ'nın diğer inançlara yaklaşım tarzını iki şekilde yorumlamıştır: Mevlânâ'nın İslam dışında kalan inançlara zahirde kafirlik, müminlik ve öteki vasıfları ayrı ayrı değerlendirme ve derecelere tabi tutarak bir anlamda kapsayıcı davrandığı diğer taraftan, batında ise Tanrı'nın hikmet ve takdirini dikkate alarak çoğulcu ve kucaklayıcı bir yaklaşım içinde olduğu yönünde düşüncelerini ortaya koymuşlardır.¹⁸⁶ Gelenekselci ekol düşünürlerine göre dinin batını boyutunu herkes görememektedir. Dinin batını düzeyini sınırlı sayıda entelektüel idrak edebilmektedir ve Mevlânâ da bu sınırlı entelektüellerden biri olarak görülmektedir.¹⁸⁷

Dini çoğulculuk görüşünün daha önce bahsettiğimiz önemli savunucularından olan John Hick dini çoğulculuk üzerine yazmış olduğu "İnançların Gökkuşağı" isimli kitabının Türkçe çevirisi için yazmış olduğu önsözde, kitabını yazarken; bazı meşhur Sufi düşünür ve şairlerin yazdıklarından büyük bir ilham aldığını belirtmiş ve kitabının temel parolasının ise 7/13. yy da yaşayan Mevlânâ Celâleddin er –Rumi'nin, *"Lambalar farklı fakat ışık aynı ışıktır. O öteden gelmektedir."* sözü olmuş olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸

Ayrıca dini çoğulculuk düşüncesinin en önemli savunucularından olan John Hick'in ve diğer çoğulcu düşünürlerin Mevlânâ ile ilgili kullandıkları örneklerden biri Mevlânâ'nın Mesnevi eserinde yer alan meşhur fil hikayesi olmuştur.¹⁸⁹

Cengiz Batuk; Mevlânâ'nın gayri müslümlere yaklaşımının dini çoğulculuk ve dışlayıcılık arasında bir yerde olduğunu, fakat bu yeri basit bir ifadeyle kapsayıcılık

¹⁸⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, **Tasavvufi Makaleler**, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul: 2002, s. 164.

¹⁸⁶ H.Yılmaz, 228.

¹⁸⁷ H.Yılmaz, s.229.

¹⁸⁸ John Hick, **İnançların Gökkuşağı**, çev.Mahmut Aydın , Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.13.

¹⁸⁹ Batuk, Çoğulculuk, s.49.

olarak tanımlamadığını belirtir.¹⁹⁰ Ben ve öteki düalizmi çerçevesinden bakıldığında Mevlânâ'nın dışlayıcı hatta bazı ifadelerinden kapsayıcılığa yakın bir duruş sergilediğinin düşünülebileceğini ifade eder.¹⁹¹

B. Fûrûzanfer'in Mevlânâ ile ilgili söyledikleri şu şekildedir :

... hayatında bütün milletlerle, mezheplerle anlaşması, barış esası hakim oldu. Herkese karşı bir türlü muamalesi vardı. Müslümana, Yahudiye, ateşe tapana bir gözle bakıyordu. Müridlerini de böyle olmaya davet ederdi. ... Tahkikle aşk neticesi hasıl olan bu birlik, barış esasları Mevlânâ'ya büyük bir tahammül, yumuşaklık bağışlamıştır ki hayatında gönül gözleri kapalı olan hasımları tarafından ona reva görülen dil uzatmalara, ileri geri söylemelere, uygunsuz lakırdılara hiç acı cevap vermez, mülayimlik, güzel huylarla onları doğru yola getirirdi.¹⁹²

Görüldüğü üzere yapılan Mevlânâ okumaları sonucunda araştırmacılar tarafından onun yaklaşımına yönelik birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde onun düşüncelerini yansıtan ve bu birbirinden farklı yorumları destekleyen bazı cümlelerine ulaşmak mümkündür. Genel olarak bütüncül açıdan eserlerine bakıldığında ise, Mevlânâ'nın farklı inanç ve anlayışlara dostane ve hoşgörülü bir tavır ile yaklaştığı söylenebilir.

2.4.1. Mevlânâ'nın Farklı Dinlere Ve Mensuplarına Bakışı

Konumuz itibariyle, Mevlânâ'nın diğer dinler ve bu dinlerin mensuplarına bakışı, onlara yönelik düşünce, değerlendirmeleri önem kazanmakta olup bu konu analiz edilecektir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde, onun İslam dini ve bu dinin tebliğcisi olan Hz. Muhammed'e yönelik bir çok övgü cümlesine ve bu dinin hakikate götüren hak din olduğuna dair ifadelerine rastlamaktayız. Mevlânâ'nın İslam inancından, eksiksiz-tam ve üstün oluşu açısından övgü ile bahsettiğine yönelik bazı ifadeleri şu şekildedir:

"Bilirim, bildiririm ki Allah'tan başka yoktur tapacak; birdir, yoktur ona ortak; bu sözdür söyleyeni azabından, kahrından kurtaracak. Bilirim, bildiririm ki Muhammed kuludur onun, elçisidir; onun şeriatıyla evvelki şeriatların hükümleri

¹⁹⁰ Batuk, Çoğulculuk, s.45.

¹⁹¹ Batuk, Çoğulculuk, s.56.

¹⁹² Fûrûzanfer, s. 174-175.

kalkmış-gitmiştir; peygamberliğiyle şeriat ıssı peygamberlerinin peygamberlikleri bitmiştir." ¹⁹³

"Bilirim, bildiririm ki Allah'tan başka yoktur tapacak, ortağı yoktur onun ve bilirim, bildiririm ki Muhammed, her varı, her varlığı dilediği gibi yaratan padişahlar padişahının elçisidir; güzel işleri yaptıran, hevâ ve hevese uymaktan, kötü işlerde bulunmaktan alıkoyan güzel ve yüce huyları bildirmek için gönderilmiştir. " ¹⁹⁴

*Ey Hakk aşığı, sakın kendine güvenme. Yetmiş iki milletin, yetmiş iki çeşit inancı, senin gönlünün derinliklerinde gizlenmiş, fırsat kollamaktadır.
Din yüzünden güçsüz düştüğün bir gün, İslam'a aykırı olan bu inançlardan biri, seni doğru yoldan çıkarırsa, eyvahlar olsun haline.
Gönlünde İslam'a aykırı ufak bir inanç bulunan kişinin kalbi, kıyamet gününün korkusundan yaprak gibi titrer.* ¹⁹⁵

"...Çeşitli milletlerin; ' Ya Rabbi !' diyerek bir Allah'a inanmaları için Hz. Ahmed (s.a.v.) dünyada kaç put kırdı. Hz. Ahmed (s.a.v.)'ın çalışıp çabalaması olmasaydı; ey mümin, sen de ataların gibi puta tapardın. Onun ümmetler üzerindeki hakkını bilesin diye şu başın puta secde etmekten kurtuldu." ¹⁹⁶

"... Umarım ki yaratıp olgunlaştıran yüce Tanrı, bu bahaneyle yabancıların gönüllerinde, bu gerçek dinin sevgisini, coşkunluğunu belirtir." ¹⁹⁷

Bu ifadelerinden yola çıktığımızda bahsettiğimiz üzere, Mevlânâ'nın İslam'ın hak din olduğuna yönelik bir düşünceye sahip olduğu ifade edilebilir. İslam'ın son din olduğunu ve diğer dinlerde var olan gerek bozulmaları gerek eksiklikleri tamamlayıcı nitelikte bir din olduğunu savunmaktadır. İslam'ın gönderilmesiyle diğer dinlerin hükmü ortadan kalkmış bulunmaktadır. İslam dinine yönelik bu düşüncelerine bakıldığında, Mevlânâ'nın İslam'ı öncelikli din olarak gördüğünü anlıyoruz. Ayrıca Mevlânâ'nın tüm dinleri tam ve eksiksiz ve eşit görmediğini de söyleyebiliriz.

İslam dışındaki dinler noktasında diğer dinlere yaklaşımı itibarıyla Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde ise; Daha önce de bahsettiğimiz üzere Mevlânâ'nın farklı ifadelerine rastlamak mümkündür. Bu ifadelerinden yola çıkarak çeşitli düşünürler tarafından Mevlânâ *dışlayıcı*, *kapsayıcı* ya da *çoğulcu* veyahut bunların dışında farklı bir biçimde değerlendirilebilmektedir. Biz de bu konu itibarıyla,

¹⁹³ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.59.

¹⁹⁴ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.28.

¹⁹⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.211.

¹⁹⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s.286.

¹⁹⁷ Mevlâna, **Mektubat**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Inkılap ve Aka Kitapevleri , İstanbul, 1963, (Mektubat), s.20.

Mevlânâ'nın eserlerinde bulunan kendi ifadelerinden hareket ederek bu konuda onun düşüncelerini değerlendirmeye çalışacağız.

İlk olarak; Mevlânâ'nın, insanların tabi olduğu inançlara bakmadan önce, tüm insanlara "insan" nazarıyla bakmakta olduğunu söyleyebiliriz. Mevlânâ'nın insanlara insan nazarıyla bakmasının yanı sıra insanların tek tip olmadıklarının ve bazı yönleri itibariyle çeşitliliklerinin da farkındalığı içinde olduğu ve bunu yaratıcının bir takdiri olarak yorumladığı söylenebilir.

*Önce şunu bil ki, elif'den yâ' ya kadar harflerin başka başka şekillerde oluşu gibi, bütün insanların da canları, huyları çeşit çeşittir. Bu çeşitli şekillerdeki harfler, düşünceyi ve sözü, dile getirmek için birleşirler. Çünkü harfler bir bakıma göre baştan ayağa dek birdir. Bir bakıma göre de, birbirlerine aykırıdırlar çeşitli yönlere çekilebilirler. Harfler, bir bakıma, birbirlerine zıt düşmezler. Bir bakıma da hepsi harf oldukları, harf adı ile anıldıkları için birleşme ve anlaşma halindedirler. Bir bakıma faydasızdırlar, ciddi değillerdir. Bir bakıma da faydalı ve ciddidirler.*¹⁹⁸

Mevlânâ'nın bu beyitlerle insanları harflere benzettiğini görmekteyiz. Harfler şekil ve ses bakımından birbirlerinden farklılık arz ederler. Tek başına çok anlamlı olmasalar ve birbirlerinden farklı olsalar da birleştiklerinde, anlam ifade ederler. Bu insanlar için de geçerlidir. İnsanlar da bir çok özelliği bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Fakat birlik halinde daha çok anlam taşırlar. İnsan çatısı altında aynı kaynaktan meydana gelmişlerdir. Aynı ilahi imzayı taşırlar. İnançlarının farklı oluşu bakımından, Mevlânâ Müslüman ile ateşe tapanı, Yahudi ile Hristiyan'ı "insan" olarak farklı bir konuma koymamaktadır.

İnsanların farklı inançlara sahip oluşu yönünden, farklı dini inançların ne şekilde değerlendirilmesi gerektiği noktasında ise; Mevlânâ diğer farklı inançlara nasıl bir nazar ile baktığımızın önemine işaret etmektedir. Mevlânâ için öncelikle onlara nasıl baktığımız ve yaklaştığımız önemlidir.

Etrafa solgun ışıklar saçan bu kandiller ile, içindeki yağı yakan fitil başkadır. Yani ayrı ayrı maddelerden yapılmıştır. Fakat ışığı, verdiği aydınlık birdir. Başka aydınlık değildir; ötelere gelen ışıktır. Yani Allah'ın ışığıdır, Allah'ın nurudur. Eğer içlerinde yağ yanan kandillere bakacak olursan, gerçeği anlayamaz, şaşırır kalırsın. Çünkü onların, aynı ışığı etrafa yaydıkları halde sayıları bir değildir, ikilik vardır. Fakat ayrı ayrı yanan kandillerden gelen aynı ışığa, aynı nura bakarsan, ikilikten de, sonu olmayan sayıdan da kurtulursun. Ey varlığın özü olan insan! Mümin ile ateşe tapanın, Yahudi'nin ayrılığı, aykırılığı hep bakış ve görüş yüzündendir. Manaya değil de şekle, surete

¹⁹⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 185.

*bakmaktan ileri gelmiştir. Yani, dinlerin dış yüzleri, suretleri, şekilleri, ibadet tarzları, mabedleri ayırdır ama, hakikatleri birdir. Bir kısmı Allah'ın takdir buyurduğu hidayet yolundadır, bir kısmı delalet yolundadır. Her iki yol da, Hakk'ın çizdiği yoldur.*¹⁹⁹

Şu halde, hakikatte herkesin aradığı, yöneldiği, sevdiği ancak Allah'tır! Fakat yollar çeşit çeşit; herkesin zevkine göre ayrı ayrı!

Fakat, insanlardan bazıları, yüzlerini kuyruğa çevirmiştir. Her ne kadar baş asıl ise de, onlar başı kaybetmişlerdir! Yani; başı, hakiki mabudu ve mana alemini terk etmişler; kuyruğa, dünya zevkine, süfli aleme yönelmişlerdir!

Baş bu sapıklar tarafından kaybedilmiştir! Bu sebeple kuyruk, onlara başlık etmekte, emirler vermektedir! Yani; Hakk'ı bulamayan, Hakk'ı kaybeden sapık kişiyi süfli, alçak dünya idare etmektedir.

*Hikmetinden sual olunmaz! Böylece; birisi bu yardımı, bu gücü baştan elde eder, öteki de kuyruktan; başkaları ise başı da kaybetmişler, kuyruğu da!*²⁰⁰

İnsanın yarısı mümin, yarısı ateşe tapandır. Yarısı hırslı, yarısı sabırlıdır.

Cenab-ı Hakk, Kur'an -ı Kerim'de : ' İcinizde kafir de var, mümin de var . ' diye buyurdu. ...

Kim insanın çirkin tarafını, kötülük tarafını görürse onu sevmez. İyilik tarafını görürse onu beğenir.

Yusuf (a.s.), kardeşlerinin gözüne çirkin hayvan gibi görünüyordu. Halbuki Hz. Yakub'un nazarında o bir huri gibi güzeldi.

*Kardeşleri onu çekemediler, kötü hayale kapıldılar da, onu çirkin gördüler. Bu göz; teferruatı, parça bucağı gören fani gözdür. Külliye (= bütün) gören, her şeyde bütünün sıfatını müşahade eden gönül gözü, mana gözü onlarda yoktur.*²⁰¹

Mevlânâ'nın bu ifadeleriyle, onun aslında tüm dinlerin kaynağının tek olduğunu, yani aynı yaratıcıdan ortaya çıktıklarını ifade etmek istediğini görmekteyiz.

Fakat bu dinlerin mensuplarının bazılarının Allah'ın takdir ettiği yönde hidayet yolundayken bazılarının ise zamanla ve bazı farklı etkilerle dinlerini tahrip etmesi, dinlerinin aslından sapmasıyla hidayet yolundan ayrıldığı ve bu itibarla da farklı bakış açılarının ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu inançların mensupları da temelde hakikat olan Allah'a yönelmekte olmalarına rağmen farklı bakış açıları ayrılıklara sebebiyet vermiştir. Ayrıca Mevlânâ'nın bu ayrılıkların sebebi olan farklı bakış açılarını ve dünya üzerinde bulunan bu farklı inançları yadırgamadığını " *Her iki yol da, Hakk'ın çizdiği yoldur.*" ifadesinden anlayabilmekteyiz. Dünya üzerindeki inanç çeşitliliğinin varlığını Allah'ın takdirine bağlamaktadır. Netice itibarıyla Mevlânâ'nın düşüncesiyle, bu durum yaratıcının bilgisi ve izni ile var olan ve onun iradesine bağlı bir durumdur. Mevlânâ Allah'ın takdirini göz önünde bulundurması dolayısıyla,

¹⁹⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, ss. 89-90.

²⁰⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.623.

²⁰¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 305.

farklılıkları yadırgamamış ve farklı inançların varlıklarını kabul ederek normal karşılamıştır. Aşağıdaki ifadeleri de bu düşünceyi destekler durumdadır.

... İnsanın hoşuna gitmeyen, insana acı gelen ilahi emir olmasaydı, güzel, çirkin, değersiz taş, kıymetli inci bulunmasaydı!

Nefis, şeytan, heva ve heves, zahmet ve meşakkat, didinmek, uğraşmak ve kavga olmasaydı!

... sultan kullarını ne adla, ne lakapla çağıracaktı?

Nasıl; 'Ey sabırlı, ey hilim sahibi!' diyecekti? Nasıl; 'Ey yiğit kişi, ey hakim!' diyecekti?

*Sabırlılar, doğrular, sadıklar, fakirleri doyuranlar; yol kesenler, ahlaksızlar olmadıkça, lanetlenmiş şeytan bulunmadıkça, nasıl anlaşılır? Nasıl belli olurdu?*²⁰²

*" ... Çeşitli görüşler ve inanışlar yüzünden gerçek iman ve ilahi aşk hazinesinin değeri artmıştır. ..."*²⁰³

Bu anlamda dini inançların dünya üzerindeki çeşitliliği noktasında, Mevlânâ'nın sosyal hayat içerisinde çoğulcu bir anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Onun konuya ilişkin diğer bazı ifadeleri şu şekildedir:

*" Mümin olsun, Hristiyan olsun, Yahudi olsun, Ateşe tapan olsun, Zerdüşt mezhebinde bulunsun, herkes Cenab-ı Hakk'a yönelir ona dua eder."*²⁰⁴

*Hristiyan gider, papaza bir yıllık suçlarını, günahlarını, yaptığı zinaları, kalbinden geçirdiği kötülükleri sayıp döker. Papaz, o günahkar Hristiyan'ın günahlarını bağışlayınca, onun affını Allah'ın affı bilir. Halbuki o papazın ne suçtan haberi var, ne adaletten ne de affetmekten. Fakat aşk ve iman pek kudretli sihirbazdır. Sevmek ve inanmak güzel şeydir. ... Artık Hristiyan, arada papazı görmez olur. Halbuki, Hristiyan, papazın perdesinin ardından Allah'ın lütfuna, ihsanına sığınıyor, affedilmesini niyaz ediyor. Bir taştan bir kaynak çıkıp aksa, taş o akarsuyun içinde gizli kalır.*²⁰⁵

Hakikatte çeşitli mabetlerde, çeşitli dillerle övülen, birden fazla değildir. Dünyada mevcut bütün mezheplerde övülen, hep Allah'tır. Bütün mezhepler bütün dinler bu hususta birdir.

Bil ki her övüş, her medh u sena, Hakk'ın nuruna ve onun lütfunun kemaline aittir. Suretlere, şahıslara yapılan medh u sena eğretidir.

*Övgüye layık olmayanı kim övebilir? Fakat Allah'ı değil de, Allah'ın yarattıklarını övenler yollarını şaşırmışlardır. Bir duvarın üzerine bir nur düşer. O nur duvarın değildir. Duvar o nuru aksettiren bir ayna gibidir. Güzellerde görülen güzellik de onların değildir. Muvakkat bir zaman için onlara lütfedilmiş olan ilahi güzelliştir.*²⁰⁶

²⁰² Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s. 439.

²⁰³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s. 260.

²⁰⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s. 510.

²⁰⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s. 264.

²⁰⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 186.

"Cihanda, gökyüzüne kadar basamak basamak uzanan gizli merdivenler vardır! Her gurubun, her topluluğun ayrı bir merdiveni vardır; her gidişin, her yürüyüşün başka bir göğü bulunmaktadır! Her biri (her bir merdivenden çıkan) öbürünün (öbür merdivenlerden çıkanların) halinden habersizdir; çünkü başı ve sonu olmayan pek geniş bir mülk var! " ²⁰⁷

Mevlânâ ateşe tapan, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık gibi inançların isimlerini de anıp örnek göstererek öncelikle bu dinlerin varlığını doğal gördüğünü ve hakikati arayanlar için farklı yollar olabileceğini, her gurubun, topluluğun da farklı yolları olduğunu, insanların bu yolları kullanarak hakka ulaşmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bu yollar aracılığı ile aslında övülen yine Allah'tır. Mevlânâ'nın verdiği örneklerden, insanların inançlarını yaşarken içinde bulunduğu samimiyet derecelerini ve niyetlerini önemsedini anlamaktayız. Bir Hristiyan'ın papazın karşısında aslında Allah'a sığınmak istediğini, diğer inançlara mensup insanların da inançlarını yaşarken aslında yaratıcılarına yönelme niyetinde olduklarını ifade etmek istemektedir. Fakat kiminin hakikat yolundayken asıl olan hakikat yolundan saptığını başka şeylere yöneldiğini kiminin yolu tamamen kaybettiğini de ifade etmekten geri durmamaktadır. Mevlânâ'ya göre, sorun teşkil eden yaratıcının değil de yaratılanın medh edilmesidir çünkü bu medh, ona göre küfür ve isyan olur. Mevlânâ'ya göre, bunu yapan kişi yolunu şaşırmıştır. Bu yüzden bir kısım halk yanlış yola saparak, gerçek güzeli bırakarak hayalin peşinden koşmaktadır. Fani olana gönül vererek Hak'tan hakikatten uzaklara düşmektedir. Ona göre yüzünü hakikate çevirip yaratana değil de yaratılana yönelerek karanlıkta kalanlar, Hakk'ı inkar edenler, hakikatten uzağa düşmüş, isyan ve küfür içinde olmuş olur. Gerçeğin değil hayalin peşinde koşmuş olur. Mevlânâ ayrıca zaman zaman eserlerinde, ümitsizliğe düşmeyin *"hayale karşı olan meylin, temiz kalmış aşkın sana kanat olursa, o kanatla uçar, hakikate yükselirsin"* diyerek hayale boyun eğmeyin, hakikati arayın tavsiyesinde bulunur. ²⁰⁸

Şefik Can da bu beyitleri, hangi dinde, hangi mezhepte olursa olsun insanların, bilerek veya bilmeyerek Hakk'ı aradığı şeklinde yorumlar. ²⁰⁹

Mevlânâ'nın bir hikayesinde; ortak bir miktar paraları olan dört kişi ihtiyaçları olan bir şey almak üzereyken biri bu parayı "engür" e verelim der, Arap olan kişi

²⁰⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 5, ss. 214, 215.

²⁰⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.187.

²⁰⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.623.

"İneb" alalım der, Türk olan diğeri karşı çıkarak ben "Üzüm " isterim der, Rum olan dördüncü kişi ise bunların hiçbirini istemeyerek "İstafıl" alalım der ve bu dört kişi birbirleriyle çekişerek dövüşmeye başlarlar çünkü bu adların anlamlarından haberleri yoktur ve aslında aynı şeyden bahsettiklerinin ve aynı şeyi istediklerinin farkında değillerdir. Mevlânâ, bu dört kişinin bilgisizlikle dolu oldukları için bu şekilde davrandıklarını, o ortamda çeşitli dil bilen, sır sahibi üstün biri olması durumunda bu dört kişiyi uzlaştıracaklarını, barıştıracaklarını, ve onlara bu paranızla hepinizin isteğini alabilirim, hiçbir art düşünceye kapılmadan, hile yoluna sapmadan gönlünüzü bana verirsiniz, bu paranız istediğiniz her şeyi yapar, ve uzlaşırsınız diyeceğini fakat yazık ki; Türk, Rum ve Arab'ın kavgasından engür ve ineb şüphesinin çözülemediğini ifade eder.²¹⁰

Bu hikayeyi incelediğimizde de konumuza oldukça uygun bir hikaye olan bu hikayede, Mevlânâ'nın anlayışı ile ilgili benzer şeyleri söylemek mümkündür. Aslında aynı şeyi isteyen insanların varlığı ve aynı şeyi istemelerine rağmen bu insanların birbirlerini anlamak istememelerinden ötürü ortaya çıkan ayrılıklar ve çatışmalar anlatılmak istenmiştir. Mevlânâ'nın sır sahibi ve gerçeğin arka yüzünü de görebilen kişi olarak bu çatışma ve ayrılıkları manasız bulduğunu anlamaktayız. Mevlânâ'nın ayrıntılara boğulmadan niyet ve sonuç odaklı meseleye yaklaştığı da söylenebilir.

Mevlânâ, "*Taassup Yüzünden Hristiyanları Öldüren Yahudi Padişahın Hikayesi*" nde;²¹¹ Hz. İsa ve Hristiyan düşmanı bir Yahudi hükümdar ve bu hükümdarın Hristiyanları parçalamak için Hristiyanların aralarına sızan ve onları karışıklığa, fitneye sokan vezirinden bahseder. Hikayenin sonunda Yahudi vezir türlü türlü oyunlarla Hristiyanlar arasında karmaşa ve farklı inançsal çatışmalar oluşmasına sebep olmayı başarır. Mevlânâ bu hikayesinde vezir için; "*O vezir İsa'daki vahdeti, renk birliğini idrak edememişti. Ve İsa'nın mana köyündeki huydan da, bir huy edinememişti.*" der.

Hz. İsa'nın gençliğinde boyacılık ile uğraştığı, boyanmak üzere getirilen elbise ve kumaşları aynı küp içine atarak kumaş sahibinin istediği renkte çıkarabildiği ve bu durumun Hz. İsa'nın bir mucizesi olarak görüldüğü rivayet edilir. Mutasavvıflar bu durumu çoklukta teklik ve Allah'ın boyası olarak yorumlamıştır. Mevlânâ bu sebeple

²¹⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 531.

²¹¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, ss.33-43.

Hız. İsa'daki renk birliğı ifadesini kullanmıştır.²¹² Mevlânâ'nın bu hikayesi incelendiğinde; Mevlânâ'nın bütün peygamberleri tevhidin habercisi ve davetçisi olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Onların getirdikleri mesaj aynı kaynaktanır. Tüm peygamberlerin tek kaynaktan yani Tanrı tarafından insanların kurtuluşu ve doğru yola yönelmeleri için gönderildiğini dolayısıyla onların aralarında ve getirdikleri dinlerin kaynağında herhangi bir farklılık bulunmadığını, insanların inanç uğruna birbirlerine karşı ayrılıkçı, olumsuz davranışlar içinde olmasının anlamsızlığını vurgulamıştır.

Bir yere görünüşte, şekil ve suret bakımından, her biri öbüründen ayrı on tane mum getirirler.

Sen, yüzünü mumların aydınlattığı yere çevirirsen, bu on mumun her birinin nurunu, öbürünün nurundan ayırt etmek imkansızdır.

Eğer sen, yüz tane elma, yüz tane de ayvayı sayarak bir yere toplar, sonra bunların hepsini sıkarsan, sularını çıkarırsan yüz sayısı kalmaz, hepsi de bir olur.

Manalarda bölün, sayı yoktur. Manalarda, ayırt ediş, tek tek sayış olamaz.

Dostun, dostlarla buluşması hoştur. Sen de manayı yakala, eteğinden tut, suret, görünüş inatçıdır, serkeştir.

İnatçı sureti, görünüşü eziyetle, riyazetle erit ki onun altında gizlenmiş bulunan Vahdet Hazinesi'ni görebilesin.

Sen o inatçı sureti eritemez isen, kulu, kölesi olduğum Allah, inayeti ile, merhameti ile onu eritir. ...

Biz bütün kainata, tek bir cevher halinde yayılmıştık, orada hepimiz de başsızdık, ayaksızdık.

Bu alemde görülen bölünmeler, tefrikalar, imtiyazlar o alemde yoktu. Biz o alemde Ehaddiyet Mertebesinde, güneş gibi her tarafa nur saçan bir cevher idik. Su gibi berrak ve saf bir halde bulunuyorduk.

O güzel ve latif nur surete gelince, şekle bürününce, kal' burçlarının gölgeleri gibi sayılar meydana geldi.

Burcları mancınıklarla yıkın da, birbirinden bölünenlerin, ayrılanların arasındaki fark kalksın.

Ben, bu sırrı etrafıca açıklamayı, anlatmayı çok isterdim ama, zayıf akıllı birisinin ayağının kaymasından, inkara düşmesinden korkarım. ...²¹³

*"Her peygamberin, her velinin ayrı bir mesleğı, ayrı bir meşrebi vardır. Ayrı bir yolu, yordamı vardır. Fakat hepsi de kendilerine gönül verenleri Hakk'a götürdükleri için, hepsi de bir yolda, hepsi de Hakk yolundadır."*²¹⁴

*"Halkın ayrılığa, aykırılığa düşmesi ad yüzündendir, manaya ulaşan rahat eder."*²¹⁵

Yukarıdaki ifadelerine baktığımızda, Mevlânâ'nın bu ifadeleriyle; öncelikle peygamberleri ve getirdikleri inançları yukarıdaki ifadeleriyle benzer biçimde aynı

²¹² Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.43.

²¹³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, ss.46, 47.

²¹⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 198.

²¹⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 531.

ışığı yansıtan mumlara benzetmiş olduğunu ve onların arasında fark gözetmemek gerekliliğini belirttiğini görüyoruz. Sonrasında mananın varlığının yanında suretlerin bir şey ifade etmediği ve suretlerin baz alınarak yaşanan bölünmelerin, ayrılıkların, düşmanlıkların anlamsız olduğu ifade edilmiştir. Suretin eteğinden tutulmasının yerine mananın yakalanarak muhafaza edilmesi gerekliliğine vurgu vardır. Mevlânâ suret ve mana arasında kabuk ve öz benzetmesi yapar. Asıl olan manayı, özü yakalayabilmektir. Mana ve suret ayrımını ele alarak surette takılıp kalarak manayı ihmal etmemeyi tavsiye etmektedir. Ona göre doğru istikamette olanlar manayı bulabilen gönüllerdir.

*"Bize göre her şeyin adı, görünüşüne uygundur. Nasıl görünüyorsa, biz ona öyle deriz. Fakat Allah'a göre adlar, onun iç yüzüne, sırrına, hakikatine tabidir."*²¹⁶

*"Biz de, bütün dünya halkının, bütün insanların içyüzlerini, gönüllerini görürüz de dışyüzlerine bakmayız bile!"*²¹⁷

Ayrıca Mevlânâ Tanrı'nın sırlarının çok derin olması sebebiyle ifadelerinin yanlış ve eksik anlaşılmasından çekindiğini söyleyerek bizleri bu hassas konularda derin düşünmeye sevk etmeyi tercih etmiştir. Ona göre halkın anlayış sahası dardır ve halkın ilahi bazı sırları kavrayacak, içlerine sindirecek durumları bulunmamaktadır bu sebeple ifadelerini çoğaltarak bu ifadelerden dolayı yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermek istememektedir. Çünkü ona göre bazen ifadeler hakikati anlatmak noktasında yetersiz kalabilmektedir.

Mevlânâ'da olduğu gibi sufilerin hakikatin bir form içerisinde tam olarak ifade edilemeyeceğini benimsemeleri, sufileri doğal olarak Hakk'ın tam manasıyla bilinemezliği neticesine götürmektedir. Diğer bir anlatımla sufilerin, konuşmaktan çok susmayı tercihleri, onların marifette, ulaşabildikleri son mertebede hiç bir şey bilmedikleri veya bildiklerinin de eksik ve hatalı olduğunu anlamış olmaları sebebiyledir.²¹⁸

Amstrong, Mevlânâ için Tanrı'nın öznel bir deneyim olduğunu ifade ederek bu düşüncesini desteklemek amacıyla Mevlânâ'nın başka insanların inançlarına ve Tanrı'yı algılayış biçimlerine saygıyı yansıtan hikayesi, Hz. Musa ve çoban arasında

²¹⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 87.

²¹⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:4, s. 529.

²¹⁸ Bolat, s.55.

geçen hikayeyi örnek gösterir.²¹⁹ Hz. Musa ve bir çoban arasında geçen hikayesi de konumuz açısından önemlidir:

Musa (a.s.) yolda bir çoban gördü. Çoban; Ey Allah! Ey Allah! diye sesleniyordu. ' Sen nerdesin ? Sana kul, kurban olayım; Senin çarığımı dikeyim, saçlarını tarayayım. Elbiseni yıkayayım, bitlerini kırayım, ey büyükler büyüğü! Sana süt getireyim. Ellerini öpeyim, ayaklarını ovayım, uyku zamanı gelince, yatacağın yeri silip süpüreyim. Bütün gecelerim sana kurban olsun, seni andığım, hey hey diye feryad ettiğim Rabbim!'

O çoban bu çeşit boş sözler söyleyip durmada idi. Hz. Musa; ' Sen kiminle konuşuyorsun, bu sözleri kime söylüyorsun?' diye sordu.

Çoban; ' Bizi yaratanla, bu yeri göğü halk edenle. ' diye cevap verince, Hz. Musa dedi ki: 'Hey! Kendine gel; aklını mı kaybettin? Sen Müslüman olmadan kafir olmuşsun. Bu ne saçma söz, bu ne küfür, bu ne ağza alınmayacak laf, bunları söylememek için ağzına pamuk tıka. Küfrünün pis kokusu dünyayı korkuttu. Senin küfrün din kumaşını yıprattı. Çarık ve dolak senin ve senin gibilere layık; bir güneşe bunlar layık olur mu? Böyle sözlere ağzını kapamazsan bir ateş gelir, halkı yakar yandırır. Bu sözleri kime söylüyorsun? Amcana mı ? Dayına mı ? Beden sahibi olmak, bir şeye ihtiyacı bulunmak, celal sahibi Allah'ın sıfatları arasında mı ?'

Çoban ; ' Ey Musa!' dedi. 'Sen bu sözlerinle, bu azarlarınla benim ağzımı diktin, bağladın. Pişmanlıktan beni perişan hale getirdin. Canımı yaktın.'

Çoban elbisesini yırttı. Yana yakıla bir ah çekti. Sonra çöllerin yolunu tuttu.

'Bizim kulumuzu bizden ayırdın.' diye Hz. Musa'ya vahiy geldi. 'Sen kullarımı bana yaklaştırmak, benimle buluşturmak için mi geldin? Yoksa ayırmak için mi? Gücen yettikçe ayrılık yoluna ayak basma. Benim için en hoşlanılmayan şey boşamaktır. Ben herkese bir huy, bir siret; herkese bir çeşit ta'bir, bir çeşit ıstılah verdim. Onun hoşuna giden övüş, meth ü sena senin için çekeştirme olur. O söz ona bal gibi tatlı gelir, sana ise zehir olur. Biz ise tamamıyla temizlikten de, pislikten de münezzeh; ağır canlılıktan da, çeviklikten de beriyiz. Ben kullarıma ibadet ediniz diye emrettim; bu bir kar, bir fayda elde edeyim diye değildir. Kullara ihsanlarda, iyiliklerde bulunayım diyedir. Allah'ı herkes kendi dili ile teşbih eder. Allah da herkesin dilini anlar. Hindliler Hindce kelimelerle, Sindliler de Sindce kelimelerle övgüde bulunurlar. Ben kullarımın beni teşbih etmelerinden arınmam, pak olmam.

Onların beni tesbih ve takdis etmelerinden yine kendileri arınır, pak olur ve dilleri manen inci saçır. Biz dile söze bakmayız; gönle ve hale bakarız. İsterse söz içli olmasın, güzel olmasın. O, gönülden bize bağlı ise, gönülle bize yaklaşmışsa, biz ona bakarız. Çünkü gönül cevherdir. Söz ise a'raz. A'raz eğretidir. Esas maksat cevherdir. ...

Aşk dini, bütün dinlerden ayrıdır. Aşıkların şeri'ati de, mezhebi de Allah'tır.'

Ondan sonra Cenab-ı Hakk Hz. Musa'nın gönlüne, gizlice söze sığmayacak , dile gelmeyecek sırlar söyledi. ...

Sonunda Hz. Musa çobanı buldu. Ona dedi ki: 'Müjdemo ver. Senin için Allah tarafından kulluk izni geldi. Sana ibadet müsaadesi verildi. Allah'a ibadette hiçbir edep ve tertip arama, daralmış gönlüne ne gelirse çekinmeden söyle. Senin küfrün dindir. Dinin de can nurudur. Sen eminliğe ermişsin. Bütün dünya da

²¹⁹ Karen Amstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, çev.Oktay Özel ve diğerleri, Ayraç Yayınevi, 1.Baskı, Ankara, 1998, s.308.

*senin yüzünden emanda. Ey Allah bildiğini yapar ayeti bağışlanmış kişi! Hiçbir şeye aldırmadan, korkusuzca yürü. Ağzına geleni çekinmeden söyle.*²²⁰

Bu öyküden anladığımız kadarıyla Mevlânâ, insanların anlayış derecelerine göre hareket etmeyi, hoşgörüyü elden bırakmamayı, farklılıklara tahammül göstermeyi, ayrıca, ibadetlerde ihlas ve samimiyetin büyük rol oynadığını vurgulamıştır.²²¹

Mevlânâ'ya göre Allah'ın kimin ibadetini kabul edeceği Allah'ın bileceği bir durumdur. Usulüyle övenin ibadeti uygun bir dille yapılmış olsa da, yaratıcı nazarıyla belki de bu çobanın samimiyetle yapılan övgülerinden daha iyi görülmeyecektir. Mevlânâ inançlara bu açıdan bakmakta ve bu sebeplerle yapılan ayrımlara, ötekileştirmelere karşı çıkmaktadır.

İnsanlar görüneni gördüğü gibi adlandırmaya meyilli olsa da, yaratıcı, suretler üzerinden değil mana üzerinden isimlendirme yapar her şeyi hakikat ve asıl yönüyle adlandırır ve değerlendirir. Ayrıca bu hikayede bir ifadeyi değerlendirirken sadece literal anlamının değerlendirilmesinin yanlışlığı da vurgulanmaktadır. Hz. Musa sözün literal anlamına bakarak çobana/aşığa tepki gösterir. Oysa Mevlânâ'ya göre sözün söylendiği bağlamı ve arka planındaki batını anlamının göz önünde bulundurulması gerekmektedir.²²² Mevlânâ bu hikayesinde anlayışının; insani merkeze koyarak, dinî ve ruhi tecrübeyi dinî otoritelerin şekilciliğinin üzerinde tutmak olduğunu ortaya koymuştur.²²³

Benzer bir hikayeyi de Mevlânâ; Hz. Muhammed ve sahabeler arasında geçen bir olaydan aktarır: Peygamber Efendimizin dostu olan Bilal ezan okurken Habeşli olduğu için "Hayye" kelimesini "Heyye" şeklinde söyleyerek bir Arap gibi telaffuz edemiyordu. Bunun üzerine Peygambere İslam binası yeni kurulurken söyleyişin bu şekilde olmasının doğru olmayacağını söyleyerek ondan daha düzgün bir biçimde ezanı okuyabilecek bir müezzin bulmasını istemişlerdir. Bu isteğe öfkelenen peygamber: *"Ey münasebetsizler! Allah'ın yanında Bilal'in 'he'si yüzlerce ' hayye 'den ve böyle dedikodudan daha iyidir. ... Eğer sen iyi dua etmesini bilmiyorsan, eğer senin duada tesirli nefesin yoksa, git de özü sözü doğru kardeşlerden dua iste!"*²²⁴

²²⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, ss. 396-399.

²²¹ Altıntaş, s.24.

²²² Batuk, Çoğulculuk, s.53.

²²³ Çelik, s.26.

²²⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 24.

Bu ifadelerde Mevlânâ, şekilsel hataların ya da zahirdeki hatalı vasıflandırmaların Allah için bir önem arz etmediğini, Allah'ın kişileri samimiyetlerine göre değerlendirdiğini vurgular.²²⁵

Mevlânâ'nın diğer oldukça önemli olan Fil hikayesinde; Hintlilerin halka göstermek için bir fil getirdiği, karanlık bir odada bulunan bu fili görmek için toplanan halkın, o karanlık ortamda fili görme imkanı olmadığı için ona dokunarak onun nasıl bir hayvan olduğunu tanımaya çalıştığı anlatılır. Filin hortumuna dokunan fili bir oluğa, kulağına dokunan bir yelpazeye, ayağına dokunan bir direğe, sırtına dokunan bir tahta benzetmiştir.

"Böylece herkes filin bir yerine dokundu; neresine dokundu ise, onu nasıl sandı ise, fili ona göre anlatmaya çalıştı.

*Onların sözleri; dokunuşları, sanışları yüzünden birbirine aykırı düştü. Birisi ona 'dal' dedi, öbürü 'elif' adını taktı."*²²⁶

Mevlânâ hikayenin sonunda der ki: *"Eğer onların her birinin elinde bir mum, yani hidayet nuru bulunsa idi, sözlerindeki ayrılık, aykırılık olmazdı.*

*Duygu gözü, elin avucuna benzer. İnsanın avucu, filin her tarafını birden kavrayabilir mi?"*²²⁷

Bu hikayede Mevlânâ her inancın hakikatin bir yönünü yansıtabileceğini bu sebeple suretlerin hiçbirinin dışlanmaması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu inançların hepsinin şeklin ve suretin ötesinde mutlak varlığa hakikate ulaşmaya çalışmakta olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.²²⁸

Farklı algılayışlar sebebiyle insanların ayrıışmış olmasının yanı sıra, hakikat bir olsa da hakikatin sınırlı bir varlık olan insan tarafından layıkıyla kavranamadığını ifade eder.

Bu hikayenin devamındaki ifadelerinden birinde Mevlânâ insanoğlunun körlük içerisinde olduğunu söyleyerek *"denizi gören göz başka, köpüğü gören göz başka... fakat şaşılacak şey ki sen köpüğü görüyorsun ama denizi göremiyorsun"* diyerek insanın algısının başka şeylere yöneldiğini ifade eder. İnsanoğlu hakikati kavrayacak yeteneğe sahip olmasına rağmen Hak yerine dünyevi başka şeylere yönelebilmektedir.

²²⁵ Batuk, Çoğulculuk, s.54.

²²⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.90.

²²⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.91.

²²⁸ Bolat, s.65.

İnsanoğlu denizi göreceğine üzerindeki dünyevi bir takım uğraşlara benzettiği köpüğe bakmaktadır ona göre.²²⁹

Netice itibari ile; Mevlânâ için yaratıcıya iman etmenin önemli olduğunu onun bütün bu ifadelerinden net bir biçimde anlamış oluyoruz. Ona göre yaratıcıya inanç ve ona samimiyetle yönelmek büyük önem taşır. Fakat diğer taraftan, Mevlânâ Allah'tan uzaklaşmayı ve inkar etmeyi, nimetlerine yüz çevirmeyi olumlu karşılamaz. Mevlânâ'nın ifadelerinde genel olarak diğer inanç müntesiplerine yönelik olumsuz bir ifadeye rastlanılmasa da yaratıcıyı inkar edenleri sıkça anışına ve onlara yönelik olumsuz ifadelerine rastlamaktayız.

Mevlânâ Araf suresinin 57-58. ayetlerine işaret ederek :

*"İmanlı kişi feyizli, ekime müsaid, tertemiz bir tarlaya benzer. İmansız kişi ise çorak, hiç bir şey bitirmeyen kötü bir arazidir. İmanlı, melek gibi ma'sumdur. İmansız ise şeytan ve canavar misalidir."*²³⁰

Rahman suresinin 19-20. ayetlerine işaret ederek:

"Dünyada acı ve tatlı denizler bulunmaktadır. Aralarında bir berzah vardır, onların karışmalarına engel olmaktadır.

*Şunu iyi bil ki, bu iki deniz de bir asıldan, bir kaynaktan meydana gelir. Seni ikisinden de vazgeç. Onların kaynağına git..."*²³¹ ifadelerini kullanır.

Ayrıca diğer bazı ifadelerinde :

*"Çünkü insanların çoğu, his musluklarını kapamadıkları için, beden testileri acı ve tuzlu olan günah suları ile dolmuştur da hastalanmışlar, yarı kör olmuşlar, gerçeği görememişlerdir."*²³²

*"İnanan kişi, işlerini Allah emretti diye yapar. İnanmayan ise, mücadele ve gösteriş olsun diye yapar. Böyle inatçı kişilerin başlarına toprak saç."*²³³

Şu, ten içinde bulunan ruh, manadan, aşktan habersiz ise, o, kın içindeki tahta kılıç gibidir.

... Ey surete, şekle tapan kişi, ne zamana kadar, surete tapıp duracaksın? Senin manasız canın, suretten kurtulamadı gitti.

Eğer insan, şekli ile sureti ile insan olsaydı; Hz. Ahmed (s.a.v) Efendimiz ile Ebu Cehil bir olurdu, aralarında fark olmazdı.

Duvara yapılan adam resmi de, adama benzer. Dikkatle bakarsan görürsün ki onun hiçbir eksiği yoktur.

²²⁹ Batuk, Çoğulculuk, ss. 49-50.

²³⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.30.

²³¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.31.

²³² Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 173.

²³³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.31.

O parlak resimde can yoktur. Sen git de, az bulunur inciye ara. ²³⁴ demektedir.

Mevlânâ'nın insanlara bakışında, insanlar arasında ayırım yapmadığı ve insanlara karşı üstünlük iddiasında olmadığı anlaşılmaktadır. İnsanların inançları noktasında ise onların inançlarını seçmesi noktasında kendi irade ve seçimleri kadar Allah'ın takdiri ve sosyal çevrelerinin de bir o kadar etkili olduğunu göz önünde bulundurmaktadır. Bu sebeple farklı inançlar için keskin sözler sarf etmemekte ve bu inançları kınamamaktadır. Bu anlayış sonucu diğer inançlara karşı taassuba yer vermeyen bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.²³⁵

Mevlânâ bir taraftan dinlerin amaçlarının birliğine vurgu yaparken, diğer taraftan İslam'ın üstünlüğünü ifade ederek Müslümanlar için bu dinin gereklerinin yerine getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Başka inançlara yönelik hoşgörüsünün yanında İslam dini mensuplarına inançlarının gerekliliklerini yerine getirmesinin zorunlu olduğunu ifadelerinde belirtmiştir. Mevlânâ'nın İslam'ın üstünlüğünü kabul etmesi aynı zamanda diğer inançlara İslam'a yönelmeleri yönünde tavsiye niteliğinde olmuştur. Ayrıca onun bir Müslüman olduğu halde diğer inançları kucaklamış olması ve bu inançlarla ilgili hoşgörülü mesajlar verebilmiş olması bu yönüyle dikkate değerdir. Bir taraftan çoğulculuğu çağrıştıran bir dille dinlerin gayelerinin birliğini ifade edişi, diğer taraftan da kapsayıcılığı çağrıştıran bir dille dinlerin yolları arasındaki farklılıkları küçümseyen Mevlânâ'nın görüşleri arasında bir çelişki yoktur. Bu durum onun vahdet fikri ve zahir batın ayırımından ortaya çıkmaktadır. Sosyal hayatta sınırsız bir hoşgörü ve sevgi ve birlik, moral sahada ise insanların tabi olmaları gereken tam bir yolun varlığını telkin etmekte ve benimsemektedir. Netice itibarıyla Mevlânâ, farklı inançları farklı derecelerde ele alarak ve her inancın hakikat tecellisi taşıdığı anlayışından hareket etmekte diğer inançları dışlamayan sosyal hayatta nisbeten çoğulcu, bunu yaparken yeri geldiğinde İslam dışındaki dinlerin eksikliklerini dile getirerek ve asla kendi inancından taviz vermeyerek de diğer inançlara yaklaşımında nisbeten kapsayıcı bir yaklaşıma sahiptir.²³⁶ Mevlânâ'nın, *"bir ayağım sınıksız İslam prensipleri üzerinde, diğer*

²³⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, ss.61-62.

²³⁵ Bolat, s.70.

²³⁶ Bolat, ss.68-70.

ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum." ²³⁷ ifadesi bu düşüncesine referans gösterilebilir.

2.4.2. Mevlânâ'da Diğer İnançlara Yönelik Hakikat ve Kurtuluş Düşüncesi

Mevlânâ'nın farklı dinlere ve bu dinlerin mensuplarına bakışının yanı sıra bu noktada konumuz itibarıyla onun hakikat anlayışının ne olduğu, genel olarak insanın kurtuluşu ve özel olarak farklı din mensuplarının kurtuluşu konusunda düşünce ve yaklaşımı da önem kazanmaktadır. Bu anlamda Mevlânâ'nın bu konuda öngörüşleri konumuz açısından oldukça önemlidir.

Dini çeşitlilik konusu bağlamında bildiğimiz ve daha önce bahsettiğimiz üzere, farklı dinsel gelenekler müntesiplerine farklı kurtuluş yolları sunabilmektedir. Bu durum da hangi dini inancın söylemlerinde haklı olduğu ve hangi din müntesiplerinin kurtuluşa ulaşacakları sorununun ortaya çıkarmıştır. Dünya üzerindeki inançların hangisinin veya hangilerinin hakikati yansıttığı ve kurtuluşa götüreceği konusu hemen hemen her insanın aklına gelen bir sorudur.

Genel anlamda, Mevlânâ'ya göre kurtuluşa giden yol varlığın birliğini anlamaktan geçmektedir. Mevlânâ için daha önce de bahsettiğimiz üzere, tek olan yaratıcıya iman önemlidir. Bunun yanında tasavvuf geleneğinde var olan zahir, batın ayrımının Mevlânâ'da da var olduğunu görmekteyiz. Mevlânâ'nın diline yansıdığı şekliyle bu ayrımın "mana" ve "suret" kavramları olmak üzere iki kavram üzerinden gerçekleştiğini görürüz. Mevlânâ'ya göre her şey bir özün tezahürüdür. O her şeyde bulunan bu öze "mana" adını vermektedir. Ona göre suret düzeyinde kalınır, mana keşfedilemez ve anlaşılamaz ise hiçbir şey tamamıyla anlaşılamaz. Mevlânâ için suret ya da form, manaya götüren bir semboldür. Dolayısıyla hakikate ulaşmanın yolu her şeyde var olan manaya ulaşabilmektir. Tabi bu suretin bir kenara atılması demek değildir. Mananın suretle bağı vardır. Mevlânâ'nın aşağıdaki ifadeleri bu düşüncesini gösterir niteliktedir.²³⁸

²³⁷ Demir, s.45.

²³⁸ H. Yılmaz, s.234.

*"Suretten, şekilden, geçip gönlünü dünya sevgisinden ve kötü huylarından arıtan kişi, gayb suretlerine, gizli şeylere ayna olur."*²³⁹

İmanlı bir kişi, bir yerde altın bir put bulsa, onu puta tapanlar alsın diye bırakır gider mi?

Onu alır, ateşe atar eritir, onun eğreti olan putluk şeklini değiştirir.

Böylece de altındaki put şekli kalmaz. Çünkü şekil, suret manayı arayanlara engel olur ve yollarını vurur. O putun altını, Allah'ın ihsanı olan bir madendir.

Altının put şekline sokulması, eğretidir. Onun aslını, altınlığını değiştirmez.

*Sen şeklide, surette kalırsan puta tapıyorsun demektir. Her şeyin suretini bırak, manasına bak.*²⁴⁰

Mana ve suret ayrımı ile ilgili, diğer taraftan Mevlânâ insan için iki benlikten bahseder. Bunların birincisi ruh aleminden gelen asıl benliğimiz ikincisi dünyada gözüken beşeri benliğimizdir. Bu iki benlik mücadele halindedir. Mana alemine diğer bir deyişle Mevlânâ'nın can ya da gönül dediği gerçek "ben" e ulaşmak için, insandan öncelikle suret olarak kabul edilen kendi benliğini yok etmesi beklenmektedir. Böylelikle mana olarak kabul edilen gerçek "ben"e ulaşılacaktır. Bu yolda suret benliğinin arzu ve ihtiraslarından uzaklaşmak gerekmektedir. İnsan kendini tüm dünyevi arzuların sevgisinden arındırmalıdır. Tanrı'nın varlığında kendi benini yok etmek için kişisel iradeyi ilahi irade ile birleştirmek gerekmektedir.²⁴¹

*"Ruh manen yücelmek, yükselmek ister; beden ise kazanca, paraya, pula, yiyeceğe, içeceğe düşkündür"*²⁴²

*"Şu dünyada hayvanlığının payı olan şu özentilerdir, şu dileklerdir. Onun özüne gıda olanlarsa bilgidir, hikmettir, Tanrıyı görüştür. İnsanın hayvanlığı, Tanrıdan kaçmadadır, insanlığı, dünyadan kaçmada. 'Sizden kâfir olan var, inanan var.' Şu bedeninde iki şahıs savaştaktadır; Bakalım, baht kimin olacak, kimi sevecek?"*²⁴³

*"... Senin için kurtuluş yolu, ancak ten kafesinden kurtulma yoludur. ..."*²⁴⁴

Mevlânâ'nın en ünlü eseri olan Mesnevi kamıştan yapılmış üflemlili bir çalgı olan ney için yazılmış dizelerle başlamaktadır:

Şu Ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikayet etmededir.

²³⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 201.

²⁴⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 184.

²⁴¹ H.Yılmaz, s. 235.

²⁴² Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.352.

²⁴³ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss. 47-48.

²⁴⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.111.

Ney kendine has bir dille, hal dili ile diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, feryadımdan duygulu olan erkek de, kadın da inlemekte, ağlamaktadır. Şu var ki beni dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz, ...

Aslından, vatanından ayrı düşmüş, oradan uzaklaşmış kişi, orada geçirmiş olduğu mutlu zamanı arar, o zamanı tekrar yaşamak ister, ayrıldığı sevgiliye tekrar kavuşmak arzu eder. ...

Ney'in şu sesi gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Kimde bu ateş yoksa, o, maddi varlığından kurtulsun, yok olsun.

*Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindendir. Hakikat şarabında bulunan, insanı mest eden hal de, aşk coşkuluğundandır.*²⁴⁵

Mevlânâ'nın ney hikayesiyle bahsetmiş olduğu, iki benliktir, yani ruh aleminden gelen asıl benliğimiz ve dünyada gözüken beşeri benliğimiz arasındaki mücadeledir. Bu hikaye ruh ve beden ilişkisinin niteliğini, ruhun hapis olarak bulunduğu ve dünyaya ait bedenden kurtularak asıl vatanı olan ruhlar alemine dönüş isteğini ifade eder.

Ney'in sesi hüznendiricidir çünkü Mevlânâ'ya göre bunun sebebi ney'in anavatanı olan kamışlıktan canlı bir kamış halindeyken koparılması ve bu sebeple ney'in bundan dolayı özlem içerisinde olması ve özüne dönüş isteğidir. Mevlânâ ney'i insanın bedeninde ve zamanda hapis olan ruhun durumuna benzetir. Mevlânâ ruhu insandaki aşkın bir nitelik olarak görür, ruh Allah tarafından insana üflenmiştir.²⁴⁶ Hapis halinde olan ruh dünyevi olan bedenden kurtularak ney gibi kaynağına dönmek istemektedir. Tanrı'ya ulaşmaya çalışmaktadır. Ruhlar aleminden geldiği, arş alemine mensup olduğu için dünyada gurbettedir. Bu hapishaneden kurtulmaya çalışan ruh hakikate ulaştığı takdirde kurtulacak ve özüne dönmüş olacaktır.

Ney aynı zamanda nefساني arzularından kurtulmuş olan, nefsinin yok etmiş ilahi sevgi ile dolu, kamil insanın sembolüdür. Özü olan kamışlıktan koparıldığı için inlemektedir. Dünyadaki insan da, ezel aleminden yani ruh aleminden dünyaya sürgün edilmiş olduğundan Hakk'tan ayrı düşmüştür ve bu sebeple muzdariptir. İnsan dünyada acılar, sıkıntılar yaşadıkça ruh, ruhlar alemindeki mutluluğunu ve sürgün edilmişliğinden kurtuluş yollarını arayacaktır.²⁴⁷

Mevlânâ'ya göre "Ruh" ayrıca her şeyden haberi olmaktır. Kimin daha fazla haberi varsa, onun ruhu daha üstündür. İnsanların ruhunun hayvanlardan üstün oluşu,

²⁴⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, ss.13-14.

²⁴⁶ H.Yılmaz, s. 233.

²⁴⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.13.

meleklerin ruhunun insanlardan üstün oluşu, gönül sahibi olan, nefislerini yenmiş bulunan nebilerle velilerin ruhunun da meleklerden üstün oluşu gibi ²⁴⁸

Mevlânâ insanın, bu hayata aşamalardan geçerek geldiğine ve burada da sınırsız potansiyele sahip olduğuna inanır. Başlangıçta zayıf yaratılan insan, öz yapısına uygun bir eğitim aldığı anda muazzam bir güce ve üstünlüğe erişebilir. Esasen o, insanın içinde her şeyin yazılı büyük bir varlık olarak yaratıldığını, ancak bu potansiyeli keşfetmesinde, arzu ve türlü meşguliyetler gibi kişisel perdelerin engelleyici olduğuna inanmaktadır.²⁴⁹

İnsanın nefisini yok ederek Tanrı ile birleşme ya da kurtuluşu, bir damlanın denizle birleşmesine benzetilmektedir. Tanrı karşısında yok olmak hiç olmak olumlu bir şekilde değerlendirilmektedir zira daha önce de belirtildiği gibi gerçek olan tektir ve o Tanrı'dır. Gerçek olan Tanrı olduğundan yanıltıcı ve gerçek olmayan varlık olmaktan böylece insan kendini kurtarmış olur. İnsan ilahi öze ulaştığında bu özün mutlak varlık olan Tanrı ile aynı olduğunu anlayacaktır.²⁵⁰

"Sel gibi secdeler ederek denize dek gidelim, denize kavuştuktan sonra da üstündeki köpükler gibi el çırpa - çırpa koşalım, yürüyelim" ²⁵¹

"Filozofa anlatışlara dalmak, pek yüce, pek büyük bir işle uğraşmaktır, fakat anlatış perdedir gerçekler güneşine.

Dünya köpüktür, Tanrı sıfatlarıysa denize benzer; fakat perdedir şu cihan köpüğü denizin arılığına-duruluğuna." ²⁵²

İnsan için kurtuluş yolu, Allah'ın iradesinden dışarı çıkmamaktan geçer. Bu da nefsimizle mücadele ederek kötü işlerden, bedenın isteklerinden kendimizi sakınmakla, samimi iyilik ve ibadetlerimizle yapılabilecektir. İbadeti iyi davranışların ve ahlakın tamamlaması zaruridir. Samimi olmayan, ruhsuz ve ahlakla süslenmeyen şekilci ve kuru bir ibadetin de yaratıcı nazarında bir anlamı olmayacaktır. Eserleri incelendiğinde Mevlânâ'nın bu doğrultuda eserlerinde nefis ile mücadeleye çok fazla yer verdiği görülmektedir.

²⁴⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.510.

²⁴⁹ Çelik, s.25.

²⁵⁰ H. Yılmaz, ss.237.

²⁵¹ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 2, s.389.

²⁵² Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 3, s.143.

"Ey kurtuluş yolu, kurtuluş çaresi arayan kişi! Gözünü mekansızlığa, yani zamandan da, mekandan da münezzeh olan Allah'a çevir. Ölmek üzere olan bir adamın gözü nasıl ruhuna çevrilir, onu izlerse, sen de öyle yap."²⁵³

"Tanrı için yapılan iyilik, güneş ışığından da yeğdir, ay ışığından da. Kemik mezara girer ama ışık mezara girmez. Gel, güneş ışığını bizden al da mezara göm bakalım; gene o, baş ucunda ıştır-durur."²⁵⁴

... lütfunu, adaletini göstermek için, kendisine vefa göstermek için çalışanların bir zerre vefasını, rahmet Kafdağı yapar, o bir zerre hayır ıssını, alemi dolaşan bir zümrüt-anka kılar da yakınlık Kafdağı'na eriştirir. Kim de kafirlik, münafıklık zehrini, gizli bir düzenle, insanlık dalkavukluğuna gizler, azık edinirse, o zehrin acılığı, sonunda onun boğazına durur. ... Böylece de alemdekiler bilirler ki, ne bir zerre ihsandan gafiliz biz, ne o bir parça isyandan habersiziz. Fakat mühlet vermişiz ki, özü doğru kullarımız, hünerlerini tümünden gösterversinler; aldananlar da tümünden insafsızlıklarını yapsınlar. Perdeyi kaldırırsak, ihsan ıssı olanlar, sevinçlerinden, sarhoşluklarından, ihsandan kalırlar; azgınlar, korkudan, ürküşten kötülüklerinden olurlar.²⁵⁵

"Bilmez misin, hayvan otla, samanla semirir; insan ise izzetle, şerefle semirir."²⁵⁶

'Abû-Bekr, çok namaz kıldığından, çok oruç tuttuğundan, çok sadaka verdiği için üstünlüğe ulaştırılmadı; gönlündekinin yüzünden yüceltili.' Peygamber buyuruyor ki: Abû-Bekr'in başkalarından üstün oluşu, çok namaz kıldığından, çok oruç tuttuğundan değil; ona Tanrı lütfetmiş de o yüzden; o da sevgidir. Kıyâmette namazları, oruçları, sadakaları terâziye korlar. Fakat sevgiyi getirdiler mi, terâziye sığmaz. Demek ki temel, sevgidir. Onu iste de çoğalt.²⁵⁷

"İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır. 'Toplumun hayırlısı, topluma hizmet edenidir' 'İnsanlara faydalı olan, yeryüzünde kalır' 'Bir an adalet, altmış yıllık ibadetten hayırlıdır' Adalet her şeyi yerli yerine koymaktır.'²⁵⁸

"Hulus ile, canla başla, Kur'an-ı Kerim okur, ona sığınırsan, peygamberlerin ruhları ile aşinalık peyda edersin. ...

Kur'an okuduğun halde, onun emirlerine uymazsan, Kur'an ahlakını yaşamaz isen, sana peygamberleri ve velileri görmenin ne faydası olur?"²⁵⁹

²⁵³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s.307.

²⁵⁴ Mevlâna, Mektubat, s.158.

²⁵⁵ Mevlâna, Mektubat, s.210.

²⁵⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.359.

²⁵⁷ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, s.186.

²⁵⁸ Mevlâna, Mektubat, s.78.

²⁵⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.110.

Mevlânâ suret olan benliğin yok edilmesi, arzu ve ihtiraslardan vazgeçerek gönlün arındırılmasıyla insanın dönüşeceğini ve ilahi hakikatlere ulaştığından insanın bu hakikatleri yansıtacak bir ayna durumuna geleceğini ifade eder. Çünkü insan kendini arındırdığı zaman özüne döner ve doğuştan kendisine üflenmiş olan ilahi özünü keşfeder.²⁶⁰ Allah insanlardan kurtuluşları için saf ve halis bir gönül ister. Doğru özlülük ister.²⁶¹ Mevlânâ harici kurtarıcılar arayan insana bu sebeplerle öncelikle adres olarak kendisini gösterir.²⁶²

İnsanlar hakikate ulaşmak, Hakk’a varmak yerine algısını başka yönlerle çevirebilmektedir. İnsan tam manasıyla olmasa bile hakikati kavrayabilecek niteliklere sahip olabilmesine rağmen dünyevi şeylerle oyalanır, gerçek olmayana, geçici olana tamah eder. Hakikate ulaşmak Allah’a yakın olmakla mümkündür.²⁶³

Ne yazık ki, insan başından geçenleri bilmek için sıkı bir araştırmaya girişmemiştir. Gereği gibi çalışarak gönlünü arıtmamıştır. ‘Ben bu dünyaya nereden geldim ? diye hiç düşünmemiştir. İnsan dünya sevgisinden, nefsanî isteklerden arınan gönül gözünü açmalı da, sırlar penceresinden baş çıkarıp bakmalı, evveli ve ahiri; yani önü sonu görmeli, nereden geldiğimizi, nereye gideceğimizi düşünmeli.’²⁶⁴

Hakikat ile ilgili olarak netice itibarıyla; Mevlânâ için, görünen zahiri dünyanın gerçekliğinin sadece suret düzeyinde bulunduğunu ve hakikat değerinin olmadığını, rasyonel düşünceye bağlı kalarak da kurtuluşun ve hakikate ulaşmanın mümkün olmadığını görüyoruz. Hatta sadece rasyonel boyutta kalmanın hakikate ulaşma yolunda olumsuz etkide bulunacağı, mana yönünün güçlü olması ile birlikte akli düşüncenin anlamı olacağı, dolayısıyla iki yönün birbirini tamamlaması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Dünya üzerinde var olan her şeyin hakikate yani yaratıcıya ulaştıran bir yönü bulunmaktadır. Bunlar birer suret olarak gerçekliğe ulaştıran birer sembol işlevindedirler. Mevlânâ da eserlerinde bu sembolik anlatımı kullanarak gönlün algısını genişletmeye çalışmıştır. Dolayısıyla yaşadığımız dünya da anlamsız değildir, bize mutlağın, hakikatin kapılarını açmaktadır.²⁶⁵

Tevhidin üç boyutu olarak *mahafet*, *muhabbet* ve *marifet* yani korku, sevgi ve bilgi’yi gösteren ve hakikate ulaşmada bu üç boyutun tüm dinlerde var olduğunu ifade

²⁶⁰ H.Yılmaz, ss.236.

²⁶¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 5, s.80.

²⁶² Batuk, Çoğulculuk, s.60.

²⁶³ Batuk, Çoğulculuk, s.50.

²⁶⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:4, s.645.

²⁶⁵ H.Yılmaz, ss. 241-242.

eden gelenekselci ekolün önde gelen düşünürlerinden biri olan Seyyid Hüseyin Nasr, Mevlânâ'ya gelene kadar İslam sufiliğinde bir çok mürşidin elinde bu yöntemlerin billurlaştığını, Mevlânâ'nın da bu yolda mirasçı ve üstad olduğunu ifade eder. Mevlânâ'nın hakikate ulaşma yolunda bu üç boyut arasında aşk yolunu ön planda tuttuğu görülmektedir. Hatta aşk yolu Mevlânâ ile birlikte en üst noktaya ulaşmıştır. Aşk Mevlânâ'nın düşünce ve ifadelerinde en çok ön plana çıkan kavramdır. Mevlânâ'ya göre aşk Allah'a karşı duyulan sevgidir. Mecazi olan aşk yaratılmışlara duyulan sevgi iken hakiki aşk Allah'a duyulandır. Mecazi aşk gelip geçicidir fakat hakiki aşk sonsuzdur. Ona göre aşkın olmasaydı yaratma durumu da söz konusu olmayacaktı. Mevlânâ'ya göre kainatı anlamak noktasında akıl mantık yetersiz kalır. Hayatın sırrı aşk olmadan anlaşılamaz. Aşk olmadan hiçbir gerçeklik ifade edilemez çünkü aşkla varılan yerlere akıl ile varılmaz. Akıl bir araçtır, hakikate giden yolda akılla başlayan süreç akılla sürdürülemez yol ancak akıl ile tamamlanabilir. Ayrıca Mevlânâ'ya göre korkunun hakim olduğu zühd aşaması önemli olmasına rağmen bu duygu yerini aşka ve marifete bırakmalıdır. Ona göre zaten züht aşamasında yapılanların amacı gönülde ilahi aşkın uyanışını sağlamadır. Aşk ile neticelenmeyen zühd de kısırdır ve hakikate eriştiremez. Aşk olmadan suret benliğe ait sıfatlar yok edilemez.²⁶⁶

"Kâbe'nin içinde kableden eser yoktur.

*... Aşk şeriatı, bütün dinlerden ayırdır; aşıkların şeriatı da Allahtır mezhebi de."*²⁶⁷

*"Aşığın hastalığı bütün hastalıklardan ayırdır. Aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır"*²⁶⁸

*"Aşk nerede, korku nerede; arada büyük fark var."*²⁶⁹

*"Aşka düşen kişide, zerre kadar korku yoktur; aşk mezhebinde her şey aşka kurbandır!"*²⁷⁰

*"Akıl bir bilgin kişidir ki mezesi, gıdası ya rivayettir, ya kıyas; aşksa bir buyrukla kainatı var edenin güneşinden doğmadır, görüş madenidir."*²⁷¹

²⁶⁶ H.Yılmaz, ss.238, 239.

²⁶⁷ Mevlâna, Veled İzbudak, cilt:2, s.135.

²⁶⁸ Mevlâna, Veled İzbudak, cilt:1, s.9.

²⁶⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.180.

²⁷⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.181.

²⁷¹ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 4, s.74.

Aşkın mezhebi yetmiş iki dinden ayrıdır. Padişahların tahtları onun gözündeki tahta parçalarından başka bir şey değildir.

Aşk çalgıcısı, sema esnasında şunu çalar: 'Kulluk; hür olmamak, bağlı olmaktır. Efendilik de bir derttir, bir baş ağrısıdır.'

Şu halde aşk nedir? Yokluk deryasıdır. Aklın ayağı orda kırıktır. ²⁷²

Mevlânâ'nın aşk anlayışı, dinin özüne odaklanmayı barındırmaktadır. Anlaşıyor ki Mevlânâ insanları zihni tartışmalara yönlendirmek yerine daha çok onları kendi manevi deneyimleri aracılığıyla ulaşabilecekleri noktalara yönlendirmiştir.²⁷³ Mevlânâ'ya göre insan sadece maddi bir varlık değil daha çok manevi boyutları olan bir varlıktır. İnsan sadece suretten ibaret değildir manayı da içinde barındırır. İnsan manevi yönünün farkına vararak ve ona yönelerek gerçek benine ulaşabilir ve hakikati bulabilir. İnsan kendisinde bu imkanı barındırmaktadır.

Tevhid merkezli Tanrı anlayışı insanın kendini şekilci bir biçimde Tanrı'ya bağlı kılarak kendini geliştirmekten uzaklaştırması değildir. Mevlânâ bu anlamda insanı merkeze koyarak, dini ve ruhi tecrübeyi dini otoritelerin şekilciliğinin üstünde tutar. Onun tasavvuf anlayışı, insanı içgüdüsel davranışlarından kurtararak, pratik amaçlar için aklın kullanılmasını ve aşkın insan olma yolunda gerçek benliğin izlenmesinin gerekliliğini ifade etmektedir.²⁷⁴ Duyu ve akıl bilgisi inkar edilmemiş, fakat bunların yetersiz olması sebebiyle gerçek benliğin keşfi daha ön planda tutulmuştur.²⁷⁵

Bu doğrultuda insan özüne, mutlak olana, asıl merkezine ulaşır. İnsan kendi içindeki bu sonsuzluğu keşfetmeyi başardığı zaman buna bağlı olarak insanlar arasındaki farklılıklar, çekişmeler de anlamsız ve küçük gözükecektir. İnsanlığa merhamet ile yaklaşma yeteneği ortaya çıkacaktır. Mutlak hakikate ulaşma yolunda harekete geçenlerin buluşacakları nokta aynı merkez olduğu için yine insanlar arasındaki yol farklılıkları da doğal karşılanabilecektir. Suretlere takılıp kalarak gerçekleri atlamak bencilliği ortaya çıkarmaktadır. Bu tür bir insan tipi de hakikat yolunda değil maddi şeyler peşinde ömrünü yok etmiş olacaktır.²⁷⁶ Mevlânâ'ya göre hakikatin bütünüyle kavranamamasının sebebi, Allah'tan uzak kalmak ve O'na

²⁷² Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.368.

²⁷³ H. Yılmaz, s.240.

²⁷⁴ Çelik, s.26.

²⁷⁵ Fatih Toktaş, **İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri**, Klasik Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2013, ss.31-32.

²⁷⁶ H.Yılmaz, s. 241.

yabancılaşmaktır.²⁷⁷ İnsanın hak ve hakikat yerine maddi ve geçici şeylerle kendini bağlaması, sınırlandırması, bunların peşinden koşarak ömrünü tüketmesi kastedilmektedir.

Mevlânâ'nın dinler açısından hakikat ve kurtuluş konularındaki düşüncelerine bakıldığında ise; daha önce de değinildiği üzere Mevlânâ için kiblenin neresi olduğu açıktır. Müslüman olmak Mevlânâ için ayrı bir noktadadır. Müslüman olan kişi diğerlerinden bir adım ötededir.²⁷⁸ Onun için İslam dinine ait olan Kur'an ve bu dinin peygamberi Hz. Muhammed kurtuluş yolunda bir rehber niteliğindedir.

Madem ki, Cenab-ı Hakk açıkça ortaya koydu, bundan sonra başka kible aramak yersizdir, kötüdür.

Bu sebeple aklını başına al da kible aramak için ne yüzünü çevir, ne de başını!

Dönüp gideceğin yer de meydanda, konup gideceğin yer de meydanda...

Bu gerçek kibleden bir zaman gafil olunca, her batıl kiblenin maskarası olursun.

*Sana gerçek kible ile batıl kibleyi ayırt etmek duygusunu verene şükretmez isen, kabiliyetini kaybedersin.*²⁷⁹

İslam dini, daha doğru ifade ile İslam dinini layığı ile yaşamak insanı hakikate ulaştıracaktır, ancak tek başına Müslüman olmak, İslam dinini seçmiş olmak kurtuluş vasıtası değildir. Ona göre kurtuluşa ermek daha fazlasını gerektirmektedir. Mevlânâ'nın insanların inançlarından çok insanların ne kadar mana açısından değerli işler yaptıklarıyla ilgilendiği göze çarpmaktadır. Mevlânâ ahlak güzelliğini ve insanlık vasfına sahip olabilmeyi önemsemiştir.

"Hacca gidersen hac yoldaşı ara. Ama ha Hintli olmuş, ha Türk, ha Arap. Onun şekline, rengine bakma; azmine ve maksadına bak.

*Onun şekline, rengine bakma; azmine ve maksadına bak..."*²⁸⁰

*"Her insanın evveli suretten ibarettir. Ondan sonra can gelir ki can, manevi güzellik, ahlak güzelliğidir."*²⁸¹

Mevlânâ Şu'arâ Suresinin 88.ve 89. ayetini eserlerinde sıkça kullanmaktadır:

*"Bir gündür o gün ki, o gün ne mal fayda eder, ne oğullar; ancak Allah'a tertemiz bir yürekle gelendir faydalanan."*²⁸²

Mevlânâ'nın ayrıca şu ifadeleri de dikkat çekicidir:

²⁷⁷ Batuk, Çoğulculuk, s.50.

²⁷⁸ Batuk, Çoğulculuk, s.55.

²⁷⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s.524.

²⁸⁰ Mevlâna, Veled İzbudak, cilt:1, s.232.

²⁸¹ Mevlâna, Veled İzbudak, cilt:3, s.42.

²⁸² Mevlâna, Mektubat, s.78.

And olsun Tanrıya, bir kimse kap-karanlık gecede elbette gündüze kavuşacağım, ona doğru gitmedeyim deyip de bu kuruntuyla otursa, uyumasa, ne biçim gittiğini bilmesi de mademki gündüzü bekliyor, gündüze yaklaşıp durmadadır. Yahut da birisi, kap-karanlık, bulutlu bir gecede bir kervanın peşine düşse de gitse, nereye ulaştı, nereye aşıyor, ne kadar yol aldı; bunları bilmez amma sabah olunca nereye vardığını görür, ne kadar yol aldığını anlar. Hattâ birisi, Allah için gözlerini yumup açsa bu bile yitmez. "Kim zerre ağırlığında hayır yapsa karşılığını görür." Ancak şu var ki: İçi karanlıktır, özü perdelidir de ne kadar ilerledi, göremez bunu; fakat sonunda görür. "Dünya, ahretin tarlasıdır." Kim ne ekerse burada, onu biçer orda. Tanrı esenlik versin, İsa çok gülerdi. Tanrı esenlik versin, Yahya da çok ağlardı. Yahya, İsa'ya dedi ki: Yoksa sen, Tanrının inceden ince düzenlerinden adam-akıllı emin mi oldun ki böyle gülüyorsun? İsa da ona, yoksa sen de Tanrının inceden ince, güzel, görülmemiş yardımlarından, lütuflarından adam-akıllı gaflete mi daldın ki böyle ağlıyorsun? Erenlerden biri, bu olayda bulunmuştu. Tanrıya, bu ikisinden hangisinin makamı daha yüce diye sordu. Bana karşı sanısı daha güzel olanın makamı daha yüce diye cevap geldi. Yâni, "Ben kulumun sanısının katındayım." Kulumun sanısı neredeyse ordayım, beni nasıl sanırsa oyum ben. Her kulumun bir çeşit düşüncesi, bir çeşit hayâli vardır; o, beni nasıl hayâl ederse ordayım. Tanrının bulunduğu hayâle kulum-köleyim ben; bezmişim o gerçekten ki Tanrı orda olmasın. A kullarım, hayallerinizi, kuruntularınızı arıtın ki benim yerim-yurdumdur, benim konağımdır onlar. Şimdi sen kendini bir dene-sına; ağlayıştan, gülüşten, oruçtan, namazdan, yalnızlıktan, topluluktan... daha da başka şeylerden hangisi daha faydalı; hal erin hangi yolda yürürsen daha doğru bir şekle girmede, hangisi seni daha yüceltmede? Bunu anla da o işe sarıl. "Müftüler fetva bile verseler kalbine danış." Gönünde bir anlam var senin, müftülerin fetvalarını ona bildir de hangisi uygunsu ona uysun. Hani hekim de hastanın yanına geldi mi içindeki hekimden sorar. Çünkü senin içinde bir hekim vardır ki o, tabiatındır senin; bir şeyi istemez, bir şeyi kabul eder. Bundan dolayı da dıştaki hekim, içtiğin filân şey nasıldı, ağır mıydı, hafif mi, uykun nasıl diye sorar. O, dıştaki hekime içinden haber verir, dıştaki hekim de ona göre bir hükme varır, bir hüküm verir. Şu halde asıl hekim, içteki hekimdir, insanın tabiatıdır. Bu hekim zayıflarsa, insanın mizacı bozulursa bu arıklık yüzünden her şeyi ters görür insan da eğri hükümler verir. Şekere acı der de sirkeye tatlı der. Bu yüzden de tabiatın önceki haline gelmesi için ona yardım edecek bir dış hekime muhtaç olmuşuzdur. Fakat bundan sonra da hasta, gene kendisini kendi hekimine gösterir, ondan fetva alır. Tıpkı bunun gibi anlam bakımından da insanın bir mizacı, bir tabiatı vardır; o arıklaştı mı iç duyguları, ne görür, ne söylerse tersinedir. Peygamberlerle erenler de hekimlerdir. Mizacının, tabiatının doğru-düzen bir hale gelmesi, gönlünün, dininin kuvvetlenmesi için ona yardımda bulunurlar. Çünkü (Muhammed bile), "Her şey nasılsa, olduğu gibi göster bize" demiştir.²⁸³

Mevlânâ'nın eserlerinde son ve eksiksiz din olarak İslam dinine vurgu yaptığı görülse de bunun yanı sıra Mevlânâ'nın ölüm sonrasına yönelik kurtuluş noktasında herhangi başka bir dine vurgu yapmadığı dikkat çekmektedir. Farklı diğer inançlara müsamahalı bir tavır içinde olan Mevlânâ'nın İslam dışında hakikat ve kurtuluşa

²⁸³ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss.40-41.

götürebilecek farklı bir din isminden bahsederek atıfta bulunduğu ya da bir dini önerdiği görülmemektedir.

Bir rubaisinde kullandığı;

"Görmeyerek yol yürürsen, bu aynı hatadır. Eğer her şeyi görüyorum sanarak gözüne güvenirsen bu hal, bela okudur. Kilisede ve medresede bulunanların hakikatlerini bilmeden, mecaz yolundan, görünüşlerine bakarak, onların gerçek yerlerini, nerede bulunduklarını sen ne bilirsin?" ²⁸⁴ ifadeleri görüşümüzü destekler niteliktedir.

Karşısında tüm insanların çaresiz kaldığı ölüm, insanoğlunun en ciddi kırılma noktasıdır. Doğum kadar doğal olduğu her fırsatta ifade edilse de, insanlığa doğum kadar neşe ve ümit sunmadığı açıktır.²⁸⁵ İnsanoğlu ölüm sonrasında farklı bir hayata sahip olup olmayacağını hep merak eder olmuştur. Kurtuluş konusuyla bağlantılı olarak eserleri içerisinde Mevlânâ'nın, ölüm sonrası hayatın varlığına inandığına dair bir çok ifadeye rastlanılmaktadır. Dolayısıyla Mevlânâ ölüm sonrası bir hayatın varlığından sıkça bahsederek ölüm sonrası hayatın varlığına olan inancını net olarak ortaya koymuştur. Bunu aşağıdaki bazı ifadeleri de kanıtlar niteliktedir.

"İlk alem, yani bu dünya imtihan alemidir. İkinci alem, ahiret ise şunun bunun, yaptıklarımızın ettiklerimizin karşılığını bulma alemidir." ²⁸⁶

Hiçbir ölü, öldüğünü yanmaz, hayıflanmaz. Azığının azlığına yanar. Yoksa aslında o dar bir yerden, bir kuyudan kurtulmuştur. Bir ovaya düşmüş, bir devlete kavuşmuş, farahlığa ermiştir. Bu yas konağından, şu daracık deve yatağından geniş bir ovaya geçmiştir. Orası doğruluk makamıdır. Yalan sayvan değildir. Orada hususi şarap vardır. Kişi onunla manevi mest olur, ayranla değil. Orası öyle bir doğruluk makamıdır ki, o makama gelen, orada manen Allah'a kavuşmuştur. Allah'la beraber olmuştur. Bu ateş mahalli olan, mihnet ve ızdıraplarla insanı yakan, mahveden dünya balçığından kurtulmuştur. Aydın, mutlu bir yaşayıya ermedi isen, bir iki nefeslik ömrün kaldı sabret, insanca yaşa mertçe öl. ²⁸⁷

Ölüm sonrası hayat ile ilgili cennet ve cehennem kavramlarını kullanır. Ölüm sonrası hayatı, ölümsüzlük ve sonsuzluk alemi olarak tanımlar.

... cehennem günahkarların kulluk yeri, temizlenme yeri, mescidi olmuştur. Nitekim, eve ve insanlara alışmamış yabani kuşun yeri tuzaktır.

²⁸⁴ Can, s.150.

²⁸⁵ F. Asiye Şenat Kazancı, "Kur'an'da Ölüm- Mevlânâ'da Şeb-i Arus", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri I**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, s.217.

²⁸⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s.330.

²⁸⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.146.

*Alçak kişinin, hırsızın ibadet yeri de zindandır. O da zindanda iken Allah aklına gelir, Allah'ı zikreder ve orada temizlenir.
... Şüphesiz Cenab-ı Hakk, cehennemi kötü kişiler için, cenneti de iyi kişiler için ibadet yeri (mescid) olarak yarattı.* ²⁸⁸

"Kıyamet günü, her şeyin Hakk'a arz edileceği gündür. O günde, insani vazifelerini yapmış olanlar, temiz ve faziletli kişiler, kendilerini göstermek isterler.

O kendini gösterme gününde, kötü işler yaparak yüzlerini karartmış kişiler, artık kendilerini gizleyemeyecekler ve rezil olacaklardır. ..." ²⁸⁹

"Kıyamet günü adalet günüdür. Adalet demek, her şeyi yerli yerine koymak demektir. Ayakkabı ayağıdır. Külâh da başa aittir." ²⁹⁰

Mevlânâ'nın ölümüne yüklediği manaya göre ölüm başa çıkılması zorunlu bir kavram değildir, özlenen, hasretle beklenen bir dosttur. Bu, ölümden sonra dirilişe iman ve çok sevilen Allah'la aradaki perdelerin kalkması özleminin önemli bir neticesidir. Mevlânâ ölümle ilgili olumlu his ve düşüncelerini öylesine başarıyla aktarmıştır ki; vefat yıldönümlerinin, hüzünden tamamen uzakta, şölenlerle kutlanması adet haline gelmiştir. Mevlânâ'nın ölüm gününü, düğün gecesi olarak tanımladığı biçimiyle Şeb-i Arûs (Düğün Gecesi) etkinlikleri dünyanın pek çok yerinden insanı kendine çekmekte ve kutlanmaktadır.²⁹¹ Mevlânâ için ölüm aslında dirilmektir. Ona göre bu dünya bizim için bir uykudur, rüyadır ve öldüğümüzde gerçekliğe uyanacağımızı çoğu kez belirtir. Asıl hayatın ölümle geldiğini bize anlatır. Ona göre nasıl ki anne karnındaki çocuk o küçük ve rahatsız yerde dünyanın tüm nimetlerinden ve güzelliklerinden habersizse insan da diğer dünyanın varlığını ve kapsamını tahayyül edememektedir. Anne karnı gibi dar ve karanlık bir yere benzeyen Dünya'nın geniş bir alem olduğunu düşünerek diğer dünyanın genişliğinden ve nimetlerinden habersizdir. Halbuki anne karnındaki ortam ve koşullar nasıl ki dünyanın yani dışardaki alemin lütfundansa dünyadaki ortam ve koşullar da öte dünyanın lütfundandır. Mevlânâ buna benzer şekilde dünyaya mekansızlık aleminden yüzlerce yardım geldiğini ifade eder.²⁹² Fakat çocuğun anne karnına tama ettiği gibi insan da dünyaya tama içindedir. Mevlânâ'ya göre ölümü hakikat kapısının açılması

²⁸⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, ss.234-235.

²⁸⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 185.

²⁹⁰ Mevlâna Mesnevi, cilt:6, s. 479.

²⁹¹ Şenat Kazancı, s. 217.

²⁹² Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.321.

olarak görenler için ölüm bir tehlike değil, kurtuluştur. Bu şekilde görmeyenler için ise ölüm bir tehlikedir.

*"Bizi korkutan, can vermenin görünüşü, dış yüzü; ölümdür. İç yüzü ise diriliktir, yaşayıştır. Görünüşte bir tükenmedir. Hakikatte ebedi hayattır."*²⁹³

*"Dünya da böyledir. Uyuyan bir kişinin gördüğü bir rüyaya benzer. Rüya görenin gördüğü şeylerin devam edip gideceğini sandığı gibi, dünyada gaflet uykusunda bulunanlar da dünyanın sürüp gideceğini sanırlar. ... şu halde yapılan kötülüklerin cezası yoktur zannetme."*²⁹⁴

"Oğul, herkesin ölümü kendi rengindedir. İnsanı Allah'a kavuşturduğunu düşünmeden ölümden nefret edenlere, ölüme düşman olanlara, ölüm korkunç düşman gibi görünür. Ölüme dost olanların karşısına da dost gibi çıkar. ...

*Ey ölümden korkup kaçan can, işin aslını, sözün doğrusunu istersen, sen ölümden korkmuyorsun, sen kendinden korkuyorsun."*²⁹⁵

Mezarlığa git de, orada birazcık sessizce otur. Oradaki dilsiz, dudaksız konuşanları, susmuş oldukları halde söz söyleyenleri gör.

Mezarlarda yatanların topraklarını bir renkte görürsün ama, onların mezarların ötesindeki halleri bir değildir.

*Dirilerin de etleri, yağları birdir. Hepsinde de aynı et, aynı yağ vardır. Fakat onlardan bazıları gamlıdır, kederlidir, bazıları da sevinçlidir, neşelidir."*²⁹⁶

Mevlânâ bir hikayesinde bir halifenin kapısından ve cömertliğinden örnek verirken bu örneğinde ayrıca cennetin herkes için olmadığını da satır arasında belirtmiştir:

*"... O kapı ateşe tapana da, inanan kişiye de, güzele de, çirkine de açıktı. Cennet gibi belirli kişilerin değil; güneş gibi yağmur gibi herkesindi..."*²⁹⁷

Mevlânâ'ya göre insanı helak edecek olan kafirliktir. Mevlânâ kafirliğin tanımını; Kamil insanın, şeyhin hakikatini görmeyen, imanından haberi olmayandır şeklinde yapar. Kafir görmediği için Allah'ı inkar edendir.²⁹⁸ Mevlânâ eserlerinde ayrıca iman etmemekte direndikleri için helak olan bir çok toplumun hikayesinden de bahsetmiştir.

²⁹³ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.236.

²⁹⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:4, s.647.

²⁹⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.272.

²⁹⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.371.

²⁹⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s. 167.

²⁹⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 510.

*Cehennem ehli cehennemde, dünyada oldukları gibi hoş, rahat bir haldedir. Çünkü cehennemde Tanrıdan haberleri olacak; dünyadaysa Tanrıdan haberleri yoktu. Tanrıdan haberdar olmaktan daha hoş bir şey de yoktur. Dünyayı istemeleri, bir ibâdetle bulunup dünyada da Tanrı lûtfına mazhar olandan haber almayı istemelerindendir; yoksa dünyanın, kendileri için ahretten daha hoş olmasından değil. Münâfik kişiyi, cehennemin en aşağılık çukuruna atmaları şu yüzdendir: İman, kucağına geldi onun da, küfrü kuvvetliydi, inanmadı; Tanrıdan haberdar olması için azâbı, daha çetin olur onun. Kâfirin yanına gelmedi iman; küfrü de zayıf; pek az bir azâpla Tanrıdan haberdar olur. Hani başa sarılan pusu da tozlanır, halı da tozlanır. Pusuyu, bir tek kişi azıcık silker, tozu gidiverir; tertemiz olur. Fakat halının tozunu gidermek için dört kişinin adam-akıllı çırpması gerek; onun gibi işte. ...Ulu Tanrı da kim Tanrıyı dilerse ona başvursun, ona kul olsun diye bir kulunu seçmiştir. Bütün peygamberler bunun için gelmiştir; Tanrıya onlardan başka yol yok.*²⁹⁹

"Eğer can, iman nuru olmaksızın diri olsaydı, hiç Kafirlerle Cenab-ı Hakk 'Ölüler' der miydi?"³⁰⁰

"Kafirler Allah'ın nimetlerine karşı çakal olurlar. Fakat cehennemde 'Ya Rabbi!' diye yalvarmaya başlarlar."³⁰¹

*...Kafirler de, her devirde peygamberlere karşı adamlık etmediler, kötülükte bulundular; yabancılarsa adamlık ettiler; iyilikte bulundular. Taşı, sarıkçağızlarının uçlarına bağlıyorlardı da inciye taşla kırıyorlardı; uzak olsun bu hal, dostlarınızdan sizin. 'Mal harcaşılarının kabulüne engel olan da ancak, onların Allah'ı ve peygamberini inkar edip kafir oluşları.' ...*³⁰²

*Kâfirler, gönüllerimiz, bu çeşit sözlerin kılıfıdır, bu sözlerle dop-doluyuz biz derler de Tanrı, onlara cevap vererek buyurur ki: Hâşâ, gönüllerimiz bu sözlerle değil, vesveselerle, hayallerle, ikilikle, hattâ lanetle doludur. Çünkü 'küfürleri yüzünden Allah lâ-net etmiştir onlara.' Keşke o hezeyanlardan boş olsaydı da bu sözlerin bir kısmını kabullenseydiler; fakat bu kabiliyet de yok onlarda. Gözleri, bir başka renk görsün, Yûsuf'u kurt görsün; kulakları bir başka türlü ses duysun, hikmeti saçma-sapan bir söz saysın, gönülleri bir başka renge boyansın, vesveselerin, hayallerin yeri-yurdu olsun diye Ulu Tanrı, onların kulaklarını, gözlerini, gönüllerini mühürlemiştir. Gönülleri kışa dönmüştür; buzdan, soğuktan ne varsa derilmiş, toplanmıştır gönüllerinde. 'Allah, gönüllerine ve kulaklarını mühür vurmuştur ve gözlerinde de örtü var onların.' Hattâ bunlarla dolu olduğunu söylemenin de yeri mi? Ne onlar, ne onlarla övünenler, ne de soyları-sopları, ömürleri boyunca gerçeğin kokusunu bile duymamışlardır, gerçeğe ait bir tek söz bile işitmemişlerdir. Bir testi var, Ulu Tanrı onu bâzı kimselere suyla dolu gösterir, onları bu suyla suvarır, kanakana içerler. Bâzı kimselereyse boş gösterir, dudakları bile ıslanmaz. Testiden su içemeyen ne diye şükretsinsin? Bu testi dolu gören kişi şükreder*³⁰³

²⁹⁹ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, s.199.

³⁰⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 201.

³⁰¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 234.

³⁰² Mevlâna, Mektubat, s.114.

³⁰³ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss.21-22.

*"Taşlar ve taş yürekli kafirler, yüzleri yerde, inleyerek ağlayarak cehennemin içine girerler."*³⁰⁴

"Kireç taşı, ateşle imtihan edilip yumuşatıldığı gibi, kafirler de cehennem ateşi ile cezalanırlar."

*"Biz o taş gibi kalbe, kaç kere yumuşak sözler söyledik ama, öğüt kabul etmedi."*³⁰⁵

*"... Allah'a ve O'nun peygamberlerinin getirdiği dine inanmayanlar da, ahmaklıklarından cehennemde böyle olacaklardır."*³⁰⁶

Mevlânâ'nın ölüm sonrası için kullandığı tüm bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; kötü işler yapmış insanlar küfür ehlini, temiz ve faziletli kişiler ise iyi ve imanlı kişilere işaret eder. Bu dünyada günahlar gizli tutulabilse de kıyamet günü her şeyin ortaya çıkacağı, herkesin yaptığı kötülüğün cezasını bulacağı gündür. Bu ifadelerden kötü iş yapan her kim olursa olsun hangi inanca sahip olursa olsun Mevlânâ'nın onların cezasını göreceğini düşündüğünü anlamaktayız.

Mevlânâ, cehenneme götüren kötülüklerden bahsederken yedi kötülükten bahseder ve cehennem akıbetinin bu kötülüklerden kaynaklandığını söyler. Yedi nifak deliğinin olduğunu ve bunların cehennemin yedi kapısı olduğunu belirtir. Bu yedi cehenneme sürükleyen nifak kapısının Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste belirtilen şu kötü huylardan oluştuğu düşünülmektedir: Gurur, Hırs, Şehvet, Hased, Hiddet, Cimrilik, Kötülük.³⁰⁷ Sayılanlardan görüldüğü üzere kötülük barındıran davranışlar sıralanmıştır. Mevlânâ'ya göre Allah'a yakın olmayı sağlayan, kıyamet günü insana yarar sağlayacak şey kötülüklerden arınmış bir gönüldür. Mevlânâ Mesnevide imansızlık ve küfrün cehennem ateşinin aslı olduğunu ifade eder.³⁰⁸

*Bir kimsenin kullukta bulunmayıp, dini vazifesini yapmadan, farzları ifa etmeden 'Allah gafurdur; günahları örter. Merhametlidir; kullarına acır.' Demesi de yine nefsinin hilesinden başka bir şey değildir. Ey 'Elimde ekmek yok, elim boş.' diye gam ve kederden ölme derecelerine gelen kişi! Mademki Allah gafur ve rahimdir; senin bu korkun, bu telaşın nedendir."*³⁰⁹

³⁰⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.98.

³⁰⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, s.231.

³⁰⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:4, s. 544.

³⁰⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:1, ss. 224-226.

³⁰⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 6, s. 659.

³⁰⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 489.

Mevlânâ'ya göre diğer alemde bütün şariat ve dinler birdir, çünkü artık hakikat ortaya çıkmış hakikatin yaşandığı gün gelmiştir. Bu sebeple hakikatin ortaya çıktığı günde sadece hakikat vardır diğer her şey önemini kaybetmiştir. Hesap günü gelip çatmıştır.

*Din orda, yâni kıyamet kopunca âhirette bir olur. Fakat burada, dünyada buna imkân yoktur. Çünkü burada herkesin bir dileği var, herkes bir başka havada; bu, burada birliğe imkân vermez. Fakat kıyamette olur; çünkü herkes bir olur, bir yere bakar, bir şey duyar, bir şey söyler. İnsanda birçok şeyler vardır. Fare vardır, kuş vardır. Kimi olur, kuş, kafesi yüceye ağdırır; kimi olur, fare, aşağıya çeker. İnsanda yüz binlerce birbirine aykırı canavarlar vardır. Ancak oraya giderlerse fare, fareliği bırakır, kuş, kuşluğundan geçer; hepsi de bir olur-gider. Çünkü istenen şey, ne yücelerdedir, ne aşağılarda. İstenen meydana çıktı mı ne yukarıya uçar insan, ne aşağıya iner. Birisi bir şey kaybetse sağı-solu arar, önde-ardda aranır. Fakat onu buldu mu ne yukarıyı arar, ne aşağıyı; ne solda arar, ne sağda; ne önde arar, ne ardda; her yan derilir, bir yerde toplanır-gider. Kıyamet gününde de herkesin görüşü bir olur; herkes bir dili söyler, bir sözü duyar, bir şeyi düşünür. ... Bu, Tanrının bir rahmetidir. İnsan dilediği, aradığı şeye yönelir; fakat bulamayınca geri döner. Bir an durur, düşünür de der ki: O zevk, o rahmet, aranası bir şey; galiba iyi aramadım, tekrar arayayım. Gene arar, fakat-bulamaz. Böyle aranır dururken ansızın rahmet, perdesiz olarak yüz gösterir. Ondan sonra anlar bilir ki yol, o değilmiş. Fakat Ulu Tanrının öylesine kulları da vardır ki kıyametten önce de böyledir onlar, gerçeği görür-dururlar. Tanrı yüzünü, özünü ululasın. Ali, buyurur ki: 'Perde açılrsa da yakıynım artmaz.' Yâni "kalıbı kaldırsalar, kıyamet belirse, gene yakıynım ziyadeleşmez.' Bu, şuna benzer hani: Bir topluluk, kapkaranlık bir evde her biri bir yana yüz tutup namaz kılrsa gündüz olunca, yüzlerini kableden başka bir yana çevirmiş, o yana namaz kılmış olanların hepsi de namazlarını kaza ederler; fakat geceleyin yüzünü kibleye tutan, kibleye yönelip namaz kılan, ne diye kaza etsin? Zâten hepsi de onun döndüğü tarafa dönecekler. Şu halde şu gece çağında ona yüz tutan, ondan başkasından yüz çeviren kullar var ya, kıyamet, onlarca ap-açık meydandadır, kopmuş-gitmiştir zâten. Sözün sonu yoktur; fakat isteyen ne kadar isterse o kadar iner.*³¹⁰

Bu metin, Rumi'nin başkalarının dini tecrübelerini kabul etmek için mistik olarak açık olduğunu bize göstermektedir.³¹¹

O gün bazı yüzler ağarır bazı yüzler ise kararır. O günün de Allah'ın bir sırrı olduğunu ve aklın ermeyeceğini ifade ederek, Allah'ın da bazı şeylerin bir zaman gizli kalmasını, ehil olmayanların onları bilmemesini istediğini bazı şeylerin sır olduğunu belirtir.

Mevlânâ'ya göre diğer taraftan ümitsiz olmamak gerekmektedir Allah yolunda olmayanlar da değişerek müminler arasına karışabilirler.³¹² Mevlânâ hiçbir kafire hor bakmayın çünkü o Müslüman olarak ölebilir. Cenab-ı Hak kafir ve putperest olsa da

³¹⁰ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss.23-24.

³¹¹ Ambrosio, s.29.

³¹² Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 533.

kulu çağırınca kuluna icabet edeceğini buyurmuştur diyerek ayrıca hata ve suç işleyen kulları hakkında Allah'tan başka iyilik ve ihsanda bulunan kimsenin bulunmadığını ifade etmiştir.³¹³ Tanrı öyle bir Tanrı' dır ki oldukça bağışlayıcıdır. İnsanlardan iyilik ve iyi niyet, samimi ibadet isteyen bir Tanrı'dır. Kıyamet günü insanlar hesap verdikten sonra iyi ameller işleyenler ve kötü ameller işleyenler ayrıştırılacak ve kötü ameller işleyenler cezalarını çekmeye yönlendirildikleri anda eğer yapılan kötülüklerde başkasına bir zarar verilmemişse Tanrı o kötülükleri silebilecektir.

*Cenab-ı Hakk buyurdu ki: 'Ey melekler, onu tekrar benim huzuruma getirin. Çünkü o günahkarın gönül gözü reca ve niyazdadır. Suçlarına bakmadan, onu azad edelim, onu bağışlayalım, onun hatalarının üzerine bir kalem çekivereyim. Birisine birisinin kötülüğü zarar vermez, iyiliği de fayda temin etmezse, onu bağışlamak mubahtır. Keremimizle bir ateş bir hoş ateş yakalım da, ne kadar suçu, kusuru varsa yansın, gitsin.'*³¹⁴

*Yaşadığın şu zamanda, senin üç yol arkadaşın vardır. Birisi vefalıdır, sana bağlıdır. Diğer ikisi gaddardır; yani acımayan, insafsız; hep kötülük yapan iki dost. Vefasız ve gaddar olan yol arkadaşlarından biri, sana dost görünen kişidir. Diğer di dünya malı ve eşyadır. Vefalı olan üçüncüsü ise, senin ibadetin, iyi işlerindir. Mal seninle beraber gelmez, evden dışarı bile çıkamaz. Senin vefalı görünen dostun ancak mezarının başına kadar gelir. ... İbadetin, iyiliklerin, yaptığın iyi işler, vefalıdır. Onlar mezarının dibine kadar inerler, senden ayrılmazlar.*³¹⁵

*Düşünceyi bırak, tamamıyla arıt gönlünü; hani aynada ne resim vardır, ne sus, tıpkı oyla olsun gönlün. Bütün resimlerden, şekillerden arındı mı artık her resim, her şekil ordadır, ona vurur. O yüzü tertemiz, pırıl pırıl ayna hiçbir yüzden utanmaz artık. Ayıptan, ardan kurtulmanı istiyorsan sına kendini, bir ona bak; çünkü o tertemiz ayna, doğru söyler, kimseden utanmaz, çekinmez.*³¹⁶

*Peygamber Efendimiz; 'Allah, sizin suretlerinize bakmaz, gönlünüze bakar. Bu sebeple bir gönül sahibini arayınız.' diye buyurdu. Cenab-ı Hakk; Ben secdenin şekline de bakmam, altın bağışlamana da. Ben sana bir gönül sahibinin gözü ile bakar, görürüm.'*³¹⁷

"Hz. Peygamber buyurdu ki; 'Ahiret yolu için ibadetten, yapılan iyiliklerden, görülen iyi işlerden daha vefalı bir yol arkadaşı yoktur. Yaptığın iş, iyi bir işse sana ebedi olarak dost olur. Kötü ise, mezarda yılanın olur, seni sokar.'" ³¹⁸

³¹³ Can, s.109.

³¹⁴ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.152.

³¹⁵ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 5, s.91.

³¹⁶ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 2, s.313.

³¹⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt: 5, ss.80-81.

³¹⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.91.

"Kıyamet gününün seherinde uykudan uyanınca, kula yaptığı hayır ve şer gelir çatar."³¹⁹

Mevlânâ Fihi Ma-Fih isimli eserinde, Peygamber Efendimizin savaş sırasında ele geçen esirlere Allah'ı tanımları ve O'na dönmelerini tavsiye ederken şu cümleleri de kurduğunu ifade eder:

*Gücünüz-kuvvetiniz varken beni görmeniz, kendinizi bana karşı yok olmuş bilmeniz gerek ki işler kolaylaşsın. Korkuya düşünce benden umut kesmeyin ki sizi bu korkudan kurtarmaya, emin etmeye gücüm yeter. Ak öküzden kara öküz çıkaranın kara öküzden de ak öküz çıkarmaya da gücü yeter. ...Tanrı'nın rahmetinden umut kesmeyin; Tanrı rahmetinden kafir olan topluluktan başkası umut kesmez.*³²⁰

Konuya ilişkin Mevlânâ'nın başka ifadeleri de vardır :

"Umut kesme ki Allah'ın rahmetinden, kafir olan topluluktan başkası umut kesmez."³²¹

*Tanrı'dan umut kesmemek gerek. 'Gerçekten de kafirlerden başkası Tanrı rahmetinden umut kesmez' umut, eminlik yolunun başıdır. Yola gitmiyorsan bari yol başını gözle. Eğrilikler yaptım deme, doğruluğu tut sen, hiçbir eğrilik kalmaz. Doğruluk, Musa'nın sopasına benzer, o eğriliklerse büyüler gibidir. Doğruluk geldi mi hepsini yer- gider. Kötülük ettiysen kendine ettin, senin cefan, nerden ona erişecek?*³²²

*'Kim bir zerre ağırlığınca hayır işlerse, mükafatını görür. Dünya ahiretin tarlasıdır' Kim ekin ekme zamanında gevşeklik eder, tembellik ederse, devşirme çağında pişman olur ama, o zaman pişmanlık fayda etmez. Bugün zar elindeyken az oynama, ganimet bil; çünkü her soluğun bir definedir, bir kimyadır. Onu Tanrı'yi anmaya, ona kulluk etmeye harca; elinden geldikçe umutsuzluğa düşme. 'Gerçekten de Allah'ın rahmetinden, ancak kafir olan topluluk umut keser.'*³²³

*... ezelde ve ebedde düşkünlerin ellerini tutan, sayısız bağışlarda bulunan, sevgilisi Mustafa'ya, Allah rahmet etsin ona, vahiy gönderdi: 'De ki: Ey nefislerine uyup hadden aşırı hareket eden kullarım, Allah rahmetinden umut kesmeyin; şüphe yok ki Allah bütün suçları yarlıgar.' Ey benim kullarım, ... pişmanlık ateşiyle yanmış, ey bilgisizlikle evini barkını, harmanını yakıp kül etmiş kullarım, ey ateşler yiyen, kan ağlayan, haddi aşan, umutsuz kalan kullarım, umutsuzluğa düşmeyin sonsuz rahmetten. Kulu okşayan, işleri başaran efendiliğimizden umut kesmeyin; ...O âyette, dilediğimin küfürden başka bütün suçlarını bağışlarım demişti. ... Vahşi, "Dilersem, dilediğimin" tarzında bir şartı olmayan yargılanma sesini duyunca. 'Bütün suçları bağışlarım' sesini işitince sabır elbisesini yırttı; koşa-koşa, secde ede-edey, nâra ata-ata mescide Peygamber'in huzuruna geldi; topraklara yüz sürüyordu.*³²⁴

³¹⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s.148.

³²⁰ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss.2-3.

³²¹ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, s.4.

³²² Mevlâna, Fihi Ma- Fih, s.6.

³²³ Mevlâna, Mektubat, s.114.

³²⁴ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.19.

*Tanrının, kulun tövbesine sevinmesinin anlamı şudur: Kul, birşeye sevindi mi, o şeyi üstün tutar. Şimdi o tövbe eden kul da yüce Tanrı katında pek üstündür. Gene buyurdu ki: Bir kul suç işler; o suç onu cennete sokar. Nasıl olur ey Allah elçisi dediler. Buyurdu ki: O suç, kulun gözünün önünde durur; her solukta pişman olur, özür diler o kul. Bu pişmanlık, bu özür dileyiş, sonunda onu cennete sokar. Bir kul, kıyamet günü suç defterini görür, cehennemini yolunu tutar. Ona derler ki: Defterin öbür tarafını da oku. Okuyunca görür ki tümünden ibâdet, tümünden kulluk; sebebi de N a s û h tövbesiyle tövbe etmesidir. Yüce Tanrı bu yüzden onun suçlarını kulluğa, ibâdete çevirmiştir.*³²⁵

Bu ifadelerden ümitsiz olmamanın da gerektiğini, kötülük yapanın, kafir olanın bile iyiye, Allah'a yönelmeyeceğinin bir garantisinin olmadığını anlayabiliriz. Mevlânâ, tövbe kapısının açık olduğu ifade ederek; Allah'a sığınıp tövbe etmenin, pişmanlık duymanın suçları Allah katında örteceğini söyler .

*Allah'a sığınırız. Sonra sevgili P e y g a m b e r ne buyuruyor? Kulluk, ibâdet, günahlara kefarettir. Yâni temiz işler, kötü ve pis işleri yok eder, temizler. Hani sen, filân kişi benim hakkımda şu çeşitli kötülükte bulundu, şu çeşit düşmanlık etti diye düşünürsün; öfkelenir, onu döveyim, zindana atayım dersin. Derken şu günde bu çeşit bir iyilik de yapmıştı, bu çeşit bir hizmette bulunmuştu, benim için filân kişiyle savaşmıştı diye düşünürsün; öfken yatışır, geçer; böyle bir dostu dersin, incitmek doğru değil; yaptığı hatayı bilerek, isteyerek yapmamıştır; ondan sonra da özer dilemeye kalkışırsın. İşte en üstün lütuf ve ihsan ıssı olanlardan daha da üstün kerem ve ihsan ıssı Tanrı da kötülüğe, bozgunculuğa karşı özür dilemek için kullara ibadetlerde bulunmalarını buyurmuş, onlara kulluklar öğretmiştir. Nitekim hastalıkları gidermek için ilâçlar yaratmıştır; günah kılıçlarının, oklarının, mızraklarının yaralarından korunmak için zırhlar, kalkanlar halk etmiştir. Bir kılıç ustasına benzeyen Şeytan, keskin kılıç yapar, kalkan ustasına benzeyen akıl ve bilgi de kalkanı pek sağlam olarak düzer-koşar. Ok yonan nefis, temreni pek keskin yapar; tövbe zırhçısı da zırhın halkalarını sık, sağlam düzer-koşar. Bu, kahır yapıcısıdır; o, lütuf ustası. A kardeş, keskin kılıcın üstüne atılmadasın; tövbe ve kulluk kalkanını almadan gitme. Başka ne buyuruyor? İnsanlar iki çeşittir: Bilgin ve kurtuluş yoluna düşüp bilgi öğrenmeye çalışan. Bilgin, kılavuza benzer; yola gidenlerin işlerine yarar; fakat ahiret yolculuğuna düşmeyi gönlüne getirmeyen, kılavuzun kadrini ne bilsin? Bilgin, hekimdir; ağır hastalıkları giderir. Fakat hekimin kadrini, ağlayıp inleyen hasta bilir; altınını, malını-mülkünü feda eder; bunu da canına minnet bilir. Ölü ne bilsin hekimin kadrini. İlâç, derdi olan kişinin işine yarar; derdi olmayan kişi ilâcı duysa bile kadrini ne bilir? Gözü ağrımayan göz ilâcını ne yapsın? Ama gözü rahatsız olan kişiye yarım dirhem göz ilâcı yüzbinlerce kuruşa değer.*³²⁶

Mevlânâ konuyla ilgili "Gerçekten de o, tövbe edip Hakk'a dönenlerin suçlarını örter." ayetine atıfta bulunur.³²⁷

³²⁵ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.48.

³²⁶ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.52.

³²⁷ Mevlâna, Mektubat, s.179.

Mevlânâ'ya göre kötülüklerle dolu bir hayatı seçmek de iyiliklerle dolu bir hayatı seçmek de bizim elimizdedir.

"... Çünkü insan, istediğini yapabilmesi yüzünden (Kerremnâ) ' Biz ona ikramda bulunduk, onu yücelttik.' sırrına erdi. Fakat, insanların yarısı yılan, yarısı bal arısı oldu.

Müminler bal arısı gibi, bal madeni kesildiler, kafirler ise yılanı döndüler, zehir madeni oldular."³²⁸

İhtiyar, yani insanın cüz'i bile olsa yapma gücünün bulunması ibadetin, kulluğun tuzudur. Yani lezzetidir. Yoksa bu gökyüzü de dönüyor, dönüyor ama, kendi dileği ile değil.

Feleklerin dönüşünde ne sevap, ne de günah vardır. Çünkü onların iradeleri yoktur. Hesap vaktinde kendi dileği ile, isteği ile yapılan işe dikkat edilir. ...

İyilik edenler, kendi cüz'i iradeleri ile iyilik ederler. Akıllarını kullanarak iyi işler yaparlar da, kendilerini korurlar. O yüzden övülürler, takdir edilirler. Dünyadaki bu övüşler, bu beğeniler bu 'Yaşasın, ne de güzel.' deyişler hep irade ve ihtiyar yüzündendir.

*İbadetten pek hoşlanmayan kişiler, zindana atılınca; orada sufilikleri tutar. Muttaki olurlar, Hakkı çok zikrederler.*³²⁹

Mevlânâ insanlara kurtuluş yolunda nasıl bir tavır içinde olunması gerekliliğine yönelik ayrıca; "ihtiyatı" tavsiye eder. Mevlânâ ihtiyatın tanımını, "iki tedbirden hangisi seni tehlikeye düşmekten alıkoyacaksa onu yapmaktır." şeklinde yapar. Ya önce gelip geçen geçmiş kavimlerin hallerine bakın, ibret alın, ya da ihtiyat içinde olunduk ve ihtiyat meselesini şu şekilde örnekler;

Birisi sana ; 'Gideceğin şu yedi günlük yolda, hiç su yoktur. Ancak ayakları yakan kum vardır.' dese,

Başka birisi de; ' Bu söz yalandır, yolda her gece akan bir çeşme göreceksin' haberini verse;

İhtiyat odur ki; yanına su alır, susuz kalmak korkusundan kurtulur, ve doğru hareket etmiş olursun.

Eğer yolda su varsa, taşıdığın suyu döker, tazesini içer ve kabını doldurursun, fakat ya yolda su yoksa; eyvahlar olsun susuz yola düşene!

*Ey Allah'ın halifesi olan Ademoğulları! İnsaflı olun, doğru hareket edin de, kıyamet günü için ihtiyatlı bulunun.*³³⁰

Mevlânâ'ya göre; insanların kaçınılmaz sonu ölümdür ve ölüm sonrasına dair ahiret hayatının varlığı peygamberler aracılığıyla insanlara getirilen kaynaklarda belirtilmiştir. Bu noktada insana düşen şey ihtiyatlı davranarak bu ihtimale yönelik

³²⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s.262.

³²⁹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, ss. 266-267.

³³⁰ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 223.

hazırlıklı olmaktır. İnsan sadece nefsi ile hareket ederek nefsine yenik düşmemeli, ölüm sonrası hayata hazırlıklı olmalıdır.

Hız. Ali buyurmuştur ki: *"Hekim ile münecim; 'ahiret ve mahşer yoktur.'* dediler, ben de; *' Haydi işinize gidin, eğer sizin dediğiniz doğru ise, ben hiçbir şey kaybetmiş olmam, fakat benim inandığım gerçekleştiği zaman sizin vay halinize' dedim.*"³³¹

Hız. Ali'nin bu ifadesine benzer bir şekilde, Mevlânâ da ahiret hayatı olmasa bile ihtiyatlı kişinin netice itibarı ile kaybedeceği çok şey olmayacağını belirtmek istemiştir.

"Hiçbir şüphe yoktur ki bu alem, tümünden bir yıkık yerdir; ama onda bir define vardır. Akıllı kişi, yıkık yerde eğlenmez; yıkık yere aşık olan şu kuzgunlara uymaz; aldanmaz. 'Gecenin bir kısmıyla gün ortasında' o defineyi arar."³³²

Sonuç olarak Mevlânâ diğer inançlar için öteki algısına sahip olmayıp, dini tevhid ekseninde değerlendirdiği için onun birbiriyle çelişir gibi gözüken ifadeleri aslında bu cepheden bakıldığında çelişki oluşturmamaktadır. Dinin tevhid eksenli bakış açısıyla değerlendirmesi yönüyle Mevlânâ için ikilem söz konusu değildir. Yaşanan ikilem insanın algısından kaynaklanmaktadır. Mevlânâ'nın nazarında din tektir. Bu sebeple karşısındaki insanlara yönelik "farklı bir din" yorumundan öte, bu insanları Tanrı konusunda farklı algılara sahip insanlar olarak görür. Karşısındakileri Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ya da putperestler olarak algılar ve onlara kendi eylemleri, kendi doğruları ve kendi zaafı yönüyle yaklaşır; ama hiçbir zaman – inanan olarak- bireyi bir kenara bırakarak nesnel anlamda Hristiyanlık, Yahudilik ya da Mecusilikten söz etmez.³³³ Mevlânâ İslam dininin dışında olan hiç kimseyi hor görmeyerek, kimseyi kâfirlikle suçlamamaktadır. Ona göre İslam'ın dışındaki dinler "Hak din" olmasalar da, Hakk'ın idare ve takdir ettiği dinlerdir. Yaratıcı herkesin yaratıcısıdır ve Kur'an'da görüldüğü üzere sadece bir dinin müntesiplerine değil tüm kullarına hitap eder ve kullarını hidayete erdirmek onun elindedir.³³⁴

Mevlânâ diğer inançlara yönelik yaklaşımı noktasında düzenli bir bakış açısı ortaya koymuştur. Mevlânâ'ya göre tüm inançlar bir yönüyle hakikati yansıtmaktadır

³³¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, ss.222-223.

³³² Mevlâna, Mektubat, s.35.

³³³ Batuk, Çoğulculuk, s.63.

³³⁴ Can, s.146.

ve müntesipleri hakikati aramaktadır. Ayrıca hakikatin bilgisine farklı yollarla ulaşmak mümkündür. Kur'an'daki esaslara uygun olarak, Mevlânâ İslam'ı en son gelen, hakk ve en mükemmel din olarak görmektedir. Onun için İslam dini diğer dinlerin tamamlayıcısıdır ve diğer dinlerden üstündür. Bunun yanı sıra, kurtuluş konusunda ise insanın bireysel kurtuluşunu esas alır. Kurtuluş her insanın kendi davranışları doğrultusunda kendi şahsında tezahür edecektir. Yani bir hüküm olarak değil, bir imkan dahilinde iman ve salih amel şartlarıyla her insan için geçerlidir. Dolayısıyla kurtuluş bir dinin tüm müntesiplerinin tekelinde değildir.³³⁵ Sosyal açıdan diğer dinlere olabildiğince hoşgörülü ve çoğulcu bir yaklaşım içinde olan Mevlânâ'nın, kendi inancı olan İslam'ı öncelemesi ve kaidelerine olabildiğince riayet etmesi onun kapsayıcı tutum içinde olduğunu göstermektedir.

2.4.3. Farklı Din Mensuplarıyla Etkileşim Ve İletişim Boyutu

Mevlânâ insanlara yönelik "öteki" bakışına sahip olmadığı için insanları ötekileştiren bir davranış içinde değildir. Son derece alçakgönüllü bir dile sahiptir. Hoşgörü ve samimiyeti içinde barındıran pozitif bir dil kullanmaktadır.³³⁶ İslam'ın da esas aldığı üzere Mevlânâ, tüm insanları yaratılmış varlıklar olarak görür ve Allah'ın kulu olmaları bakımından eşit kabul eder. İnsanların Allah'a yakınlığı ve değeri, onların imanları ve yaptıkları iyi işler ile ölçülmektedir.³³⁷ Mevlânâ insanı inşa etmeye çalışmakta, insanın kendi "gerçek ben" ini bulması yolunda çalışması gerektiğini düşünmektedir ve insanın bu yolda öteki'ne ihtiyacı yoktur. Farklı dine bağlı olan insanları öteki olarak görmez.³³⁸ Farklı dinsel geleneklere mensup insanları da bir gerçeklik olarak kabul etmektedir. İnsanları öncelikle insan olarak değerlendirmekte ve insanların mensup oldukları inançlar doğrudan bir anlam ifade etmemektedir. O kendince insanın içindeki "gerçek ben"i dikkate almakta ona seslenmektedir.³³⁹ Farklı dini inançlara sahip insanlarla iletişim halinde olmak onlarla barışçıl ve iyi ilişkiler, dostluk ilişkileri içinde olmak Mevlânâ için kendi inancından, kendi inancının

³³⁵ İsmail Çalışkan, " Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ani Temelleri ", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:11, sayı: 1, 2007, s.20.

³³⁶ Batuk, Çoğulculuk, s.57.

³³⁷ Çalışkan, s.14.

³³⁸ Batuk, Çoğulculuk, s.58.

³³⁹ Batuk, Çoğulculuk, s.59.

doğruluk iddialarından feragat ederek başka inançların doğruluk iddialarını kabul etmek değildir elbette. Mevlânâ'nın eserlerinde diğer din müntesiplerinin takip ettiği yanlış yolları tasvip etmediğine dair bir çok ifadeye rastlamak mümkündür. İyi ilişkiler geliştirmek, karşılıklı doğruluk iddialarından vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Mevlânâ'da kendi doğrusuna ve değerlerine bağlı kalarak diğer insan ve bu insanların inançları ile bir sorununun olmadığını ve farklı inançlara mensup insanlarla iyi ilişkiler geliştirilebileceğini ve onları ötekileştirmeden onlara pozitif yönde bakılabileceğini, diğer dinlere hoşgörülü yaklaşımının örneklerini kendi hayatıyla ortaya koymuştur. Mevlânâ'nın diğer inançlara mensup insanlarla çekinti duymadan iletişim kurduğu onların din adamlarıyla sohbet ettiği, dini bazı hükümler noktasında konuştuğu nakledilmektedir.³⁴⁰ Mevlânâ'nın doğrudan kişilerin inançlarını değiştirmek için değil onların davranışlarında bir takım düzeltmeler gerçekleştirmek için çaba sarf etmesi dikkat çekmektedir.³⁴¹ Toplumun farklı unsurları tarafından kabul görmüş birleştirici kimliği, kendisine yönelmiş farklı din mensupları ve önderlerinin ziyaret ve ilgilerinden anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Mevlânâ'nın çizdiği farklı olanla bir arada yaşama pratiği, R.A.Nicholson'un da belirttiği gibi, çok daha sonraları bile ulaşılmakta güçlük çekilen bir düzeyi ifade etmektedir. Yaklaşım tarzındaki bu özgünlük, düşüncelerini tarihsel ve toplumsal farklılıklar ile gerçeklikleri göz ardı etmeyen bir söylem içinde sunmasından kaynaklanmaktadır.³⁴²

Mevlânâ Müslüman olan ya da olmayan bir çok inananın hocası olmuştur.³⁴³ Söylemlerindeki yumuşaklık ve diğer din mensuplarını öncelikle insan daha sonra da inanan olarak kabul etmesi, aşağılamadan, horlamadan özellikle çatışmadan kaçınır bir davranış biçimiyle insanlara yaklaşması dolayısıyla diğer din müntesipleri tarafından da çok sevilmiştir.³⁴⁴

Rivayet edildiğine göre, Konya'da vaizin birisi, Hristiyanlardan bahsederken 'Allah'a hamdolsun ki, bizi kafir yaratmadı.' demiş, bu ifadeyi Mevlânâ'ya aktarıldığında, Mevlânâ da bu ifadeyi kullanan vaiz için, 'Hem sapık hem de bu inançla halkı saptırmada, kendisini Hristiyanların terazisi ile tartıyor da bir dirhem

³⁴⁰ Batuk, Çoğulculuk, s.61.

³⁴¹ Batuk, Mevlânâ, s.139.

³⁴² Çelik, s.24.

³⁴³ Ambrosio, s.24.

³⁴⁴ Batuk, Mevlânâ, s.139.

fazla geldim diye böbürleniyor. Gelsin de, kendisini peygamberlerle, erenlerin terazisi ile tartsın, o zaman değerini anlar.' demiştir.³⁴⁵

Cenazesine katılan gayri müslim topluluk ona duyulan sevgi ve saygının en iyi göstergelerinden biridir. Cenazesine sadece müritleri ve Müslümanlar değil başka inançlardan din adamları ve cemaat kendi usullerine göre katılmıştır. Özellikle de Yahudi ve Hristiyanlar bunların arasında büyük yer tutmuştur. Hatta bu durumdan rahatsız olan bazı Müslümanlar onları merasimden uzaklaştırmaya çalışsa da başarılı olamamışlardır. Bu sırada bir Rum keşişinin onun hakkında " Mevlânâ ekmek gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiçbir aç gördünüz mü? " dediği aktarılmaktadır.³⁴⁶ Cenazesine katılan bu insanların Tevrat, Zebur, İncil'den metinler okuyarak Mevlânâ için dua ettikleri de rivayet edilmektedir.³⁴⁷ Hristiyanlar Mevlânâ'nın o çağın İsa'sı olduğunu, Yahudiler de o çağın Musa'sı olduğunu söylemişler, Müslümanların hocası ve imamı olan Mevlânâ'da İsa'nın, Musa'nın ve bütün peygamberlerin gerçek doğasını tanıdıklarını, onların hakikatlerini Mevlânâ'nın sözlerinden anladıklarını, kutsal metinlerinde bahsedilen peygamberlerin davranışlarını onda bulduklarını ifade etmişlerdir. Müslümanlarca kaleme alınmış hagiyografiler Mevlânâ'nın öğretilerinin başka dinlerin müntesipleri tarafından da izlendiğini göstermektedir, bu da Mevlânâ'nın mesajının evrensel bir mesaj olduğunu bize göstermektedir. Mevlânâ, sadece kendi müritlerine öğretişte bulunmamıştır. Onun dili, din farklılığının ötesinde bütün inananlar için ruhsal bir yükselme aracı olmuştur. Mevlânâ, dinler arasında toleransa sahip bir öğretici olmuştur. Rumi'nin ölümü ve cenaze töreni mistikliğini ruhsallığını ve en önemlisi, kendisinin de ifade ettiği gibi aşk dinine adanmış olan varlığını doğru çıkarmıştır.³⁴⁸

*"Yetmiş iki millet kendi sırrını bizden dinler, biz iki yüz millet ve mezhebi tek perdede birleştiren ney gibiyiz."*³⁴⁹

Mevlânâ'nın farklı kesimleri ve gurupları dışlayıcılıktan çok kucaklayıcı bir tavrının olduğunu görüyoruz. Farklı din mensuplarıyla iyi ilişkiler içine girmekle kalmamış, öyle ki Haçlı seferleri ve Moğol istilası altında büyük sıkıntıların yaşandığı bir zamanda, nefret ve şiddeti artıran bir " ötekileştirme " söyleminin aksine din, dil,

³⁴⁵ Can, s.145.

³⁴⁶ Bolat, s.68.

³⁴⁷ Batuk, Çoğulculuk, s.61.

³⁴⁸ Ambrosio, ss.23-24.

³⁴⁹ Fûrûzanfer,s.17.

irk farkı gözetmeksizin bütün insanları eşit saymış ve bu anlamda farklı inanç ve topluluklara karşı hoşgörüyü öğütlemiştir.³⁵⁰

Bu konuda Mevlânâ'nın eserlerinin genelinden bir izlenime gitmek amacıyla bazı örnekler vermek istiyoruz.

*"Fazilet ve üstünlük davasından, dolayısıyla, kendini faziletli, başkalarından üstün, fende ve ilimde ileri gitmiş görerek, küstahlığa kapılmaktan vazgeç. Çünkü Hakk yolunda işe yarayan amel, Allah rızası için insanlara hizmette bulunmaktır. İyi huylu olmaktır."*³⁵¹

"Hiç bir kafire hor gözle bakmayınız! Çünkü Müslüman olarak ölmesi mümkündür."

*Kafir dediğin kişinin ömrü, nasıl sona erecek ? Bundan bir haberin var mı ? Ne diye ondan yüz çeviriyorsun?"*³⁵²

Mevlânâ Mektubat eserinde şu ayetlerden yararlanmıştır.

*"'Bir kavme karşı beslediğiniz kin, sizin aşırı hareketinize, tecavüzde bulunmanıza sebep olmasın, sizi adaletten alıkoymasın' 'bir kavmin zulmü, sizi yüce yolunuzdan çevirmesin' "*³⁵³

Mevlânâ herhangi bir kimseye kafir demek şöyle dursun, o kâfirliğin de Müslümanlığın da ötesine geçerek, aşka tevhide ulaşmıştır. Hakk'ı ve hakikati bulmuştur.³⁵⁴

*"Aşk dini, bütün dinlerden ayırır. Aşıkların şeri'ati de, mezhebi de Allah'tır."*³⁵⁵

Mevlânâ'ya göre Allah tüm insanların yaratıcısıdır. Tüm kullarına eşit mesafededir ve onlara eşit yaklaşır. Tüm kullarına lütuflarda bulunur. Allah kulları arasında ayırım yapmazken biz insanların birbirimizi hor görmesi, arasında ayrıma girmesi uygun değildir. Mevlânâ bu durumu, bir Yahudi'nin, bir imansızın çalışması ile bir zahidin çalışması didinmesinin Allah nezdinde makbul karşılandığını ve

³⁵⁰ Çelik, s.24.

³⁵¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 320.

³⁵² Mevlâna, Mesnevi, cilt:6, s. 524.

³⁵³ Mevlâna, Mektubat, s.101.

³⁵⁴ Can, s.150.

³⁵⁵ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s.398.

karşılığını gördüğünü ifade ederek örnekler.³⁵⁶ Mevlânâ müslim- gayr- ı müslim ayırımı yapmayarak Allah'ın yarattıklarına aynı şekilde yaklaşımı benimsemektedir.

*"Yaratmak, rızık vermek suretiyle olan Hakk yakınlığı umumidir. Allah bütün yarattıklarını sever. Onların rızıkını verir. Onları gözetir. Onlardan uzak değildir."*³⁵⁷

"Aklını başına al da, benliğe kapılarak dostu küçük görme, onu incitme ki, o dost, sana düşman olmasın!"

*Senin sevdiğin Rabb'inin yarattığı bütün mahlukata (insanlara, hayvanlara, bitkilere), ya Allah rızası için, yahut da kendi canının rahat etmesi, huzur içinde yaşaması kasdı ile iyilikte bulun, onları sev!"*³⁵⁸

Birgün, bir topluluk içinde konuşuyordum. Aralarında kâfirler de vardı. Söz arasında ağlıyorlar, tat duyuyorlar, halden hâle giriyorlardı. Birisi, onlar ne anlarlar, ne bilirler ki... Bu çeşit sözü, seçkin Müslümanların bile binde biri anlayabilirken onlar ne anlıyorlar da ağlıyorlar. diye sordu.

(Mevlânâ) buyurdu ki: Bu sözün özünü anlamaları gerekmez; sözden maksat neyse onu anlarlar ya. Sonunda hepsi de Tanrının birliğini söyler; hepsi de der ki: Tanrı yaratıcıdır, rızık veren odur, her şeyde tedbir, tasarruf ıssıdır, herkes dönüp ona varır; ceza da ondandır, bağışlama da. Bu söz, Tanrıyı anlatıyor, Tanrı anışsı; bu sözü duydular ya; herkes heyecana düşer, tat alır; özleyişi artar herkesin; çünkü bu sözden sevgilinin, özlenenin, istenenin kokusu geliyor. Yollar ayrı amma maksat bir. Görmez misin? Kâ'be'ye giden yollar çok. Kimisi Anadolu'dan gider; kimisi Şam'dan, kimisi İran'dan, kimisi Çin'den. Kimisi de deniz yoluyla Hint'ten gelir, Yemen'den gelir. Yol ara bakarsan büyük bir ayrılık var, sınırsız bir ayrılık var. Fakat maksada bakarsan hepsi de birleşmiş, bir. Herkes gönlünden Kâ'be'ye gitmeyi geçirmede; gönüllerin Kâ'be'ye büyük bir bağlılığı, sevgisi var, bu isteğe hiç mi hiç ayrılık, aykırılık sığmıyor. Bu istek, ne küfürle ilgili, ne îmanla. O ilgide hiçbir bulanıklık yok. Hani ayrı-ayrı yollar var dedik ya; herkes oraya vardı mı yoldayken birbirleriyle çekişip savaşmaları da kalmaz, ayrılık-aykırılık da biter-gider, dedikodu da. Yolda giderlerken bu, ona, senin tuttuğun yolun aslı yok, sen kâfirsin derdi; o da bunu öyle görürdü ya; Kâ'be'ye vardılar mı bilirler, anlarlar ki o savaş, yoldaymış maksatları meğerse birmiş. Meselâ kâsenin canı olsaydı kâseciye kul-köle kesilirdi; onunla aşk oyununa girişirdi. Şimdi şu kâseyi yapmışlar ya; kimisi bunu sofraya böyle koymak gerek der; kimisi içini yıkamalı der; kimisi tekmiil yıkamalı der; kimisi yıkamak gerekmez der. Ayrılık-aykırılık bu şeylerdir. Fakat kesin olarak kâseyi bir yapan, bir yaratan var; kendi-kendine meydana gelmemiştir; bunda herkes birdir; bunda hiç kimsenin ayrılığı yoktur. Şimdi geldik insanlara. İnsanlar, gönül erinde Tanrı sevgisini taşırlar, onu dilerler, ona yalvarırlar; her şeyi ondan umarlar; ondan başka her şeyi düzüp-koşan, her şeye gücü yeten birini tanımazlar. Bu çeşit anlayışsa ne küfürdür, ne îman. İçyüzde bir adı yoktur amma o anlam suyu içten coşup dil oluğundan aktı mı donar, şekle, söze girer; o vakit adı, küfür olur, îman olur; iyi olur, kötü olur. Hani bitkiler yerden biter ya; önce bir şekli yoktur onların. Şu dünyaya yüz tuttular mı başlangıçta güzel, ince görünürler, renkleri aktır. Dünyaya ne kadar ayak basarlar, dünyaya ne kadar

³⁵⁶ Mevlâna, Mesnevi, cilt:5, s. 279.

³⁵⁷ Mevlâna, Mesnevi, cilt:3, s. 61.

³⁵⁸ Mevlâna, Mesnevi, cilt:4, s. 526.

gelirlerse o kadar kaba bir hale gelirler, o kadar katılaşırlar, başka bir renge bürünürler. İnananla inanmayan, bir arada otursa, fakat bir şey söylemese ikisi de birdir. Düşünce yüzünden hiç kimse sorumlu olamaz. Adamın içi, hürlük dünyasıdır. Çünkü düşünceler göze görünmezler; düşüncelere göre hüküm verilemez. 'Biz görünüşe, dışa göre hüküm veririz; gizli şeyleriyse Tanrı bilir.' Düşünceleri Ulu Tanrı belirtir sende; sen yüz binlerce çabada bulunsan, lâhavle çeksen düşünceleri uzaklaştıramazsın kendinden. Hani Tanrının araca ihtiyacı yoktur derler ya; görmez misin, şu düşünceleri sende, araçsız, kalemsiz, şekilsiz renksiz nasıl belirtmede. Düşünceler, havada uçan kuşlara, ormanda gezen ceylânlara benzer. Kuşu tutup kafese koymadıkça şerîatta satman, doğru olmaz; zâtî havadaki kuşu satamazsın; buna gücün yetmez: Satımda satılan şeyi alana vermek şarttır. Elinde değil ki neyi vereceksin? Düşünceler, içte kaldıkça adsız-sansızdır; onlara hüküm yürütemezsin; ne küfür diyebilirsin, ne Müslümanlık. Kadı, içinden şunu ikrar ettin, bu çeşit bir satışta bulundun; gel, içinden şu düşüncüyü geçirmedikçe and iç der mi hiç? Diyemez; çünkü hiç kimse gönülden geçene, hatıra gelene hüküm yürütemez. Düşünceler, havadaki kuşlardır. Şimdi söze geldi mi, o anda küfür, yahut Müslümanlık olduğuna, iyi, yahut kötü bulunduğuna hükmedilebilir. Nitekim bedenler bir âlemdir, hayaller bir âlem, vehimler bir âlem. Ulu Tanrıysa bütün âlemlerin ardında; ne o âlemlerin içindedir, ne dışında. Şimdi şu düşüncelerde Tanrının tedbirine bak, kullanışını seyret; bunları nasıl neliksiz-niteliksiz yaratmada; nasıl kalemsiz, araçsız düzüp koşmada. O hayali, o düşüncüyü araşan, göğsünü yarsan, zerre-zerre etsen bulamazsın, orda. Kanda da bulamazsın, damarda da. Yukarda da bulamazsın, aşağıda da. Hiçbir yerde bulamazsın. Yanı-önü yoktur onun; neliksiz-niteliksizdir o. Dışarda da bulamazsın onu. Tanrının düşünceleri düzüp koşması bu kadar göze görünmez, bu kadar adsız-sansız olursa bütün bunları yaradanın izi-tozu belirmez, gözlere görünmez de görünmez olduğunu artık var, seyret. Hani şu kalıplar, anlamlara karşı, göze görünür şeylerdir, bu anlamlarsa göze görünmez, neliksiz-niteliksizdir ya; Tanrının lûtfu karşısında âdeta bedenler, göze görünür şekillerdir.³⁵⁹

Mevlânâ, insanlığın birliğini, dinlerin şekil birliğinde aramaz. Şekli, suyu arayanların su koydukları çeşitli renk ve desendeki kaplara benzetir. Akıllı adam kaplara değil, içindekine, yani suya bakar. Mevlânâ suyun peşindedir. Ona göre dünyada inançlar bir olmayacaktır inançların birliği ancak bu ahirette mümkündür. Hüseyin Kurt'a göre, Mevlânâ'nın bu anlayışı, Hûd suresinin 118 ve 119. ayetlerini hatırlatmaktadır. Bu ayetlere göre, Allah dileyseydi tüm insanlık tek bir ümmet olur, bir imanda birleşirdi. Fakat Allah insanları hikmet ve rahmetinin bir yansıması olarak farklı farklı yaratmıştır...³⁶⁰ Mevlânâ; ayırım yapan insanlarda ikilik bulunduğunu, fakat vahdet (birlik) mertebesini bulan, ona ulaşan insanların bütün insanları kendisinden saydığını ve kendileri gibi gördüklerini, dolayısıyla bu şekilde yaklaşan ve görüş açısına sahip olanların, kendisine düşman olmayacağını ve kendisi ile savaşa

³⁵⁹ Mevlâna, Fihi Ma- Fih, ss.83-85.

³⁶⁰ Hüseyin Kurt, "Mevlânâ'da İnsanlığın Birliği ve Diyalog", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, s.170.

girmeyeceğini ifade ederek aslında insanların birbirleri arasında ayrım içerisinde oluşuna olumsuz baktığını gösterir.³⁶¹

Mevlânâ'nın bu bakış açısı Mevlevilik'te de büyük kabul görmüştür. Mevlânâ, insanı insan olarak kabul eden, zaafalarını görüp bağışlayan ve bütün diğer inançları, mensuplarının bilgisine göre doğru bulacak derecede sınırsız bir düşünceye sahip, Müslüman olmayanı da etkileyen bir tutumda olduğu gibi bu düşünceye sahip insanlar yetiştirmiştir. Yaşadığı çevrede her dinden insan bulunan ve onlarla rahat bir biçimde yaşayan Mevlânâ farklı inançlar ve kültürlerle yönelik bu inançların mensupları ve bu inançların önderleri ile hoşgörülü ilişkiler içinde bulunmuş ve bu kesimlerin de sevgisini kazanmıştır.³⁶² Onlarla bir arada yaşamaya ve diyaloga açık, dinin şekilci ve formel yönünden çok iç tecrübeye ağırlık veren, hoşgörü temelinde gelişen yönüne dikkat çeken bir din anlayışının temsilcisi olmuştur.³⁶³ Mevlânâ'nın düşüncesinde bulunan insan sevgisinin merkezi konumu, onun din anlayışında kendi çağına göre başkalarıyla karşılaştırılmayacak ölçüde bir hoşgörü temeli oluşturmasını sağlamıştır. İnsanın yaratılmışlar arasında seçkin ve ayrıcalıklı konumundan hareket eden Mevlânâ, bu anlamda insanlar arasındaki düşünce ve din anlayışlarındaki farklılıkları önemsemez. Ona göre insanlar arasındaki farklı görüşler ve anlayışlar, bütünü algılama eksikliğimizden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle onun din anlayışında inançlar ve dogmaların sınırlarına sıkışmayan bir evrenselliğin izlerini görmek mümkündür.³⁶⁴ Ona göre insanların özü birdir. Tüm insanlar Allah'tan gelmektedir. İnsanlar ırk ve dil olarak, hatta din olarak ayrı ayrı olsalar da bu çok önemli değildir. Çünkü inanan herkes farklı dillerde de olsa, Yaratıcı'nın adını zikretmekte, O'na ibadet etmektedir.³⁶⁵ Mevlânâ'nın farklı inançlara mensup insanlara yaklaşırken geniş bir hoşgörü sergilediği görülmekle birlikte, bu durum onun bütün inançları olduğu gibi onayladığı, tasvip ettiği anlamına da gelmemektedir.³⁶⁶

³⁶¹ Mevlâna, Mesnevi, cilt:2, s. 534.

³⁶² Bolat, s.68.

³⁶³ Çelik, s.21.

³⁶⁴ Çelik, s.24.

³⁶⁵ Mustafa Aşkar, "Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin İnsan Anlayışı ve İnsanın Kozmik Alemdeki Yeri", **Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri**, Konya, 8-12.05.2007, s.253.

³⁶⁶ Cengiz Batuk, " Reddiye/ Polemik Geleneği ve Mevlânâ'nın Hristiyanlık Algısı ", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, cilt:8, sayı: 20, 2007, (Reddiye), s.65.

2.5. NE OLURSAN OL YİNE GEL !

Mevlânâ'ya atfedilen ve sıkça kullanılan "*Gel, gel; her ne isen gel! Kafirsen de, rindsen de, puta tapıyorsan da yine gel! Bizim dergahımız ümitsizlik dergahı değildir! Yüz kere tövbeni bozdunsa yine gel*" rubai türündeki şiir Mevlânâ'nın Divan'ında bulunmamakla birlikte, bu rubainin ona ait olduğuna dair şüpheler vardır.³⁶⁷ Mevlânâ'nın önemli evrensel mesajlarından biri olarak nitelendirilen bu meşhur rubai otantik olarak da Mevlânâ'ya nispet edilmemekte ve kaynağı da tam olarak bilinmemektedir. Bu şiir başka şairlere nispet edilmekle birlikte, zaman zaman şiirin Mevlânâ'ya ait olup olmadığına dair araştırmacılar tarafından görüşler ortaya koyulmaktadır. Genel kanaat ise şiirin kime ait olduğuna dair netliğin olmadığı yanı sıra bu şiirin Mevlânâ'nın öğretilerine ters düşmediği yönündedir.³⁶⁸

Bunun yanında, kanaatimizce rubainin kime ait olduğunun ötesinde önemli olan diğer bir konu da, bu ifadenin ne şekilde yorumlanacağı ve Mevlânâ ile ne ölçüde bağdaştığı konusudur. Rubai farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Kimi araştırmacılara göre bu rubaiden çoğulcu yaklaşıma dair bir sonuç çıksa da kimi araştırmacılara göre kapsayıcı yaklaşıma dair bir sonuç çıkmaktadır. Rubainin içeriğine bakıldığında yüksek derecede hoşgörü barındıran bir davet içerdiği açıktır. Fakat bu davet, tüm inançlara eşit olarak yaklaşmaktan dolayı yapılmış bir davete benzememektedir. "...*Kafirsen de, rindsen de , puta tapıyorsan da... Yüz kere tövbeni bozdunsa yine gel.*" ifadelerinde "kafir, puta tapan, yüz kere tövbeni bozan" olsan derken, aslında olumsuz yatkınlıklar olmasına rağmen sayılanlara yine de gel denerek onların dışlanmadığına dair bir mesaj iletilmek istenir gibidir. "...*Bizim dergahımız ümitsizlik dergahı değildir.*" derken yapılan davette sayılanların kötü eğilimlerinden kurtulabileceklerine- kurtarılabileceklerine dair yüksek derecede bir ümit vardır. Anlaşılan kadarıyla kötü eğilime sahipliğin uç örnekleri olarak sayılan kafir ve putperestler, oldukları biçimde kabul görmek üzere bir davet almamaktadırlar. Aksine, onaylanmamış eğilimlere sahip olsalar da onların dışlanmadıkları yönünde bir mesaj verilmek istenmiş ve yapılan davete icabet etmeleri durumunda değişebileceklerine dair bir ümit ve hoşgörü söz konusu olmuştur. Bu davetin muhataplarının kim olduğu,

³⁶⁷ Mevlânâ, Mesnevi, cilt:5, s.190.

³⁶⁸ Yakup Şafak, "Mevlânâ'ya Atfedilen 'Yine Gel ...' Rubaisine Dair", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 24, 2009, s.75.

ne kadar günah sahibi olduğu önemli değildir. Önemli olan insanın değişebileceğine ve hakikati bulabileceğine yönelik beslenen ümittir. Bu davette dergahın Hakk'ın bilgisine erişmiş olduğuna ve bu bilgiyi ötekileştirmeden, dışlamadan paylaşmak istediğine dair bir niyet gözlenmektedir.

Söylenmek istenen şudur: Geçmişin önemli sayılmaz. Hangi inançtan olduğun mühim değildir. Pek çok kötülük etmiş, tövbe edip tekrar kötülüğe dönmüş, bunu yüz kere tekrarlamış ve bu yüzden ümitsizliğe düşmüş olabilirsin. Ama tüm bunlardan sonra da tövbe etmek mümkündür. Sende böyle bir istek, niyet varsa maziyi telafi etmek azmindeysen gel başımızın üstünde yerin vardır.³⁶⁹

Böylece bütün insanlık, dini, rengi, dili ne olursa olsun bu dergâh'a davetlidir. Bu dergaha geleneler yeni ümitlere ulaşabilirler. Bu davetle, insanları ayırıştıran, gönüllerin öze ulaşmasını engelleyen bütün engellerin koparılma istenmekte ve herkes en iyiye, en doğruya, yegâne hakikate çağırılmaktadır. Bu davette Mevlânâ'nın "insanın bir ayağı merkezde kalırken, diğer ayağı yetmiş iki milleti dolaşmalıdır", "A yoksul! Hiçbir insanı hor görme!"³⁷⁰ ifadelerine ait niyet hissedilmektedir. Çünkü Mevlânâ için tüm insanlar, Allah'ın kuludur. Allah, sevgi nurunu insanlar arasında ayırım yapmadan bütün âleme yaymıştır.³⁷¹

Anlam itibarıyla Mevlânâ düşüncesini oldukça iyi yansıtan bu rubaiden evrensel hoşgörü ve çoğulcu insan sevgisini çıkarmak zor değildir. Fakat bu dördlüğü, İslam'ın genel hükümleri çerçevesinde yorumlayarak tövbe ve ümit kapısının hep açık olduğu biçiminde yorumlamak daha makul görünmektedir.³⁷²

Mevlânâ'nın farklı inançlara sahip insanlara dışlayıcı yaklaşımın aksine onlara hoşgörü ve kapsayıcı bir yaklaşım ile yaklaşması sebebiyle bu rubaiye ilişkin kanaatimiz bu rubainin -Mevlânâ'ya ya da bir başka şaire ait olsa da- Mevlânâ'nın düşüncelerine aykırı düşmediği yönündedir.

³⁶⁹ Mehmet Demirci, **Mevlânâ'dan Düşünceler**, Akademi Kitabevi, 1.Baskı, İzmir, 1997, s.21.

³⁷⁰ Mevlâna, Divân-ı Kebir, cilt: 2, s.280.

³⁷¹ Kurt, ss.171-172.

³⁷² Rıfat Atay, "Peygamber Varisi Mevlânâ: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi", **I. Kutlu Doğum Sempozyumu Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Bildirileri I**, (Peygamber), ss. 309-310

SONUÇ

Dinler tarihi ve arkeoloji gibi disiplinlerin bize sunmuş olduğu veriler, tarih boyunca insanoğlunun yaşamında dini inançların önemli yere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dini inançların varlığı, insanlığın varoluşuna kadar geriye götürülebilmektedir. Kendisi ve çevresindeki her şeyin varoluşunu açıklama yolunda insanoğlu için ilk kaynaklardan biri dini inançlar olmuş, dini inançlar iki dünya hayatında insanların mutlu olabilmesi için ne şekilde yaşamaları gerekliliğine dair ilkeler sunmuşlardır. Toplumlarda herhangi bir inanca bağlı olmayan bireylere rastlanılsa da, toplumların kendilerine ait inançları var olagelmıştır

Özellikle, insanoğlunun ölümlü bir varlık olması ve ölümden sonrasına dair ciddi kaygılar taşıması, inançların insanoğlunun hayatında yer işgal etmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bundan dolayı insanoğlu, ölüm sonrasında kendisini nelerin beklediği konusunda hep bir merak ve sorgu içindedir. Dolayısıyla ölüm sonrası kurtuluş meselesi hayatın kendisi ve dini inançlarla oldukça ilişkili ve insanoğlu için hayati bir meseledir.

Bilindiği gibi Dünya üzerinde sadece bir dini inancın bulunmadığı aksine çeşitli dinlerin varlığını sürdürdüğü günümüz dünyasında bir gerçeklik halini almış durumdadır. Günümüz dünyasında birçok inancın varlığına şahit olmaktayız. Diğer taraftan, madalyonun diğer yüzüne baktığımızda tarih boyunca ve günümüzde bir çok insanın dindar olmadığını görürüz. Bu çerçevede herhangi bir dini inanca sahip olmayan insanlar ve dindar insanlar olarak tanımlayabileceğimiz farklı yönde düşünen taraflar, dini reddederek ya da dini bir inanca sahip olarak birbirlerinin düşünce biçimlerine ve hayatlarına şahitlik etmektedirler. Bu şahit oluş sırasında insanların akıllarında, neden dünya üzerinde birden fazla inancın var olduğuna ve bu inançlardan hangisinin ya da hangilerinin doğru ve kurtuluşu sağlayıcı olduğuna yönelik benzeri bazı sorular oluşabilmektedir. Bu doğrultuda, dünya üzerinde bir çok dinin varlık göstermesi ve farklı hakikat ve kurtuluş iddiaları sundukları geçekliği, felsefi düzlemde göz ardı edilemeyecek bir konu olmuştur. Dolayısıyla hakikatin ne olduğu, mutlaklık sorunu, dinlerin olduğu kadar felsefenin de önemli bir problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini çeşitlilik konusu da tam bu noktada din felsefesinin önemli bir problemi olarak, bu sorulara cevap arama çabasında olan, çeşitli inançlara

ve onların doğruluk iddialarına karşı nasıl bir değerlendirme ve tutum sergilenebileceği ile ilgili bir konu olarak ortaya çıkmıştır. İlk etapta inançların çeşitliliği bir problem teşkil etmiyor gibi gözükse de hangi inancın ya da inançların doğruluğu yansıttığı ve kurtuluşa erdireceği sorusu sorulduğunda tarih boyunca çeşitli anlaşmazlıklar hatta savaşlar söz konusu olabilmektedir. Din felsefesi alanında da bu konu ile ilgili farklı görüş ve tartışmalar mevcuttur.

Bu anlamda XIII. yüzyılda yaşamış olan ve diğer din müntesipleriyle ilişkileri ile ön plana çıkmış olan Mevlânâ'nın konumuza yönelik düşüncelerinin neler olduğu dikkat çekici olmuştur.

Konumuza ilişkin olarak, Mevlânâ'nın düşüncelerini ortaya koyduğu eserleri incelenmiş olup onun fikirlerini şiirsel bir dil ile hikayeler ile ortaya koyduğu görülmüştür. Mevlânâ şiirleri, lirik yazıları, hikayeleri, ahlaki anlatımları, mistik dili ile insanlarla iletişim kurarak onları eğitmeye çalışmış, hayati öğüt ve mesajlar ortaya koymuştur. Mevlânâ'nın bir sosyal bilimci olmayışı ve bir sosyal bilimci gibi eserlerini sosyal bilimlerin veri ve metotlarına göre yazmayışı ya da açıklamak istediği konular hakkında bir kuram ortaya koymaması sebebiyle Dini Çeşitlilik konusu ve bu konuya ilişkin kavramlar itibariyle onun düşüncelerinin bütününe eserlerinde başlıklar altında bulmak mümkün değildir. Elbette bu durum onun düşüncelerini analiz etmeyi ve sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır. Dini Çeşitlilik konusu ve kavramlarına ilişkin görüşler Mevlânâ'nın eserlerinde yer almakla birlikte, Mevlânâ'nın konuya ilişkin düşünceleri eserlerine yansıdığı kadarıyla analiz edilmeye açıktır.

Mevlânâ'nın dünya üzerindeki farklı inançlara yönelik yaklaşımının nasıllığı doğrultusunda onun görüşlerinin, değerlendirildiği çalışmamızda; İslam dini ile ilgili; Onun bu din ve bu dinin tebliğcisi olan Hz. Muhammed'e yönelik bir çok övgü cümlesine ve bu dinin hakikate götüren hak din olduğuna dair bir çok ifadesine rastlanılmıştır. İslam dininin tam ve son din olduğuna dair bir çok ifadesinin yanı sıra, her zaman İslam dininin genel düşünce yapısına göre düşüncelerini ortaya koymakta olduğu görülmüştür. Farklı inançlara bağlı olanlara karşı hoşgörü olmalarıyla birlikte, diğer taraftan onlara kendi dinleri üzere kalmaları yönünde ifadeler kullanmak yerine onları en doğruyu bulmaya davet etmektedir. Ona göre hakikat göreceli ya da muğlak değildir oldukça açık ve nettir. İspata bile ihtiyacı olmayan bir gerçekliktir. Mühim olan ise ona ulaşabilmek, görmek, sahip olmaktır. Bu itibarla İslam'ın gönderilmesiyle

diğer dinlerin hükmü ortadan kalkmış bulunmaktadır. İslam dinine yönelik bu düşüncelerine bakıldığında, Mevlânâ'nın İslam'ı öncelikli din olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Mevlânâ İslam dinini diğer dinlerle eşit saydığına dair açık bir ifade kullanmamıştır.

İslam dışındaki dinler noktasında ise, diğer dinlere yaklaşımı itibariyle Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde; Mevlânâ'nın diğer farklı inançlara nasıl bir nazar ile baktığımızın önemine işaret ettiğini görürüz. Mevlânâ için öncelikle farklı inançlara ve müntesiplerine nasıl baktığımız ve yaklaştığımız önemlidir. Ona göre tüm dinlerin kaynağı aslında tektir ve yaratıcının takdiri ile ortaya çıkmışlardır. Fakat bu dinlerin mensuplarının bazıları Allah'ın takdir ettiği yönde hidayet yolundayken bazıları ise zamanla ve bazı farklı etkilerle dinlerinin tahribi sonucu, dinlerinin aslından sapmasıyla hidayet yolundan ayrılmışlardır ve bu itibarla dini açıdan farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bu inançların mensupları da ona göre ayrıca, temelde tek hakikat olan Allah'a yönelmektedir. Mevlânâ'nın bu ayrılıkların sebebi olan farklı bakış açılarını ve dünya üzerinde bulunan bu farklı inançları Allah'ın takdirine bağlamakta olduğunu ve bu inançları yadırgamamakla birlikte varlıklarını normal karşıladığını görmekteyiz. Bu doğrultuda, dini inançların dünya üzerindeki çeşitliliği noktasında, Mevlânâ ateşe tapan, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık gibi inançların isimlerini de anıp örnek göstererek öncelikle bu dinlerin varlığını doğal gördüğünü ve hakikati arayanlar için farklı yollar olabileceğini, her gurubun, topluluğun da farklı yolları olduğunu, insanların bu yolları kullanarak hakka ulaşmaya çalıştığını ifade etmektedir. Ona göre bu yollar aracılığı ile aslında övülen yine Allah'tır. Mevlânâ'nın kullandığı ifadelerden, insanların inançlarını yaşarken içinde bulunduğu samimiyet derecelerini ve niyetlerini önemseddiğini anlamaktayız. Ona göre, insanlar görüneni gördüğü gibi adlandırmaya meyilli olsa da, yaratıcı suretler üzerinden değil mana üzerinden isimlendirme yapar her şeyi hakikat ve asıl yönüyle adlandırır ve değerlendirir.

Mevlânâ için yaratıcıya iman etmenin önemli olduğu, onun bütün ifadelerinden net bir biçimde çıkmaktadır. İfadelerinde genel olarak diğer inanç müntesiplerine yönelik olumsuz bir ifadeye rastlanılmasa da yaratıcıyı inkar edenleri sıkça anışına ve onlara yönelik olumsuz ifadelerine rastlanılmaktadır. Ona göre yaratıcıya inanç ve ona samimiyetle yönelmek büyük önem taşır. Fakat diğer taraftan, Mevlânâ Allah'tan

uzaklaşmayı ve inkar etmeyi, nimetlerine yüz çevirmeyi olumlu karşılamaz. Ona göre yüzünü hakikate çevirip yaratana değil de yaratılana yönelerek karanlıkta kalanlar, Hakk'ı inkar edenler, hakikatten uzağa düşmüş, isyan ve küfür içinde olmuş olur.

Mevlânâ'ya ilişkin yapılan çalışmalarda onun farklı ifadelerinden yola çıkılarak çeşitli araştırmacılar tarafından Mevlânâ'nın *dışlayıcı*, *kapsayıcı* ya da *çoğulcu* veyahut bunların dışında farklı bir biçimde değerlendirilebildiği görülmekle birlikte, Dini Çeşitlilik konusu kapsamında değerlendirildiğinde; Mevlânâ'nın insanlara bakışında, insanlara öncelikle "insan" nazarıyla baktığı insanlar arasında ayırım yapmadığı anlaşılmaktadır. İnsanların inançları noktasında ise, insanların inançlarını seçmesinde kendi irade ve seçimleri kadar Allah'ın takdiri ve çevrelerinin de bir o kadar etkili olduğunu göz önünde bulundurmakta olduğundan farklı inançlar için keskin sözler sarf etmemekte ve bu inançları kınamamaktadır. Bu anlayış sonucu diğer inançlara karşı ayrıma yer vermeyen bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Mevlânâ eserlerinde İslam dışındaki bazı inançların eksikliklerini, yanlış yönelimlerini dile getirerek zaman zaman bunlara yönelik eleştirel bir dil kullansa da hiçbir dini inanca yada bu inançların müntesiplerine karşı dışlayıcı bir üslup içerisinde bulunmamaktadır. Mevlânâ'nın diğer inançlara karşı bahsettiğimiz bu duruşu, onun yaklaşımını dışlayıcı olarak tanımlamamızı engellemektedir. O İslam dışındaki diğer inançların da yönelmek istedikleri nihai varlığın Tanrı olduğuna inanmakta ve bu yönelimi değerli bulmaktadır. Tanrı'yı aramak, yaratıcıya samimi bir biçimde yönelmek Mevlânâ için önemlidir. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere, Dünya üzerinde birden fazla inancın olmasını doğal karşılamakta ve bunu Tanrı'nın takdiri olarak anlamlandırmakta olduğundan diğer dinlere saldırgan ve dışlayıcı bir yaklaşım içinde olmamıştır. Bu düşünceye sahip oluşu insanların birbirlerine karşı ayrımcı davranış biçimini olumsuz ve anlamsız değerlendirmesini beraberinde getirmiştir.

Farklı inançlara yönelik genel yaklaşımının dışlayıcılıktan uzak olmasının yanı sıra, Mevlânâ bir taraftan dinlerin yöneldikleri nihai varlığın birliğine vurgu yapmış, diğer taraftan İslam'ın üstünlüğüne, son din oluşuna yönelik ifadeler kullanmıştır. Başka inançlara yönelik hoşgörüsünün yanında İslam dininin tam ve eksiksiz din olduğunu belirtmekten geri durmamıştır. İslam'ı öncelikli din olarak benimsemesi İslam'ı diğer inançlar karşısında örnek bir inanç konumuna koymuş, aynı zamanda diğer inançlara İslam'a yönelmeleri yönünde tavsiye niteliğinde olmuştur. Bu yönüyle

onun Müslüman olması ve İslam dini için bu düşüncelere sahip olmasına rağmen diğer inançları da kucaklayarak asla dışlamamış olması ve bu inançlarla ilgili hoşgörülü mesajlar verebilmiş olması dikkate değerdir. Bu yaklaşımı itibariyle Mevlânâ'nın sosyal hayat içerisinde çoğulcu bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Mevlânâ nazarında İslam'ın eksiksiz ve öncelikli konumu ise, Mevlânâ'nın tüm dinlere eşit mesafede olmadığını dolayısıyla diğer inançlara karşı hakikat boyutuyla çoğulcu bir yaklaşım içinde bulunmadığını göstermektedir.

Netice itibariyle Mevlânâ, İslam dışındaki diğer inançları kendi içlerinde değerlendirmesinin yanısıra ayrıca onları kendi kategorilerinde de bazı derecelendirmelere tabi tutmuş, farklı inançların da aynı hakikatin peşinde olduğunu ve hakikati tam manasıyla olmasa da yansıtabileceklerini düşünmüştür. Bu anlayış doğrultusunda hareket eden Mevlânâ'nın, sosyal hayat içerisinde diğer din müntesiplerine öncelikle insan gözüyle daha sonra da aynı hakikate yönelen farklı insanlar olarak bakarak sosyal hayat içerisinde çoğulcu, bunun yanında, yeri geldiğinde İslam dışındaki dinlerin eksikliklerini dile getirmekten geri durmayarak ve asla kendi inancından taviz vermeyerek de diğer inançlara yaklaşımında kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülmektedir.

Mevlânâ'nın, " *bir ayağım sımsıkı İslam prensipleri üzerinde, diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum.*" ifadesi bu düşüncesine referans gösterilebilir. Mevlânâ, bir ayağını tevhit dairesinin içine sabitlemiş diğer ayağı ve kolları ile sonsuzluğa açılıp, ilahi aşk çağrısını herkese ulaştırmaya çalışmıştır. Müslüman, Hristiyan, Yahudi; Alman, Fransız, Amerikalı, Yunan, Rus; dinli, dinsiz, herkes kendi kadrince Mevlânâ hazinesinden faydalanabilmektedir. Bu Mevlânâ'yı İslam dairesinin dışına çıkarmamakta ve Mevlânâ'nın Muhammedi mirası insanlara ulaştırmadaki başarısının bir göstergesi olmaktadır. O kendi deyimiyle; *yaşadığı sürece Kur'an'ın kölesi, Muhammedi yolun tozu, toprağı olan bağı yanık bir aşık, bir Allah dostu olmuştur.* başka bir şey arayışı yersizdir. Bu durumu yansıtan ifadelerden biri de Mevlânâ'nın vasiyetinde görülür o sebeple vasiyetini de paylaşmakta yarar görüyoruz. Vasiyetini okuyan bir kimse, onun maksadının gayet açık olduğunu, dolayısıyla bu konuda sözü fazla uzatmaya gerek olmadığını anlamakta gecikmeyecektir.

Size, gizlide ve açıkta Allah'tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, isyan ve günahları terk etmeyi, oruç tutmayı, namaza devam etmeyi, sürekli olarak şehveti terk etmeyi, bütün yaratıklardan gelen cefaya tahammüllü olmayı, aptal ve cahillerle oturmamayı, güzel davranışlı ve olgun kişilerle birlikte

*bulunmayı vasiyet ediyorum. İnsanları en hayırlısı insanlara yararı olandır.
Sözün en hayırlısı, az ve anlaşılır olandır.*

Netice itibariyle tarihi bir şahsiyet olan Mevlânâ'ya yönelik yapmış olduğumuz tüm analizlerimiz sonucunda; Mevlânâ gibi büyük bir sufinin düşüncelerini sınırlar içine dahil etmek, bir kalıp içine sokmak ve düşünceleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak güç olsa da, dışlayıcı ve çoğulcu yaklaşımdan öte "*Kapsayıcı Yaklaşım*" ın onun düşüncesine daha yakın olduğu kanaatine varılmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, Rahim. "Dini Çeşitliliği Değerlendirme Yetkisi: Frithjof Schuon Örneği" **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:44, sayı: 1, 2013, ss. 99-122.

Acar, Rahim, "Dini Çeşitlilik" **Din Felsefesi**, (Ed. Recep Kılıç ve Mehmet Sait Reçber), Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, ss. 287-313.

Adam, Baki. "Dinler Tarihi Araştırmaları-I" **08-09 Kasım Ankara Sempozyumu**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 1998, ss. 147-173.

Altıntaş, Ramazan. "Bazı Dindarlık Tipolojilerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Mevlânâ Örneği", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, ss. 21-27.

Ambrosio, Alberto Fabio. **Dervişler**, çev. Buğra Poyraz, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.

Amstrong, Karen. **Tanrı'nın Tarihi**, çev. Oktay Özel ve diğerleri, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.

Arıcan, Kazım. "Batı Düşüncesinde Dini Dışlayıcılık / Tekelcilik Paradigması ve Eleştirisi " **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:15, sayı: 2, 2011, ss. 39-63.

Arıcan, M. Kazım. "Dini Çoğulculuk Paradigması ve Eleştirisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:15, sayı: 2, 2011, ss.21-38.

Atay, Rıfat. "Dinsel Çoğulculuk Açısından Farklı Mevlânâ Okumaları: Bir Çözümleme Denemesi", **Harran Ün. İlahiyat Fak.Dergisi**, sayı: 16, 2006, ss. 77-99.

Atay, Rıfat . "Peygamber Varisi Mevlânâ: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi", **I. Kutlu Doğum Sempozyumu Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Bildirileri I**, ss. 307-316

Aslan, Adnan. "Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 4, 2000, ss.17-30.

Aşkar, Mustafa. "Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin İnsan Anlayışı ve İnsanın Kozmik Alemdeki Yeri", **Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri**, Konya, 8-12.05.2007, ss. 243-254.

Aydın, Mahmut. "Dinlerarası Dialog Üzerine", **Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**, sayı: 23, 2001, ss.128-141.

Aydın, Mehmet S. **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2014.

Aydın, Mehmet. **Dinler Tarihine Giriş**, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2008.

Aydın, Mehmet S. **Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016.

Batuk, Cengiz. "Reddiye/ Polemik Geleneği ve Mevlânâ'nın Hristiyanlık Algısı", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, cilt:8, sayı: 20, 2007, ss. 39-68.

Batuk, Cengiz. "Dinleri Anlamada Öykünün Rolü: Mevlânâ'nın Yahudi Padişah Hikayesi Bağlamında Hristiyanlığa Bakışı ", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007,ss. 133-140.

Batuk, Cengiz. "Dinsel Çoğulculuk ve Dışlayıcılık arasında Mevlânâ", **Marife Dergisi**, sayı: 3, 2007, ss.45-66.

Bayrakdar, Mehmet. **Din Felsefesine Giriş**, Eskiye Yayınları, Ankara, 2013.

Bayrakdar, Mehmet. **Üç Dinin Tarihi**, Say Yayınları, Ankara, 2016.

Berktaş, Fügen ve Emir Atasoy. " Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış ", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:10, sayı: 18, 2007, ss.18-44.

Bolat, Ali. "Tasavvuf Geleneğinde Öteki Algısı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 37, 2014, ss. 43-73.

Can, Şefik. **Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Can, Şefik. " Mevlânâ'ya Göre Din İman Küfür ", **V. Milli Mevlânâ Kongresi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992, ss.19-27.

Cilacı, Osman. **Günümüz Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Çalışkan, İsmail. "Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ani Temelleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:11, sayı: 1, 2007, ss.7-28.

Çelik, Celaleddin. "Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dini Hayatına Etkileri", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 12, 2012, ss. 21-38.

Demir, Tülay. "Dini Çoğulculuk", **Erciyes Üniversitesi Liberal Düşünce Dergisi**, sayı:71, 2013, ss.41-64.

Demirci, Mehmet. **Mevlânâ'dan Düşünceler**, Akademi Kitabevi, 1. Baskı, İzmir, 1997.

Dumortier, Brigitte. **Dinler Atlası**, çev. Özgür Adadağ, NTV Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2007.

Eren, Mustafa. **John Hick'te Dini Çoğulculuk**, Otorite Yayınları, İstanbul, 2016.

Erginli, Zafer (Ed.). **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006.

Eyüpoğlu, Osman ve Cengiz Batuk. "Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi", **O.M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 38, 2015, ss.95-122.

Fürüzanfer, B. **Mevlânâ Celaleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005.

Gölpınarlı, Abdalbaki. **Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1954.

Gündüz, Şinasi. "Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi – Heresi Kavgası" **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, 2004, ss. 1-19.

Gündüz, Şinasi (Ed.). **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Günerigök, Mustafa. "Mevlânâ Pergelinde Barış" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, cilt: 3, sayı: 2, 2017, ss. 107-118.

Hick, John. **İnançların Gökkuşağı**, çev. Mahmut Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Kar, Sait. "Bütün Dinler Aynı Hakikate Mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme ", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 41, 2014, ss.419-436.

Karahan, Fazıl. "İnançların Bazı Ortak Yönleri ve Tarihte Dini İnanma Süreci Üzerine Bir Deneme", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 29, 2014, ss. 101-124.

Kılıç, Recep, "Dini Çoğulculuk Mu, Dinde Çoğulculuk Mu?", **Dini Araştırmalar Dergisi**, sayı: 19, cilt: 7, ss. 13-17.

Kirman, M.Ali. "Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları", **Dini Araştırmalar Dergisi**, sayı: 4, cilt: 2, 1999, ss.223-233.

Kurt, Hüseyin. "Mevlânâ'da İnsanlığın Birliği ve Diyalog", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, ss.169-174.

Meslier, Jean. **Sağduyu**, çev. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Mevlânâ. **Divân-ı Kebir**, çev. Abdulbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt:7, Ankara, 1992.

Mevlânâ. **Mesnevi**, çev. Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

Mevlânâ. **Mesnevi**, çev. Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, cilt: 5, İstanbul, 1995.

Mevlânâ. **Mecalis-i Seb'a**, çev. Mehmet Hulusi, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 2001

Mevlânâ. **Mecalis-i Seb'a**, çev. Nuri Şimşekler.

Mevlânâ. **Mektubat**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1963.

Mevlânâ. **Fihî Ma- Fih**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.

Önder, Mehmet. **Mevlânâ Celâleddin-i Rumi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Özcan, Hanifi. **Mâtürîdî’de Dini Çoğulculuk**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2015.

Peterson, Michael, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger. **Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş**, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, İstanbul, 2015.

Schimmel, Annamarie. **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.

Sözen, Kemal. "Mevlânâ’da Tanrı-Yaratma İlişkisi ", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri I**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, ss. 95-105.

Stroll, A.A, A.A Long, V.J Bourke, R. Campel. **Etik Kuramları**, çev. Mehmet Türkeri, Lotus Yayınları, İstanbul, 2017.

Şafak, Yakup. “Mevlânâ’ya Atfedilen ‘Yine Gel ...’ Rubaisine Dair”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 24, 2009, ss.75-80.

Şenat Kazancı, F. Asiye. "Kur'an'da Ölüm- Mevlânâ'da Şeb-i Arus", **Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri I**, Şanlıurfa, 26-28.10.2007, ss.217-224.

Eş-Şehristani, Muhammed. **Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi**, çev. Mustafa Öz, Litera Yayınları, İstanbul, 2011.

Tekin Mustafa. "Mevlânâ Celâleddin Rumi’de Din ve Yabancılaşma " **İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt :1, sayı: 1, 2010, ss. 101-118.

Tokat, Latif. "Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür", **Milel ve Nihal Dergisi**, cilt:4, sayı: 2, 2007, ss.49-102.

Toktaş, Fatih. **İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

Tümer, Günay. “Din” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt:9, 1994.

Türkeri, Mehmet. **Etik Bilinç**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2014.

Türkeri, Mehmet. **Hayatın Anlamı ve Ölüm-Ölümsüzlük**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2016.

Yaran, Cafer Sadık, "İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre'ye Göre "Öteki"nin Durumu" **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu**, (Ed. Cafer Sadık Yaran), Kaknüs Yayınları, 1.Baskı, 2001, ss.307-350.

Yazoğlu, Ruhattin ve Hüsnü Aydeniz (Der.). **Dini Çoğulculuk**, İz Yayınları, İstanbul, 2006.

Yılmaz, Faruk. **Dinlerin Kökeni**, Berikan Yayınları, Ankara, 2011.

Yılmaz, Hüseyin. “Yitik Hikmetin Kapıları Mevlânâ ve Ezeli Hikmet”, **İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt:3, sayı: 2, 2014, ss. 219-245.

Yurdaydın Hüseyin G. ve Mehmet Dağ. **Dinler Tarihi**, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978.

Yrd. Doç.Dr. Sezai Küçük İle Söyleşi, **Sakarya Üniversitesi Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 20, 2007, ss. 323-350.

WEB SİTELERİ

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c309591c0aa33.34070864, (05.01.2019).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c309d991e9fc8.08459142, (05.01.2019).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=verilst&ayn1=bas&kelime1=Cel%C3%A2lettin , (05.01.2019).

<http://konyakutup.gov.tr/TR-144012/mevlana39nin-hayati.html>, (07.05.2019).

